

FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY KARLOVY

KATEDRA PEDAGOGIKY

DIZERTAČNÍ PRÁCE

VLIV RODINNÝCH VZTAHŮ NA VÝVOJ IDENTITY JEDINCE

The influence of family relationships onto development of identity of an individual.

Školitel:

Doc. PhDr. Jiří Pelikán, CSc.

Vypracovala:

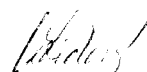
Mgr. Michaela Vítečková

Praha 2006

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem předloženou práci vypracovala samostatně a pouze s použitím literatury uvedené v seznamu.

V Praze dne 31. 8. 2006

PODĚKOVÁNÍ

Na tomto místě bych velice ráda poděkovala svému školiteli Doc. PhDr. Jiřímu Pelikánovi, CSc., za vstřícné, laskavé a odborně erudované vedení mé práce. Dále bych chtěla poděkovat PhDr. Miladě Votavové za cenné podněty a rady, které mi po celou dobu studia poskytovala. Děkuji také Doc. PhDr. Jaroslavu Koťovi, za poskytnutí studijních materiálů. V neposlední řadě bych také ráda poděkovala celé své rodině za podporu, kterou mi v průběhu psaní práce poskytovala.

OBSAH

Úvod

Teoretická část

I. Identita jedince

- 1.1 Základní vymezení a konceptuální rámec
- 1.2 Identita jedince v historické perspektivě
- 1.3 Identita jedince v socio–kulturním kontextu
- 1.4 Identita jedince v náhledu postmoderních myšlenkových proudů
- 1.5 Identita jedince jako příběh
- 1.6 Jsou naše příběhy autentické?

II. Identita v pojetí vývojových přístupů – zákonitosti formování identity v průběhu ontogeneze

- 2.1 Teorie ego-identity E. Eriksona
- 2.2 J. E. Marcia – stavy ego- identity
- 2.3 Teoretický koncept vývoje ega dle J. Loevingerové
- 2.4 P. Blos a jeho psychoanalytický náhled na druhý individuační proces
- 2.5 Kognitivně vývojová teorie L. Kohlberga

III. Utváření identity jedince v kontextu rodinných vztahů

- 3.1 Krátký exkurs do podoby rodinného kontextu v historické perspektivě
- 3.2 Nástin vývoje systemického uchopení rodinného kontextu
- 3.3 Rodinné vztahy jako determinanta utváření identity jedince
- 3.4 Rodičovské subsystémy – vztah matky a dcery
- 3.5 Vztah matky a syna
- 3.6 Vztah otce a dcery
- 3.7 Vztah otce a syna
- 3.8 Partnerské, sourozenecké a prarodičovské subsystémy
- 3.9 Komunikace v rodině aneb jak mohou rodinné mýty, tradice a tabu dotvářet podobu identity jedince

Výzkumná část

IV. Projekt výzkumné sondy

4.1 Teoretický rámec a charakteristika výzkumného problému

4.2 Cíle výzkumné sondy

4.3 Úkoly výzkumné sondy

4.4 Výzkumný soubor

4.5 Metoda získávání kvalitativních dat

4.6 Metoda zpracování a analýzy dat

4.7 Zajištění validity

4.8 Výstupy sondy a časový harmonogram

4.9. Zápis rozhovorů s respondenty a jejich interpretace

Závěr empirické sondy

Seznam použité literatury

Anotace

Úvod

Utváření identity jedince pojímáme jako celoživotní proces, který nelze zcela zřetelně ohraničit. Každý z nás by však nepochybně ve svém životě našel určité stopy, mající s podobou toho, kým je a kým se cítí být, jistou spojitost. Toto nepochybné, avšak těžko uchopitelné jádro naší osobnosti má svou fixní, robustní část, která nám umožňuje vnímat kontinuitu a smysluplnost vlastní existence a současně má svou periferní flexibilní součást, která reflektuje náš nezbytný vývoj a posun. Na pomyslné životní linii se má jedinec, díky vzrůstající zkušenosti se sociální realitou, možnost pohybovat po různých typech trajektorií. Jejich výběr je však do určité míry omezen, ať již působností našich vrozených dispozic, tak především možnostmi spadajícími do vlivů, které souborně označíme jako sociální kontext.

Bez napojení na sociální kontext si jedinec není schopen vybudovat smysluplnou a nosnou formu identity. Není to pouze podoba vlivných diskursů, panujících v rámci daného sociokulturního prostředí, ale především úzká vztahová síť, která dává identitě jedince výrazné kontury. Vztahy, kterými je jedinec od samého počátku vlastního života obklopen se výrazně vpisují do jeho podoby, jsou jeho neodmyslitelnou součástí. Snažíme-li se definovat sebe sama, pochopit podstatu vlastních významných životních témat a blízkých vztahů, pak se nezbytně musíme navrátit do svého dětství, k podobám našich klíčových životních postav – našim matkám a otcům.

Vnímání sebe sama, vlastní jedinečnosti a kontinuity pojímáme do značné míry velice přirozeně, aniž bychom se příliš pozastavovali nad tím, do jaké míry jsme ve skutečnosti tím, za koho se máme, popřípadě za koho nás mají druzí jedinci. Potřeba konkrétnějšího vymezení sebe sama přichází většinou v určitých senzitivních obdobích života, popřípadě v momentech, které bychom mohli nazvat předělové. Mezi ně lze nepochybně počítat i průchod adolescencí, která přináší postupný rozpad dětské identity. Jedinec je poprvé ve svém životě významněji rozkolísán v náhledu na sebe sama a pociťuje potřebu nového sebedefinování. Utvoření dospělé formy identity jedince předpokládá alespoň částečnou schopnost reflektovat sebe sama, oddálit se od nejbližších identifikačních vzorů a ustanovit si vlastní životní hodnoty. Schopnost nahlédnout a

pochopit vztahy k rodičům vnímáme však jako dlouhodobý proces, který je v adolescenci pouze nastíněn. Můžeme říci, že každé životní období jedince přináší nové pohledy na tyto klíčové vztahy a jejich povahu jsme do značné míry schopni podchytit až pohledem zralého člověka.

Středem našeho zájmu se po nezbytném teoretickém zakotvení celé práce stane **analýza rodinného systému**, v jehož možnostech je předávat v nejintenzivnějších kontaktech jeho specifický význam. Ten nás zcela přirozeně v průběhu ontogeneze prostupuje. Identita jedince se rodí v komunikaci s ostatními jedinci a pouze **díky blízkým vztahům máme možnost utvářet vlastní sebepojetí**. Naše nejbližší vztahy nás utváří a pozměňují, významně vypovídají o nás samých. Rodina nám otevírá, pro ni typické, porozumění světu, do značné míry nám také zastihuje, pro ni neuchopitelné nebo nepodstatné či neakceptovatelné aspekty lidského bytí. **Rodinný příběh je vždy také součástí naší identity**, která se však v mnohém může od rodiči předáváného odklánět. Jedinec je v průběhu života postaven před nutnost zpracovat a nahlédnout podstatné obsahy svého rodinného zázemí, už jen díky tomu, aby byl schopen nastoupit cestu sobě vlastní, neodvozenou od rodičovských postav. Ačkoliv nám rodina předložila svůj vlivný příběh, přesto jej máme možnost do značné míry pozměnit, obohatit či přepracovat dle vlastního uvážení. Rodinný kontext významně působí především v prvních letech vývoje, kdy se ustanovuje dětská forma identity, provázející jedince až do období adolescence. Tehdy by se za příznivých okolností měla ustanovit její dospělá podoba. **Dotváření identity jedince je však možno pojímat také jako celoživotní proces**, který je do určité míry ovlivněn našimi životními zkušenostmi, výraznými událostmi a průchodem tranzitorními krizemi. Vzhledem k tomu, není možno vnímat vlivy rodinných vztahů zcela fatálně.

Nahlížíme-li retrospektivně vztahy k našim matkám a otcům, uvědomujeme si, jak jsou naše vzpomínky do značné míry zahaleny subjektivními pocity. Ve světle pozdějších zkušeností s těmito postavami, doutváříme a proměňujeme příběh našeho dětství. Vztahy mají svou dynamickou podobu, v momentě, kdy se je snažíme charakterizovat, zjišťujeme, že již řada aspektů není aktuální, stává se díky našemu vývoji nepodstatnou.

V rámci naší výzkumné sondy jsme **oslovili jedince, jejichž identita je z vnějšího pohledu utvořena zdravě**. Vnímáme je jako ty, kteří se velice schopně etablojí v různých oblastech sociálního života, vnímají hodnotu lidství i svého vlastního života, výrazně nepochybují o své zvolené cestě. Na druhé straně jsem pocítili potřebu nahlédnout též do jejich vnitřního světa a ověřit si, jak se vidí vlastníma očima, jakým způsobem svou existenci a vztahy s rodiči ve skutečnosti prožívají. Předpokládáme, že respondenti, kteří byli ochotni sdělit mnohé ze svého osobního života nám předkládají určitou reflektovanou výseč, kterou musíme pojímat jako interpretaci, ne jako zcela objektivně existující skutečnost. Kvalitativní výzkumná sonda nám dovoluje, abychom podnikli cestu k lidským příběhům a vyvodili z nich závěry, které budou mít zcela jistě pouze omezenou možnost zobecnění.

Naše práce se bude snažit nalézt optimální mody vztahů mezi rodiči a dětmi, které přispívají k utvoření zdravé identity jedince s poukazem na potenciálně problematické aspekty. Vnímáme jako důležité předestřít, že naším cílem není vykreslit nereálně pozitivní obraz rodičovského chování, o jehož existenci pochybujeme. Blízké vztahy v sobě vždy skrývají nenahlédnuté či nezpracované momenty, které se nám v životě mohou opakovaně otevírat jako problematická témata.

1. kapitola

Identita jedince

1.1 Základní vymezení pojmu

V úvodu této kapitoly vymežíme centrální pojmy, se kterými budeme v následující studii operovat a načrtneme hlavní myšlenkovou linii spojenou s vývojem konceptu identity.

Termín **identita** má pro různé psychologické, sociální, psychosociální a filozofické přístupy, zabývající se do větší hloubky otázkami **sebe-definování** jedince, odlišný význam. Jednotlivé teoretické konstrukty mají svá vlastní chápání a nazírání tohoto fenoménu a zdůrazňují jeho odlišné aspekty a dimenze. Odhlédnout nelze též od kulturně-historického kontextu, přinášejícího zcela specifické a nepřenositelné náhledy na obraz člověka, tedy i jeho identitu. Pro nás to bude znamenat nutnost postihnout nejdůležitější směry, které zkoumání tohoto komplexního jevu podnítily. V detailním záběru pak v rámci následující kapitoly nahlédneme koncepty osvětlující formování identity jedince v rámci ontogeneze a mající těsnou spojitost s možnostmi výchovného působení.

V posledních letech zaznamenáváme významné debaty týkající se nutnosti proměnit či dekonstruovat mnoho stávajících konceptů. Tomuto údělu se nevyhnul ani koncept identity. Postmoderní myšlenkové směry, které nelze pojímat jako jednodušou koncepci, přináší zcela nové způsoby uchopení tohoto fenoménu. Zjednodušeně lze říci, že jejich snahou je nabourat představu identity, jako stabilního jádra či esence Self. Nejčastěji se v definicích setkáváme s pojmy roztržičnost, neuchopitelnost, nutících nás akceptovat konstruování identity uprostřed mnoha navzájem působících diskursů. Spíše než odpovědí na otázku odkud přicházíme a kým jsme, nás přivádí k přemýšlení o tom, kým se můžeme stát. Z. Bauman k tomuto udává: „*Jestliže problémem identity moderní doby bylo, jak identitu konstruovat a udržovat ji solidní a stabilní, pak postmoderní problém s identitou je, jak se vyhnout její fixaci a nechat si otevřené možnosti.*“¹

¹ Hall, S., Gay, P. Questions of Cultural Identity. London : SAGE, 2005. ISBN 0-8039-7883-9 str. 18

Na jedné straně jsme s pomocí úzkých identifikačních vztahů vtahováni k přijetí a převzetí odkazů dominujících diskursů, na straně druhé se nám však v průběhu ontogeneze stále více ukazuje jejich nedokonalost, napadnutelnost i dočasnost. Žijeme v době, která nás nutí zvažovat stále více alternativ, nefixovat se příliš na teď a nyní, neboť vzápětí se vše může velice rychle změnit. Pokud se začínáme zbavovat slov jako je jádro, stabilita, trvalost, pak se nám může vyjevit obraz člověka flexibilního, aktivního, ale také povrchního, plochého a lehce využitelného. Na mysli máme skutečnost, že přijímáme-li fakt, že naše identita se rodí v diskurzech, patrně si musíme uvědomit i to, do jaké míry je naše **Já v moci druhých**. Bez sociálních vztahů nemůžeme svou identitu úspěšně tvořit, tak, jako nelze ve společnosti úspěšně fungovat bez přijetí základních norem, regulativů a obecně uznávaných praktik. Societa bude vždy obsahovat určité procento jedinců, kteří nejsou schopni či ochotni podřídit se „main streamu“, budou mít problém umístit se v nabízených prostorech a rolích, nebudou si zcela jisti tím, kam patří a kým by ve společnosti měli být. Tento pocit však může zažívat i jedinec v období adolescentního hledání, kdy je citlivost vůči „společenským hrám“ silně patrná. Identita tedy problémem nepochybně zůstává, pro každého jedince v rozdílné intenzitě. Přesto se i jedinci, který je ukotven a stabilizován může, za určitých okolností, začít ztrácet pod rukama.

Identita je subjektivně a reflexivně pocíťovaná zkušenost s obrazem, který si o sobě a prostřednictvím druhých jedinců vytváříme. Vnitřní svět rezonující v mnoha směrech na podněty vnější reality a podléhající jejímu diktu. Erich Fromm poukázal na fakt, že lidé jsou jediní tvorové, schopni říci „Já“, to znamená, že mají sebevědomí a vnímají se jako oddělené entity. Za toto vědomí však platí daň v podobě vnímání problematičnosti vlastní existence. Skýtá to touhu po nahlédnutí sebe sama a pochopení našeho vnitřního určení, smyslu, ve který doufáme. Této touhy či potence je zcela jistě nutno využít ve prospěch lidského růstu, přesto nebudeme zastírat, že pro každého z nás je na pomyslné vývojové linii určitý konečný bod, za který se jen stěží dostaneme, ať již limitování realitou, kterou pro nás nachystalo naše sociokulturní prostředí nebo těmi spadajícími do oblasti biologicky daných mantinelů. Pro nás budou v popředí zájmu především možnosti a limity dané jedinci jeho bezprostředním okolím – **rodinou**.

Pojďme nyní odstoupit od obecných náčrtů a věnujme se přesným vymezením a konkrétním myšlenkám hlavních směrů, týkajících se námi zvoleného tématu. Pro definování ústředního pojmu si zpočátku dovolíme využít formulací, které nám nabízí autoři zabývající se hlouběji touto problematikou. Tímto však definování ústředního pojmu nekončí, neboť jak již bylo řečeno je nutno nabídnout též vymezení jednotlivých škol a směrů, které tento pojem definují zcela jiným způsobem.

„Identitu jedince můžeme vymezit jako subjektivní prožívání (částečně uvědomované, většinou však neuvědomované) toho, čím jedinec je (vlastní autenticity, jedinečnosti a konzistentnosti v čase a prostoru), ať již jako individuum nebo jako člen lidských společenství.“²

Identitu chápeme jako aktivní a nikdy zcela ukončený proces vlastního **sebedefinování, sebevnímání a sebeobrazu**. Důležitým aspektem je nezbytné napojení na druhé jedince, kteří nám obraz o sobě pomáhají utvářet. Bez zakotvení v sociálním kontextu nelze o identitě jedince hovořit.

„Identitu chápanou jako „jádro osobnosti“ tvoří pocit totožnosti sebe, založený na prožívání kontinuity sebe. Vědomí totožnosti sebe přetrvává bez ohledu na plynutí času, změny společenské, změny v sociálních rolích či jejich chápání. Identita zahrnuje také integrující potenciál „já“, uvědomování si své psychické kontinuity a změny zároveň.“³

Identita v sobě zahrnuje rozumění toho, **kým se člověk cítí být a kam směřuje**. Lidskou přirozeností je nikdy neustávající tázání a hledání vlastního **pravého „Já“**. Aktualizace tohoto veskrze lidského tázání přichází pouze v určitých „senzitivních“ obdobích života. U jedinců je tato potřeba sebedefinování a reflektování osobního růstu rozdílná a odvislá též od okolností vnější reality, tvořících **jedinečný životní příběh**. Jen těžko lze nalézt zřetelný bod počátku hledání vlastní identity, patrně se však nejvýrazněji

² Bačová, V. Teórie osobnej a sociálnej identity v sociálnej psychológii. Čs. Psychologie, ročník XXXVIII, č. 1, s. 28

³ Výrost, J. Slaměník, I. Sociální psychologie. Praha: ISV, 1997. ISBN 80-85866-20-X, str. 223

pojí s obdobím **adolescence**.⁴ Její úpravy a proměny prostupují celý náš život a do značné míry se váží k přirozeným tranizitorním krizím.

Podstatné je též vnímání **vlastní kontinuity, důvěry v sebe a odlišení od ostatních individualit**. Jde o centrum sebevědomí, vnímání emočních potřeb a tužeb, reflektování sebe sama v souvislosti se sociálními okolnostmi. Můžeme rozlišit **osobní a sociální rovinu identity**. **Osobní identita** je založena na pocitu vlastní jedinečnosti, neopakovatelnosti a již výše zmíněné oddělenosti vůči druhým jedincům. Čerpá z vlastní sebereflexe a uchopení svého místa ve světě. **Sociální aspekt identity** v sobě zahrnuje vědomí sounáležitosti a zakotvení.

Otázka identity jedince nás přivádí k tázání po lidské „**existenci**“. J. P. Sartre vystihuje vnímání našeho „já“ s neschopností se od něj jakkoliv oddělit: *„Tělo žije docela samo, když už jednou začalo. Ale myšlenky dávám pokračovat já, já ji rozvíjím. Existuji. Domnívám se, že existuji. “Kdybych si mohl zabránit v myšlení! Zkousím to, daří se mi to: mám dojem, že se mi hlava zaplňuje kouřem...a už to začíná: „Kouř...nemyslet. Nesmím myslet, že nechci myslet. Protože i to je myšlenka. Moje myšlenka, to jsem já: proto nemohu přestat myslet. Existuji, protože myslím.“*⁵

Identita jedince může být jednoduše charakterizována pomocí odpovědí na otázky „kam patřím“, „k čemu směřuji“, „co považuji v životě za podstatné“, „v čem vidím jeho smysl“. Zahrnujeme sem také odpovědi směřující k postihnutí niterných pocitů, jako je radost z možnosti vlastní existence, spokojenosti se sebou samým, prožívání sebe jako bytosti duševní i tělesné.

Identita je centrem sebe-vedomí, rozdílných forem a intenzity kontroly nad sebou a ostatními. Je těsně spojena s **emocionálním prožíváním**. Dosahování identity je spojeno s aktivním a pružným procesem sebepoznávání. Pružnost je charakterizována též možností projevit se v určitém čase v rozdílných, někdy i kontroverzních podobách. Ačkoliv je dosahování identity situováno do období adolescence, kdy je již jedinec

⁴ Upřesňujeme dle Macka rozdělení adolescentního období na časně (10 až 13 let), střední (14 až 16 let), pozdní (17 až 20 let).

⁵ Sartre, J. P. Nevolnost. Praha: Odeon, 1993, ISBN 80-207-0387-X str. 106

schopen vlastní **sebereflexe**, je do určité míry úkolem celoživotním a nikdy nekončícím. V průběhu ontogeneze vyžívá schopnost vytvářet si o sobě soubor přesvědčení, který se do značné míry opírá o to, jak se cítíme se sebou vnitřně spokojeni, jakých výsledků se nám daří dosahovat, jak nás přijímají druzí lidé v rámci sociálních kontaktů. Na základě sebereflexe si pak vytváříme určité sebepojetí, obraz o sobě, který napomáhá udržovat naši stabilní identitu. Jedinec není však v určité podobě identity uvězněn, vyvíjí se také v důsledku procházení důležitými životními fázemi. Většina změn však probíhá pomalu (téměř nepozorovaně), nicméně v průběhu ontogeneze zaznamenáváme také signifikantně tranzitorní období. Úpravy a změny v pojetí identity jedince přichází též s klíčovými momenty v životě jedince, jako je ukončení studia, vstup do zaměstnání, uzavření manželství, narození dítěte, odchod dětí z domu, rozvod, průchod závažnějším onemocněním, úmrtí blízkých osob. Tato období jsou většinou vnímána jako zátěžová či krizová. Oboje, jak pozitivní, tak i negativní životní události však nemusí mít z hlediska formování identity přímé konsekvence, může docházet spíše k rozšíření zkušenostního pole, úpravy adaptačních mechanismů a přirozené vyžívání osobnosti. Počítat musíme i s dalšími **významnými životními situacemi**, které osobnost jedince přivádí k přehodnocování dosavadních hodnot, postojů i celkového životního stylu. J. Pelikán používá v tomto kontextu termín „*Ego-angažované situace*“⁶ Tyto situace s sebou přináší otevřené možnosti ke změně, interiorizaci nových módů chování a vztahování se ke světu.

Během toho co se průběžně sebe-monitorujeme a vnímáme naši postupnou proměnu, je zde také stále přítomné **jádro našeho Já, naší identity, které je ke změnám méně náchylné**. Toto jádro zajišťuje souvislou kontinuitu, konzistenci a koherenci naší identity a našeho životního příběhu. Určitá míra **konzistence a kontinuity** je stěžejní pro podporu naší důvěryhodnosti, sebe-poznání a smysluplnosti. Potřebujeme mít relativně stabilní představu o tom, kdo jsme, neboť tak posilujeme naše sebevědomí, sebedůvěru, sebeocení a celkovou psychologickou bezpečnost. Kolaps, zmatek nebo **ztráta identity** jsou znaky mentální poruchy. Jádrový aspekt je robustní a trvanlivý. Flexibilnější jsou **periferní aspekty našeho Já**.

⁶ Pelikán, J. Pomáhat být. Praha: Karolinum, 2002. ISBN 80-246-0345-4 , str. 62

H. Mead hovoří o tom, že jednotlivec má více sociálních Já, podle počtu sociálních skupin, ve kterých je členem. V tomto významu se v rámci proudu sociálního interakcionismu používá též termín „**rolová identita**“⁷, která zajišťuje možnost změny našeho chování v různých situacích a naplňování rolového chování. Rozdílnost našeho chování v rámci různých skupin může pak být i výrazně odlišné a přesto se stále cítíme být tím, kým jsme. Pro určité skupiny „zakrýváme“ část svého Já, neboť je tento aspekt v rámci určitých skupin irelevantní. Ve skutečnosti je možné žít i do značné míry „dvojitý život“, aniž by naše osobnost jevila byť sebemenší známky psychopatologie.

Není pochyb, že může existovat významný rozdíl mezi **veřejným a osobním aspektem našeho Já**. Vnitřní soukromý život jedince, co si o sobě opravdu myslí, popřípadě o druhých lidech, nemusí korespondovat s tím, jak ho vnímají ostatní lidé, a za koho se vydává on sám. Přirozenou tendencí jedince je před zraky druhých ukrývat své nedostatky, nejistoty či strachy. Je zde nevyslovený předpoklad mírné disproporce mezi tím co člověk říká a čemu ve skutečnosti věří.

Důležitou charakteristikou identity jedince je **vymezení se vůči okolnímu světu**. Jedinec je bytostí ve světě, nutně svázán s ostatními entitami a toto spojení nahlíží. Pro vytvoření identity jedince je nezbytné, aby si uvědomil sebe sama jako objekt pro druhé a současně se stal objektem pro sebe sama. Tím, že jedinec v průběhu ontogeneze přirozeně prochází **interakcemi**, stále zřetelněji si uvědomuje, čím se od druhých odlišuje a co ho naopak s druhými spojuje. Tím, jak získává zpětnou vazbu o své hodnotě pro druhé a jejich uznání, buduje si také **neotřesitelnou hodnotu sám pro sebe**. To vše je základem zdravé identity jedince. Důležitost interakce s druhými lze spatřovat také v uvědomění si toho, jak na mě druzí reagují, za koho mě považují. To vždy nemusí přímo korespondovat s tím, za koho se považují já sám. Rozlišujeme tak **subjektivní a objektivní identitu**. Prvně jmenovaná je výsledkem sebereflexe a sebevnímání. Druhá pak zachycuje otázku vnímání jedince prostřednictvím náhledu, který mu poskytují druzí. Jedinec se snaží o jejich rovnováhu, tak aby se vyhnul možnosti ohrožení vlastní identity. Díky této skutečnosti je tak přiváděn do oblasti **hraní rolí a her**, za které do určité míry schovává své pravé Já.

⁷ Bačová, V. Teórie osobnej a sociálnej identity v sociálnej psychológii. Čs. Psychologie, ročník XXXVIII, č. 1, s. 32

Ve společenském styku vzniká přirozená kategorizace osob a znaků, které se k těmto „typům“ jedinců váží. V běžné neosobním a anonymním styku na základě zběžného dojmu kategorizujeme jedince pro svou potřebu. E. Goffman mluví o „*virtuální sociální identitě*“⁸, ta může být v rozporu se skutečnou sociální identitou. Tedy atributy, jež jsou danému jedinci vlastní. Oblastí, která připouští ještě významnější odchýlení toho, kým ve skutečnosti jsem a za koho se vydáváme, je **prezentace naší identity v kybernetickém prostoru**. Máme zde na mysli především široké možnosti hraní, přetváření a modifikací, které nám umožňuje anonymita internetového prostoru. Prezentace našeho Já je zcela v našich rukou, bez limitů, kteří jí dodává běžný sociální styk. Otázkou zůstává, do jaké míry jde při internetové hře o nebezpečí propadnutí určité fikci, kterou jsme si o sobě mohli zcela nezáměrně utvořit, a do jaké míry jde o výpověď o našem skutečném, možná nenahlédnutém Já. Pohybem ve zcela anonymním prostoru můžeme být i velice autentičtí, neboť zde nehrozí žádné společenské „sankce“.

Tím, jak si upřesňujeme a dokreslujeme jednotlivé aspekty tohoto fenoménu, přicházíme k nutnosti myšlenky usadit do určitých myšlenkových oblastí či konceptuálních rámců. Využijeme třídění navrhované dvěma autory. J. Kroger⁹ navrhuje členění na **historické, socio-kulturní, vývojové a postmoderní** myšlenkové náhledy na problematiku identity jedince. Tohoto třídění si dovolíme k prezentaci některých základních myšlenek využít. V. Bačová nabízí poněkud odlišné třídění koncepcí, které rozpracovává do následujících kategorií:

⁸ Goffman, E. Stigma. Praha: Slon, 2003. ISBN 80-86429-21-0, str. 10

⁹ Kroger, J. Identity in Adolescence. New York: Routledge, 2004. ISBN 0-415-28107-5

Tab. Konceptuální rámec, ve kterých je v psychologii a sociální psychologii analyzován termín „identita“

Převzato z: (Bačová, V. Teórie osobnej a sociálnej identity v sociálnej psychológii. Čs. Psychologie, ročník XXXVIII, číslo 1, str. 29)

Rovina jevů	Teoretické směry a disciplíny	Zakladatelé, významní představitelé
1. Vývoj a formování ego identity	Psychoanalýza, vývojová psychologie, poradenská psychologie	E.H. Erikson J.E. Marcia Doplňujeme J. Loewinger, P. Blos
2. Jednotlivec, role a společnost	Symbolický interakcionismus	S. Stryker, G.J. McCall J.L. Simmons R.H. Turner P.J. Burke
3. Jednotlivec ve skupině, meziskupinové vztahy	Sociální psychologie, teorie meziskupinových vztahů	H. Tajfel J.C. Turner M.A. Hogg D. Abrams H. Giles
4. Jednotlivec, konstrukce světa, jazyk a společnost	Mikrosociologie Sociální konstruktivismus	G. Kelly R. Harré J. Shotter K. J. Gergen
5. Integrovaná teorie		P. Weinreich M.D. Berzonksy a další

1.2 Identita jedince v historické perspektivě

Nutnost zasadit vývoj identity jedince do historického období se nám jeví jako nezbytnost, neboť smysl, tedy rozumění sobě samému a možnosti vlastního sebe-definování se v dějinném procesu výrazně měnil. Na tomto místě si neděláme nárok na detailní propracování této problematiky, jde nám spíše o její náčrt. V žádném případě však důkladný historický náhled na posun v chápání identity jedince nepodceňujeme, zajisté by přinesl řadu podnětných myšlenek a vhledů, které jsou pro dnešní uchopení této problematiky stále potřebné. V rámci jednotlivých dějinných epoch a historických konfigurací, můžeme nalézat **různé modely identit**. Nesmíme zapomínat na to, že **obrat k lidské individualitě**, osobnosti, sebedefinování a potřeba sebereflexe jsou prvky novodobého rázu. Koncept identity byl tedy před 16. stoletím ve feudální Evropě nemyslitelný. Identita se stává problémem až v moderní době, především v otázkách její konstrukce a stability. Postupně se tak z identity jako projektu vlastního Self, přes porozumění identitě jako produktu sociálních vlivů dostáváme až k postmoderním náhledům, které pojímají identitu jako fluidní a stěžejně konstituovanou v diskursu.

V **preindustriální společnosti** je identita jedince spojena s **přináležitostí k rodině**, přesněji uskupení, určující jedinci jeho sociální postavení a předpis rolí, které bude po zbytek života vykonávat. Mobilita v rámci společenských vrstev byla téměř nemožná. Jako individuum není jedinec nikým a mimo rodinu se pohybuje pouze na okraji společnosti, spojené s riskováním vlastní existence. Uvědomíme-li si kontext **středověké společnosti**, je zřejmé, že „vázanost“ na místo narození je dána nejen poddanstvím, významnou církevní autoritou, ale též celkovou dobovou atmosférou.

Ranný novověk přináší postupně proměnu obrazu člověka. K tomu výrazně přispívá i nástup **humanistických myšlenek**, obracejících se k člověku na tomto světě, tedy odklon od nadpřirozenosti. V základech se otrásají nedotknutelná dogmata, do té doby jednotná církev zažívá svůj velký přerod, předznamenáný v **reformačních myšlenkách** Martina Luthera, Filipa Melanchtona, Jeana Kalvína, Jana Husa a dalších. Protestantismus zasahuje výrazně do náhledu na pozemský i posmrtný život člověka. Jedinec nežije již v příslibu věčného ráje, ale je nucen svým aktivním a asketickým

přístupem k životu vzít osud do svých rukou. Svojí úlohu sehrává i Kopernikovský obrat: Země již není středem vesmíru a člověk zažívá pocit vrženosti do universa, je nucen tázat se sám na sebe. Přesto stále musíme vést v patrnosti, že celé toto období je charakterizováno přísnými limity, a i „vyvolení“ jsou ve svých možnostech participovat na sebe-utváření značně omezeni.

Osvícenská doba přináší myšlenky boje za svobodu a rovnost lidí ve jménu osvícenského rozumu. Mezi hlavní myslitele, kteří připravili cestu k myšlenkám kulminujícím v období Osvícenství patří především **Descartes** (1596-1650) a **Locke** (1632-1704). Descartes přináší racionalistické myšlenky svobodného rozumu čerpajícího z vrozených idejí, které nám umožňují nespoléhat se na naše klamající smysly. Mysl důrazně odděluje od těla, jakožto netělesnou podstatu a připravuje tak cestu k dualismu, zasahujícího filozofické myšlení do dnešních dob. Jeho významným přínosem je především důvěra v lidský rozum, postup k sebeuvědomění jedince. Dílo Locka je spojováno s empirismem. Naše poznání, dle jeho myšlenek, pochází ze smyslového vnímání vnější skutečnosti. Self je tudíž utvářeno díky kumulaci zkušeností a znalostí v mysli jedince. Ačkoliv jsou ústřední myšlenky obou myslitelů rozdílné, přesto se oba účastnili na utváření modelu identity, který dominuje v moderní éře: identita jako projekt vlastního Self. Víru v moc rozumu a schopnosti člověka, přináší také významné myšlenky francouzských osvícenských myslitelů Voltaira, Rousseaua, Montesquieu a dávají základ postupnému vzrůstání sebevědomí jedince ve společnosti. Ty pak ve svém důsledku znamenají předzvěst velkých revolučních proměn a přerod společnosti v její **industriální formu**.

Hnutí romantismu v 1. pol. 19. stol. bylo reakcí na mnohé podněty osvícenství a promítlo se do něj i přehodnocení otázky identity, ve smyslu sebe-vyjádření a pocitů. Mnoho básníků a spisovatelů se přiklání k harmonii a rozvoji Self. Romantický expresivismus nebyl pouze otázkou sebe-naplnění, hedonismu, byl také úzce spojen s morálitou. Jedinečnost každého individua byla svázána s odpovědností naplnění vlastního osudu.

Nejde však pouze o rozvoj sebe-vědomí jedince ve společnosti, ale také procesy, jakým byl především rozvoj velkých měst, doprovázený zvyšující se potřebou vzdělanosti obyvatel a rozvojem průmyslu. Otevírají se pozvolna možnosti k vzrůstající svobodě jedince. Současně se však rozpadá původní pospolitost a jedinec ztrácí své pevné záchytné body, kterými byla neoddiskutovatelně stabilnější forma rodinného zázemí a příslušnost k blízké komunitě. Problém identity jedince začíná nabývat na významu též se **zvyšující se možností mobility**. Přistěhovalecké vlny konce 19. století, zvyšují požadavek sebe-definice jedince v novém prostředí, daleko od svých původních kořenů. **Identita jedince se postupně stává problémem, který se v průběhu historie rozvíjí a zintenzivňuje.**

Otázka formování identity jedince a proces sebe-definování se stává tématem až ve 20. století. První polovina 20. století byla výrazně ovlivněna prací S. Freuda, který přináší nové náhledy na osobnost jedince a rozvoj jeho Self. Postupně se utváří řada koncepcí, mapující vývoj identity jedince, a kterým budeme věnovat největší pozornost ve druhé kapitole naší práce.

Jedinec má v současnosti relativně větší vliv na svůj vlastní život, než tomu bylo v předcházejících historických etapách, o skutečné svobodě však mluvíme obezřetně. Může být člověk, který je socializován, podroben řádu moderních institucí a žijící v době, kdy ekonomické konglomeráty mají větší vliv a moc než jednotlivé státní útvary, vůbec plně svobodný? Má jedinec žijící v dnešní době opravdu možnost být tím, kým být má a chce? Často mluvíme o novodobém otroctví, které člověk v moderní společnosti zakouší, a ze kterého se má možnost jen velice těžko vymanit. A. Giddens poukazuje na fakt, že moderní společnost s sebou přináší neobvyklý **rozsah a rytmus změn**, je založena na důvěře v „**abstraktní systémy**“¹⁰, které nemohou poskytovat osobní a důvěrné vztahy, pocit vzájemnosti charakteristický pro tradiční společnosti. Jedinec v moderní společnosti zakouší nutnost **důvěřovat expertským systémům**, o kterých jako laik ve skutečnosti mnoho neví a jsou mu pootevírána pouze v rámci nezbytně nutných informací. Čas od času má možnost nahlédnout též jejich zranitelnost. Dnes a denně jsme konfrontováni s hrozbami představující ekologické a živelné katastrofy, válečné

¹⁰ Giddens, A. *Modernity and Self Identity*. Cambridge: Polity Press, 2005. ISBN 0-7456-0932-5

konflikty, teroristické útoky a strádání, které jsou důsledkem ničivého charakteru moderní společnosti. Jedinec zažívá pocit neschopnosti jakkoliv do těchto procesů zasáhnout a ovlivnit je.

Výrazně se proměnila **podoba mezilidských kontaktů**, ty jsou do značné míry neosobním, anonymním a prázdným setkáváním, nevzbuzujícím pocit sounáležitosti a důvěry. Pocit stálosti, bezpečí vnějšího prostředí a trvalosti vlastní identity, však pro člověka nadále zůstává existenciální nutností. „*Osobní život je oslabován a zbavován pevných vztazných bodů, dochází k obratu směrem k niternosti lidské subjektivity a smysl i stabilitu hledáme ve vlastním vnitřním Já.*“¹¹ Přesměrování k vlastnímu já a rozvoje sebe sama, by však nemělo být chápáno jako narcistní upřednostňování vlastní osobnosti na úkor nezájmu o vnější realitu.

1.3 Identita jedince v socio-kulturním kontextu

Do tohoto rámce lze zasadit velké množství přístupů, mající rozsah od vidění identity jako reflexe **individuální adaptace na kontext**, nebo vzájemnou **interakci mezi jedincem a kontextem**, až k radikálnějším náhledům na identitu, jako pouhý **vtisk sociálního a kulturního prostředí**.

Nepředpokládáme, že lze nahlížet identitu jedince, aniž bychom zohlednili **socio-kulturní mantinely**, umožňující její utváření. Distančujeme se však od výše zmíněných názorů, které berou v potaz pouze a jenom kulturní vlivy, jako determinanty utváření identity jedince. Způsob, jakým běžně rozumíme světu, kategorie a koncepty, které používáme, jsou historicky a kulturně dané, nevyjímaje koncept identity. Jedinec je vždy socializován do určitého **kulturního rámce** přinášející nutnost internalizace řady **pravidel, sociálních norem a rolí**. Bez těchto „vynucených“ regulativů není člověk, jakožto bytost sociální schopna, v rámci své society rozvíjet smysluplnou identitu. Existence mimo sociální svět je nemožná. Vždy můžeme být pouze tím, čím v rámci ustanoveného společenského systému být můžeme – na tomto místě však nepodceňujeme vlastní aktivitu jedince, jeho tvůrčí vklad a modifikaci kulturních významů. Kultura se

¹¹ Nekvapilová, J. Identita jako filosofický problém. 2002. nepublikovaná recenzní esej

však zcela nepochybně výrazně promítá do způsobu lidského uvažování, cítění a vytváří specifické charakteristiky jedince, nepřenositelné na jiná historická a sociokulturní prostředí.

K pozměněnému náhledu na identitu významně přispěl Hegel, který ve své Fenomenologii ducha (1807) bere v potaz externí faktory, jako je sociální svět nedovolující být jedinci absolutně autonomní a svobodný. Sociální styk nás nutí určitému stupni přizpůsobení. Tímto se dostáváme k přemýšlení o identitě jedince, nutně formované ve vztazích k ostatním. Takto pojatý koncept se výrazněji začínal prosazovat především v sociologii a sociolingvistice druhé pol. 20. stol. Výzkumné aktivity se přesouvají do oblastí vlivů různých sociálních skupin na formování identity jejich členů. Zkoumá se fenomén skupinové příslušnosti a odlišnosti od ostatních skupin. Z této perspektivy je pak identita upevňována srovnáváním s těmi, kteří do skupiny patří i těmi, kteří stojí mimo ni.

Bez zajímavosti není například také pohled na druh **společenského uspořádání** udělující podmínky pro formování identity individua. Existují společenská uskupení významně omezující individuální možnosti jedince a předpisující poměrně jednoznačně, kde se nachází limity pro modifikaci sociálních rolí. Mezi tyto patří především fundamentalisticky orientované státní seskupení. Identita jedinců je zde většinou poměrně přesně předepsána náboženským kodexem a jedinci nemají výraznější problémy s jejím utvářením. Jako příklad uveďme silně limitované možnosti arabských žen, které však ony samy prožívají jako danou a neměnnou skutečnost. Jisté limity přináší i totalitní režimy, kde je individualita a originalita jedince významně potlačována. Na druhé straně demokratická seskupení naopak možnosti jedince rozvolňují natolik, že pak s větší pravděpodobností přispívají k problematičtějšímu ustanovení identity. Adolescentům je v každém z těchto uskupení utvářen prostor různých rozměrů nejen pro realizaci vlastních záměrů, ale i co se týče psychosociálního moratoria. Přirozeně pak vznikají různé obrazy jedinců, jejichž náhledy na realitu vnější skutečnosti se rozcházejí. Jedinec západní společnosti je nositelem výkonových ambicí, směřuje k vlastní seberealizaci, ústředním životním tématem je v mnoha případech potřeba bez náznaku jakéhokoliv duchovního obsahu. Jedinčovo Já je středobodem vesmíru, nicméně pocit vnitřního naplnění se nedostavuje, vlastní identita se stává problémem.

Naše determinace sociálním prostředím však není bezbřehá, naše jedinečné vnitřní Já nám dává možnost rozhodování a výběru ze sady námi těžko ovlivnitelných možností. Vždy jsme to však pouze my samotní, kdo finální výběr provede a bude jednat na základě vlastních představ a způsobem mu vyhovujícím. Za svou svobodnou volbu pak přebíráme odpovědnost a vkládáme do výkonu nezbytných rolí naši jedinečnost, tvoříme svou vlastní neopakovatelnou verzi. Konvenční pravidla, zvyky a regulativní mechanismy jsou společností nevyhnutelně předepsána a naším úkolem na cestě k ustanovení sociálně přijatelného obrazu identity je výběr těch, která jsou vzhledem k naší situaci relevantní a nejlépe aplikovatelná.

K tématu formování identity v kontextu přispívá ve své studii Lerner. Vnímá vztah jedince a kontextu jako „*organizaci navzájem se ovlivňujících proměnných, měnících se v čase.*“¹² Nejde tedy přímo o studium jedince v kontextu, ale spíše o studii interakcí mezi mnoha individualitami a kontextuálními systémy. Zkoumá pak především to, jak odlišné osobní a kontextuální faktory jedincova života recipročně interagují a ovlivňují jeden druhého, aby udělali změnu v jeho smyslu identity během času.

1.4 Identita jedince prostřednictvím náhledu postmoderních myšlenkových přístupů

Radikálnější a pozměněný přístup jedince v kontextu přichází z **postmoderních myšlenkových proudů**. Opět zdůrazňujeme, že i zde nelze mluvit o jednotném náhledu, formuje se mnoho myšlenkových škol a proudů, ze kterých je možno čerpat. Jejich společným jmenovatelem je ovšem popření **obecného vzorce vývoje mezi individualitami**.

Co se týče tématu identity, postmodernisté se přiklání k existenci **mnohočetných identit**, které jsou aktivovány v odlišných kontextech. Zdůrazňuje se roztržitost, diskontinuita, **Identita je nejistá a roztržitá, nelze ji považovat za esenci individua**. Někteří autoři jdou ve svých myšlenkách tak daleko, že zcela popírají existenci Já,

¹² Lerner in Kroger, J. Identity in Adolescence. New York: Routledge, 2004. ISBN 0-415-28107-5 str. 5

existují pouze „**situační identity**“. Mluvíme pak o příbězích, reflektujících identitu, utvářející se v momentu **diskursu**, bez jakéhokoliv centrálního jádra. Tyto myšlenky, byť radikální, jsou inspirativní a proto se u diskursivní povahy utváření identity pozastavme.

V následujícím textu vyjdeme z pozic **sociálně konstruktivistických**. Tento přístup nám nabízí modifikovaný způsob nazírání na konstituování naší identity. Základní předpoklad zní: naše identita, se konstruuje **prostřednictvím jazyka** a v rámci **diskursů**. Nic nemá nezávislou existenci mimo jazyk. Derrida (1976)¹³ popírá, že existuje něco za textem, realita je vždy reprezentací, a tudíž je to právě jazyk, který konstituuje naše Já, naši identitu. Diskurs nám poskytuje referenční rámec, způsob, jakým interpretujeme svět a dáváme mu smysl. Referuje o sadě významů, metafor, představ, ve kterých je zanesena určitá verze událostí, sociálních zvyků a praktik. V očích sociálních konstruktivistů je jazyk základem všeho, co zde je. Jsme naučeni nahlížet sebe jako bytosti mající určitý druh osobnosti, jako držitele specifických názorů, hodnot, postojů. Tyto produkty mají původ v naší mysli, cítíme se být jejími autory. Sociální konstruktivisté však tyto veskrze lidské atributy přisuzují působnosti jazyka. Naše motivace k jednání, názory, postoje jsou přinášeny do našeho života prostřednictvím jazyka. Jsou příkladem objektů formovaných diskursem.

Prostřednictvím používání termínů, jako je osobnost, temperament, charakter jsme zváni k přemýšlení o lidských bytostech, jako o nositelích rozdílných kvalit, ať již vrozených, nebo získaných prostřednictvím životních zkušeností a učení. Člověk je tedy nositelem jedinečného psychického materiálu, určující pravděpodobný způsob jeho života. Jednotlivé kvality existují v rámci diskursu, který nám dovoluje myslet v termínech jako je osobnost, postoje, charakter atd. Tyto fenomény jsou přinášeny do našeho náhledu, nicméně nereferují o opravdových entitách. Jestliže nebudeme mluvit o osobnosti jako o způsobu, jakým lze sobě rozumět, který koncept je tedy možno použít? Jedním z nich je právě **koncept identity**, který je v rámci sociálního konstruktivismu velice často využíván.

¹³ Gergen in Burr, V. Social Constructionism. New York: Routledge, 2003. ISBN 0-415-31760-6

Identita je typickým příkladem sociálního konstruktů. Pokud identifikujeme, udělujeme identitu, která má více co dělat s naším záměrem, spíše než s přirozeností věci samotné. To samé je aplikovatelné na lidskou identitu. Zahlédneme člověka a již mu automaticky připisujeme atributy a zařazujeme do kategorie: muž/žena, rasová příslušnost, věk, představitel určité sociální vrstvy. Můžeme usuzovat dále na dosažené vzdělání, příjmovou kategorii, stav, sexuální orientaci, atd. To jsou sociálně přidělené atributy naší identity, můžeme je připsat, aniž bychom danou osobu znali. Nejde tedy o esenci daného jedince. Naše identita je konstruována v rámci kulturou nám dostupných diskursů, které používáme v komunikaci s druhými lidmi. Lidská identita je pak seskupením mnoha drobných aspektů, tak jak byly jmenovány výše a ty pak tvoří identitu jedince.

Pro každou součást naší identity je k dispozici ohraničené množství legitimních diskursů. Naše sociokulturní prostředí nám nabízí reprezentativní modely a akceptovatelné alternativy naší identity, ze kterých máme možnost vybírat. V průběhu socializace jsme podporováni ke konstruování akceptovatelné identity. Naše svobodná volba je značně omezena a nepodlehnutí majoritnímu tlaku znamená vydání se na cestu sociálních sankcí a společenského zavrnutí. Příkladem aspektu naší identity, typického sociálního konstruktů, je bezesporu naše **genderová identita**. Biologicky se narodíme jako muž či žena, o tom není pochyb, naše genderová identita je však konstruována především v diskurzech. Naplnění ženské či mužské role je možné různými způsoby, vždy jde o silný kulturně historický vliv, předznamenávající, jak se budeme pravděpodobně nuceni chovat, pokud chceme být ženou či mužem v daném prostředí.

Reprezentace těchto rolí jsou k dispozici v rámci sociálních norem, zvyků, mýtů a příběhů. Můžeme k nim přistupovat tak jako k dalším svým rolím, více či méně kreativně a originálně, vždy však musíme respektovat obecně daná kritéria. Společnost reaguje na vychýlení z obecně uznávaných, a na předsudcích postavených, ženských a mužských atributů poměrně citlivě. Nelze například přehlédnout, že v diskursu o úspěšných ženách se objevuje řada „mužských“ charakteristik. Tyto ženy jsou popisovány jako dominantní, aktivní, mají logické uvažování a nepodléhají příliš emocím. Většině z nás se pak vyjevuje obraz ženy, postrádající socializaci podporované, typicky ženské vlastnosti. Na

úspěšné ženě, jako by bylo něco podezřelého, jen těžko se srovnáváme s myšlenkou, že by mohlo jít o atraktivní a citlivou ženu, pečující matku a milující manželku. Těchto předsudečných typizací koluje v běžném společenském styku celá řada. Jsme současně svědky toho, jak se tyto diskursy a typizace pozvolna proměňují a udávají novou podobu konstruktům pro další generace. Veškeré oblasti lidského působení můžeme podrobit dekonstrukci a nahlédnout zcela jiné a z našeho úhlu pohledu nepoznané možnosti jejího uchopení.

1.5 Identita jedince jako příběh

Další z možností, jak přistupovat k problematice identity jedince je inspirováno literární teorií, sociolingvistikou a antropologií, jde o **narativní analýzu**, která přináší řadu inspirativních náhledů. Ústřední myšlenka spočívá ve skutečnosti, že žijeme ve společnosti, která vytváří a předává příběhy, skrze které udělujeme smysl našim životům. Ve skutečnosti jsou to právě příběhy, které pomáhají konstruovat naši identitu.

Naše identita, ač v průběhu životního běhu a námi nepředvídatelných životních okolností **proměnlivá**, je přesto ve svém jádru **stabilní**. Obraz identity jedince může být nahlížen jako nepřetržitý a stále se vynořující příběh. D. Layder ve své studii navrhuje relativně jednoduchý model, kde identita je rozuměna jako **kontinuálně se tvořící a přetvářející příběh**, „*emergent narrative*.“¹⁴ Jde o spojnici individuálních aspektů a účinku životních zkušeností, existenciálních problémů a dilemat. Identita jedince se neustále objevuje a přetváří, tak jak se u jedince rozvíjí zkušenost se sociální existencí.

Tab.2 Self jako přetvářející se příběh.

(Převzato z Layder, D. Social and Personal Identity. London: Sage, 2004. ISBN 0-7619-4489-3, str. 128)

Osobní identita (Já) -----životní zkušenosti-----vznikající Já
Existenciální problémy
Dilemata

Promítá se zde především naše individuální zkušenost se životem. Tento příběh není chápán jako soubor kulturního a sociálního souboru znalostí čerpaných z mýtů, příběhů a filmů, které nám pomáhají strukturovat způsob, jakým lidé své životy žijí a prochází. Není pochyb, že se všichni do určité míry identifikujeme s určitými idejemi a mýty, nabízejícími se prostřednictvím našeho sociokulturní prostředí, vždy jsme však nositeli a autory jedinečného a neopakovatelného příběhu, který konstituje naši identitu.

¹⁴ Layder, D. Social and Personal Identity. London: Sage, 2004. ISBN 0-7619-4489-3

Sociálně konstrukcionistický náhled nám nabízí obraz jedince majícího k dispozici mnohočetná a odlišná Já, aktivujícího se nebo vystupujícího do popředí v rámci **ponoření se do určitého druhu diskursu** a obecně pak **v procesu sociální interakce**. Naše subjektivní zkušenost je však často opačná. Stále cítíme, že je zde koherence s osobou, kterou se cítíme být. Ta je aktivována po celou dobu, nejen v rámci různých odlišných oblastí, ve kterých se angažujeme, ale i v průběhu celého našeho života. Jednou z možností je, že naše pocity konzistence a kontinuity v čase předpokládá naší paměť. Ta nám dovoluje podívat se nazpět, reflektovat naše chování a budovat **zkušenostní mapy**. Vybíráme pak ty zkušenosti, které můžeme pospojovat do určitého narativního rámce, vytvářet z nich kontinuální a koherentní příběhy našeho života.

Aplikace **konceptu narativity** v porozumění našemu Já bylo atraktivní nejen pro sociální konstruktivisty, ale ovlivnilo též narativní psychology. Jedním z vlivných příspěvků vycházející z tohoto teoretického rámce, je práce Sarbina¹⁵. Sarbin argumentuje tím, že jedinci si ukládají struktury svých zkušeností do příběhů, které následně prezentují sobě i svému okolí. Tuto strukturu nazývá **narativní strukturou** a udává, že tato forma strukturování je přítomná v rámci všech lidských kultur. Jde o organizující princip naší psychiky, jež je prezentován v mnoha aspektech našeho denního života. Je přítomen v našich snech, denním snění, vzpomínkách i budoucích plánech. Pokud někomu vyprávíme příběh našeho života, pak podrobně nelíčíme nebo si ani nepamatujeme jednotlivé zkušenosti. Už z hlediska množství nakumulovaných „dat“ musíme být selektivní a vyjímáme nejen na vědomé úrovni, ale i podvědomě určité sekvence, které nám do našeho celkového tématu nezapadají. Jedním důvodem je to, že nechceme o sobě druhým sdělovat naprosto vše, v našem příběhu se mohou objevovat i slabší a ne příliš lichotivá místa, někdy tento příběh upravujeme i pro sebe samé.

Jednotlivé příběhy by měly zapadat do celkového ladění našeho životního scénáře či tématu. Jestliže tématem jedincova příběhu je „život byl ke mně již od samého počátku nelítostný“, pak události s pozitivním nábojem mohou být pro posluchače vylučovány. Tento proces by neměl být nezbytně nahlížen jako aktivita na vědomé úrovni, ačkoliv někdy je. Jedinec není v pozici, kdy si artikuluje příběh, který si o svém životě

¹⁵ Sarbin, T. R. Narrative Psychology. New York: Praeger, 1986, ISBN 0-415-30735-X

vykonstruoval. Je lepší přemýšlet o těchto příbězích jako o způsobu, jakým žijeme náš život, jak o něm uvažujeme, a jakým stylem ho předkládáme druhým k „poslechu“. Není možné nepovšimnout si, že životní příběhy jsou většinou v popředí našeho zájmu. Jsme pozorovateli, naslouchači a předavatelé mnoha cizích lidských příběhů, které nás nějakým způsobem zaujaly, ať již v pozitivním či negativním duchu. Naše mezilidská komunikace zahrnuje mnoho porovnávání, opovrhování a obdivování se lidským životním příběhům. Neustále je uchováváme i v písemných podobách, jako historické životopisy slavných a významných osobností, obávaných tyranů nebo také ve formě bulvárních klepů a pomíjivých zpráv.

Sarbin vidí utváření narativní struktury v lidských myšlenkách jako důkaz závislosti člověka na vnímání času. Fundamentálním znakem vyprávění je, že seskupuje události dohromady v sekvenci počátek- prostředek – konec. Tímto způsobem tyto příběhy umísťujeme v čase a prostoru. Tento časoprostorový koncept je fundamentem lidského života a příběhy bez nich nemohou být konstruovány. Děti v průběhu ontogeneze tyto tradiční dějové struktury adoptují a postupně je začínají využívat.

Do našich osobních příběhů, které konstruujeme se však vkrádá také něco, co není jednoduše pouze naším „soukromým vlastnictvím“. Crossley¹⁶ udává, že nemůžeme opomíjet důležité účastníky dialogu, náš životní příběh spoluutvářející. Tito účastníci dialogu nemusí být nezbytně přítomni, může jít o námi smyšlené, imaginární druhé nebo blízké, kteří již zemřeli. Využíváme je k reflektování našich zkušeností a pomyslnému dialogu.

Crossley, který staví na dřívější práci Sarbina nachází vztah mezi osobními příběhy a sociální sférou. Jako „obyvatelé“ kulturního prostředí jsme ponořeni od našeho narození do bohaté sítě mýtů, pohádek, příběhů a jsme tak přirozeně přiváděni k **narativnímu myšlení**. Je nám představována forma i obsah, jakou mohou naše příběhy mít. Diskursy cirkulující v naší kultuře, které konstruují naši identitu nám ovšem dávají také limity, jakých příběhů můžeme v našem vyprávění využívat. Příběhy jsou utvářeny v určitých logických celcích, navzdory nesouvislosti a dramatičnosti našich skutečných

¹⁶ Croosley, M. L. *Introducing narrative Psychology*. Buckingham: Open University Press, 2000. ISBN 033520290X

životů, které žijeme. Máme tendenci seskupovat prožité z minulosti do konzistentních celků tak, abychom mohli přemýšlet o své budoucnosti.

1.6 Jsou naše příběhy autentické?

Otázka autentičnosti je spjata s otázkami jak se vnímáme v obecném smyslu. Cítíme se opravdově? Je naše jednání a chování upřímné a opravdu reflektuje to, kdo ve skutečnosti jsme? Nebo máme hlodavý pocit, že jsme falešní, ukrýváme naše pravé Já. Osoba, která se cítí neautentická se může cítit lépe, pokud následuje předem společensky definovaný scénář. Vnímá-li jedinec své opravdové nebo reálné Já jako nevhodné a pro společenské účely neseriózní, pak zcela jistě přistoupí na možnost **ukrýt se za konformní plášť**, nemající s ním samotným mnoho společného. Reálné Já je ukryto a zastřeno, možná je moc slabé a nevýrazné, zranitelné a citlivé, než aby mohlo odolávat donucující rutinně společenského styku. Tím, že se jedinec vzdaluje a přebírá sociálně akceptovatelnější „*fasádu*“ (termín používaný Gofmanem), je pozornost od jeho slabosti odkloněna. V některých případech může přebírat falešně agresivní a dominantní postoj, aby byla jeho skutečná slabost a zranitelnost zakryta. Vytýčení oněch emocionálních mantinelů má efekt izolování se od potenciálně podlamujících a diskreditujících ataků, urážek a obviňování.

Do určité míry je tato sebeobrana běžná a akceptovatelná, nicméně zde existuje určité nebezpečí, že tato přirozená obrana přeroste v neproniknutelnou zed' či patologickou psychologickou obranu. U některých jedinců může dojít k adoptování falešné „*persony*“ (termín Junga) a neustále se ukrývá za umělá představení. Na škále možné autenticity máme možnost shlédnout útočné egoisty, kteří se druhé pokouší přesvědčit o své důležitosti a vlivu na své okolí. Tito jedinci jsou zahrnuti v dramatu sebeklamu, můžeme bez obav říci, že jsou chyceni ve světě totální neautentičnosti a iluzí. Otázka je ovšem, zda a do jaké míry si je jedinec schopen uvědomovat to, že je neautentický. Sartre poukazuje na skutečnost, že pokud je jedinec ve stavu sebe-klamu, nemůže svou neautentičnost vůbec nahlédnout.

V určitých senzitivních fázích života většina jedinců zažívá pocity vnitřní nespokojenosti se sebou a svým životem obecně. Jak již bylo zmíněno, často se tato nespokojenost pojí s tranzitorními krizemi. Odblokováním těchto zneklidňujících vnímání a myšlenek má však pozitivní funkci, preventivně staví emocionální tlak, který by mohl ohrožovat a ničit naši důvěryhodnost jako individua. Negativní stránkou je, že nám nabízí řadu slepých cest a nástrah, sebe-klamů. Jde o prevenci stavu neautentičnosti přílišného zachycení v konvenčním světě s minimální schopností tázat se a tuto neautentičnost vnímat. Abychom byli schopni dobrat se určitých výsledků, je zapotřebí sebeupřímnosti a ochoty, být si vědom své polapenosti a vydat se na bolestnou cestu k sobě samému. První krok znamená uvědomit si, že žijeme v sebe-klamu, neboť přirozená tendence popírat a zablokovávat se vůči těmto vnímáním je značná. Inklinujeme k akceptaci naší vlastní pravdy a racionalizacím, protože nám mnohem více vyhovuje vyprávění „příběhů“, které slyšet chceme, než těch, které nás znejišťují a znepokojují. Dalo by se říci, že cesta k sobě samému nás vyvádí ze slepého klidu a relativní harmonie, na cestu plné nejistoty a nespokojenosti. Ve stále větší míře vnímáme naši existenciální osamělost a konečnost. To, že ve skutečnosti máme vůli rozhodnout se kým budeme, že za toto rozhodnutí bereme odpovědnost může být pro některé jedince velice zatěžující. Postupně rozeznáváme, že sociální konvence jsou pouze kulisami, za které se schováváme, aby nás ochránily a tlumily strach z naší nejistoty. Množství běžných pocitů, jako je vnímání křehkosti života a jeho pomíjivosti, nás může přivádět k pocitům strachu ze smrti, vědomí toho, že nám určený čas vyprší dříve, než budeme schopni dojít k něčemu podstatnému. Abychom mohli vejít v kontakt s naším autentickým Já, musíme vidět sebe sama bez předpojatosti, pronikat skrz mnoho našich podob a masek, kriticky nahlížet na naše sebe-klamy, nacházet výhody vycházet z vězení našeho vlastního horizontu. Častěji však zůstává pro nás naše pravé Já navždy uzavřeno, musíme se smiřovat s neuspokojivým kompromisem nepoznání sebe sama. Jde spíše o jakousi „výsostnou cestu“.

Identita jedince zahrnuje také **spirituální aspekt**, který může zůstat nerozvinutý. Jde o rozvoj toho, co nazýváme „vyšším Já“. Rozvoj tohoto aspektu není nevyhnutelný, může se rozvíjet v rámci procesu osobního růstu nebo sebe-transformace. Někteří jedinci se mohou rozvoji této dimenze aktivně bránit nebo jí zcela zavrhnout a zůstává tak, jako

nevyužitá potence. Míra vnitřní disharmonie jedinci modeluje situace, kterými jeho Já musí projít, aby byl schopen procítit míru odtažitosti od vlastního spirituálního Já. Prvotním předpokladem je uvědomění a nahlédnutí svazujících struktur vytvořených sociokulturním prostředím, rodinou i jedincem samým a připuštění si schopnosti vlastního přesahu nebo přiblížení se vlastnímu spirituálnímu Já. Jedinec by měl zacházet s vlastními potencemi, talenty a výzvami, které mu umožňují další posun či vhléd do dimenzí, které se mu v běžném životním provozu zdají příliš odtažité od reality. Znamená to také již výše zmíněnou schopnost upřímnosti vůči sobě sama, rozboření a eliminaci iluzí o vlastním Já. Cestu k sobě samému a našemu „bytostnému Já - Selbst“ přibližuje C. G. Jung ve svém **procesu individuace**.¹⁷

Sám Jung zdůrazňuje, že tato cesta není otevřená všem jedincům, ačkoliv jde o vnitřně přítomný, ale na vědomé úrovni nepoznaný proces. Jeho aktualizace znamená vydat se na nelehkou cestu sebepoznání, otevření nevědomých obsahů naší psychiky a návrat k prazákladům, otevírajících naší skutečnou niternost. Průběh individuálním procesem se řídí vlastními zákonitostmi a na jejich cestě je zapotřebí psychoterapeutického průvodce. Předpokladem je ukotvení vlastní identity – kterou Jung nazývá „uvedení do vnější skutečnosti“. Tento proces budeme důkladně nahlížet v další kapitole naší práce, proto přejdeme do etapy „uvedení do vnitřní skutečnosti“. Proces, ve kterém jedinec bude schopen důkladnějšího sebepoznání směřuje do období dospělosti. Za první mezník, který je nutno překročit považuje konfrontaci s vlastním **stínem**, temnou součástí naší osobnosti. Jde o prazáklad naší povahy, který na vědomé úrovni zavrhneme a nejsme ochotni přijmout, neboť výrazně útočí na naše morální zásady a představy o nás samých. K jeho odhalení nám mohou dopomoci postavy z vnějšího okolí, do kterých projektujeme naše potlačené a neuvědomované stránky, či mezní životní situace a zážitky, ve kterých se projevuje naše stinná stránka. Jung využívá též analýzu snových obsahů. Náš stín nutně nemusí být charakterizován jako „zlo“ v nás, může jít o něco nízkého, primitivního a nepracovaného, co nelze vyjevit na povrch. Na vědomé úrovni se proto projeví odpor, který poznání těchto obsahů blokuje. Nebezpečí pro naše vědomé Já by mohlo být značné, popřípadě může dojít až k jeho zhroucení, proto je nezbytnost procházet tuto cestu s pomocí zkušeného terapeuta.

¹⁷ Plocek, K., a kol. C. G. Jung výbor z díla. Brno: nakl. T. Janečka, 1996. ISBN 80-85880-12-1

V další etapě se setkáváme s **animou** a **animem**, té části našeho Já, která zahrnuje druhé pohlaví. Jde o obraz druhého pohlaví, které je také naší součástí. U muže je nositelem prvního duševního obrazu ženy vlastní matka. Úspěšné uchopení tohoto praobrazu proto předpokládá odloučení a vypořádání se s mateřskou postavou. Neúspěšně zpracované vztahy s rodiči nás odsuzují k procházení obdobnými životními tématy v rámci partnerských vztahů. Muže přitahují ženy, které odpovídají typu jeho vnitřní ženskosti a u žen pak muži, kteří odpovídají jejímu typu vnitřní mužnosti. Tyto vztahy se mohou zdát na první pohled absurdní, nebo jim lze i přes racionální náhled jen těžko odolávat. Námi vybraní partneři jsou často nepoznanou součástí naší osobnosti.

Dlouhá a jen velmi těžko schůdná cesta, nás přivádí k poznání našeho mužského a ženského duchovního principu, **Magny mater** a **Starého mudrce**. Jde o poznání našeho vlastního prazákladu tvořeného u ženy hmotnou přírodní a u muže duchovní podstatou. Jung je nazývá mana-osobnostmi, vyjadřuje jejich mimořádnou působivost a podmanivost. Nebezpečí zde hrozí v nadměrné fascinaci tímto aspektem a propad do velikášství a samolibosti. Matka jako archetypální symbol označuje přírodní původ, materiální sféru. Jde o jinovou sílu, mající dostředivý charakter, symbolizuje temné, nevědomé a těžko uchopitelné hladiny. Jangová energie, symbolizující mužský princip je naproti tomu silou odstředivou, aktivní, expandující a lépe nahlédnutelnou. Tyto dva protipóly se ve vnější realitě snaží doplňovat a vyrovnávat do jednoty. Submisivita je vyrovnávána dominancí apod. Při pozorování jedinců opačného pohlaví je možno usuzovat na obsažení jinového a jangového principu v jejich osobnosti (je patrný i v oblasti fyziognomických znaků jedince) popřípadě sledovat výběr a volbu partnerů, kteří dosti často vykazují zvýšený aspekt, který je potřeba doplnit.

Procházení jednotlivými stádii vedoucí k poznání a prožitku bytostného Já je proměňující se dění, mající svá velká úskalí. Vzhledem k tomu, že je rozkrýváno velké množství nevědomých obsahů, jejichž síla může jedincovo Já zcela rozkolísat, je nutno pojímat tento proces, jako cestu pro „vyvolené“. Konečné fáze, tedy nalezení úplného bytostného Já, je lidským cílem, který nelze zcela naplnit, vždy budou existovat nepoznané hladiny našeho nevědomí. Celost člověka je vyjadřována pomocí **mandal** – magických kruhů, sjednocujících protiklady, kde je rušen rozpor a projevuje se vyšší řád.

Mandala je symbolem, v němž se sjednocuje myšlení a cítění. Pro Junga je tento kruh právě symbolem pravého bytostného Já, vyrovnání jinových a jangových sil. Z výše uvedeného by však nemělo vyplynout, že jde o cestu, na kterou se vydávají pouze jogíni a jedinci s vysokým duchovním principem. Pro Junga je také jednou z možných cest léčby neurózy, která je pro nás symbolem odvrácení se od svého Já. Projevování skutečných citů a nacházení nevědomých patologických strategií, které vnitřní rozporuplnost mají regulovat. Strategie vytěsnění, distance od svých pravých prožitků vede člověka na cestu sebeklamu a je draze vykoupená. Individuační proces může být jednou z možností důkladného sebepoznání, cestou oprostující od škodlivých projekcí, zbavující zbytečných nevědomých nánosů, které naše pravé Já „sžirají“. Jak bylo řečeno tímto procesem nelze projít, aniž bychom nahlédli naše vztahy k rodičům a vyrovnali se s rodičovskými komplexy, které mohou výrazně zasahovat do našeho současného života a zabraňovat tak růstu našeho Já. K jejich důkladnému rozboru se proto vrátíme ve třetí kapitole naší práce.

2. kapitola

Identita v pojetí vývojových přístupů – zákonitosti formování identity v průběhu ontogeneze

Způsob jak přistupovat k tématu identity z hlediska výchovného, je vedeno možností zaměřit se na **proces jeho formování a utváření**. Jde o zachycení hlavních kvalitativních intrapsychických změn, které můžeme v průběhu ontogeneze nahlížet. Měníci se pohled na sebe sama a transformace smyslu vlastního Já, nás může dovést k postihu našeho lidského směřování, posouzení do jaké míry naplňujeme tušené mantinely kvalitním obsahem pro nás i naše okolí kvalitním. V následující kapitole využijeme několika podnětných vývojových teoretických koncepcí, pro zamyšlení nad možnostmi formování zdravé identity jedince. Centrem zájmu se ve většině těchto konceptů stává období **adolescence**, kdy je otázka formování identity vysoce v popředí. Vzhledem k tomu, že tento proces vnímáme jako celoživotní, bude zapotřebí nahlédnout zákonitosti i v širším rozsahu.

2.1 Teorie ego identity E. Eriksona

Prvním konceptem, který se stane na několika dalších stranách centrem naší pozornosti, je **teorie ego-identity Erika Eriksona**. Jeho koncept je pravděpodobně jeden z nevlivnějších a nejčastěji citovaným v oblasti vývojové psychologie, přestože byl členy akademické obce mnohdy, a jak sám autor uznával, v určitých ohledech i právem kritizován. Inspiroval řadu výzkumných aktivit, stal se základem mnoha dalších konceptů a neobejde se dnes bez něj téměř žádná seriózní publikace zabývající se ontogenezí jedince. E. Erikson je prvním psychoanalyticky orientovaným autorem, detailně se zabývající fenoménem formování identity v průběhu adolescence. Jeho přístup lze nazvat psychosociálním, neboť se výrazně odklání od Freudova biologicky založeného rozvoje osobnosti. Erikson se posunuje za hranice klasické psychoanalýzy a zdůrazňuje významný podíl ega a jeho adaptaci na vnější prostředí. Jedince nevnímá jako objekty libidózních sil, důležitých pro rozvoj osobnosti jedince, ale především jako entitu interagující s vnějším prostředím, ve kterém „já“ nachází smysl a souvislost. Současně

také přesunuje pozornost z patologických případů na zákonitosti zdravého fungování. Důležitým momentem, je též pojetí procesu vývoje ego-identity, jako **celoživotního úkolu**, který uměle nekončí v určité vývojové fázi života.

Téma identity, jak sám Erikson sděluje, bylo pro jeho osobní život centrálním a není náhodou, že mu věnoval ve své vědecké práci tak významný prostor. Zcela úmyslně věnujeme v krátkosti prostor pro důležité momenty Eriksonova života. E. Erikson se narodil v Německu v roce 1902. Jeho rodiče byli dánského původu a jejich vztah byl nelegitimní. Eriksonova matka již byla rozvedená a tento vztah také nepokračoval. Díky těmto okolnostem Erikson nepoznal svého biologického otce a byl od svých 3 let vychováván adoptivním otcem, německým pediatrem. O okolnostech svého narození však nevěděl, a to až do období své adolescence. Hledání svého otce a informací o něm bylo v popředí jeho zájmu po zbytek života. V průběhu adolescence využíval svého psychosociálního moratoria, stěhoval se z jednoho evropského města do druhého, než se rozhodl věnovat se své životní profesi. K tomu ho přivedlo pozvání jeho přítele z dětství P. Blose, aby se připojil k týmu vnitřního kruhu S. Freuda. Ve Vídni se pak ujímá psychoanalytického výcviku s dětmi. Zde se také seznamuje se svou ženou J. Searson, která se mu po zbytek života stává intelektuálním partnerem a editorem. Ještě před nástupem Hitlera k moci odchází do Bostnu, kde byla nově založena Psychoanalytická asociace. Zde Erikson, jako jeden z mála nelékařských členů, praktikuje dětskou psychoanalýzu a postupně přijímá místa na významných univerzitách: Yale, Harvard, Berkley, University of California. V roce 1978 mu uděluje Harvardská universita čestný doktorát. E. Erikson umírá v roce 1994.

Erikson poprvé používá termín „**ego-identita**“, aby popsal vnitřní neklid, objevující se u válečných veteránů, kteří zažili zkušenost se ztrátou stálosti a kontinuity ve svém životě. Jejich původní život byl díky válečné situaci násilně přerušen. Ocitli se ve zcela nových podmínkách, vytržení ze svých sociálních skupin a rodin. Tato skutečnost v nich vyvolala vnitřní konflikt, předzvěst zhroucení vlastního životního smyslu. Některé z pozdějších konceptů, vzešly právě z pozorování těchto válečných veteránů. Identitu se dařilo nejlépe definovat prostřednictvím její **ztráty nebo zmatení**. Jedinec pociťuje výrazný nesoulad, pokud nemůže navazovat na původní jedinečnost

vlastní existence. Tato situace může nastat i v případech ztráty paměti následkem těžkého úrazu či vytěsnění časového úseku či po překonání výrazného šoku. Erikson se postupně začíná hlouběji zabývat možnostmi společnosti poskytovat vhodné podmínky pro zdravé ustanovování identity a celkovému porozumění jejího vývoje a formování.

Erikson konceptualizuje a definuje identitu interdisciplinárním způsobem, zahrnuje vrozené biologické předpoklady, jedinečnou organizaci osobních zkušeností a vliv kulturního prostředí. To vše se slučuje a dává základ pro vznik jedinečné formy osobní identity. Pro jedince je identita částečně vědomá a částečně nevědomá. Dává jedincovi životu pocit stejnosti, kontinuity a také kvality vědomého žití. Identita zahrnuje konflikt a má své vývojové období, kdy se její ustanovování stává vysoce aktuální. Tehdy se setkávají veškeré předpoklady jedince s připraveným prostorem, který poskytuje adolescentovi společnost a především jeho nejužší sociální prostředí. Identita jedince v sobě kloubí minulost, mající své kořeny v dětství, přítomnost a budoucí vizi. Je v ní ukryt potenciál možností, talentů a schopností.

Důležité je oddělovat formování identity, objevující se na počátku adolescence, od dětského procesu **introjekce** a **identifikace**. První uvědomování si vlastního „Já“ vyvstává z úzké interakce s rodičovskou postavou během ranného dětství. Dítě přichází k poznání sebe, jako odlišné bytosti, pouze díky bezpečnému citovému vztahu. V tomto stádiu introjekce společnost „jiného“ připravuje cestu pro vyspělejší formy identity jedince. Během dětství také dominuje touha „**být jako**“, zahrnující obdiv druhého, přebírání rolí, postojů a hodnot. Díky tomuto mechanismu **identifikace** se primárně strukturuje vlastní „Já“.

Formování identity zahrnuje syntézu těchto dřívějších identifikací do nové konfigurace, která je na nich založena, nicméně je odlišná od sumy jejích jednotlivých částí. Tento proces je také závislý na způsobu sociální odezvy. Formování identity je odvislé od toho, jak společnost identifikuje mladého jedince, rozpoznává ho jako někoho, kdo se stává tím, kým má být a poskytuje mu pro tuto důležitou proměnu čas – **psychosociální moratorium**.

Erikson používá pojem **epigeneze**, k popisu širších aspektů osobnostních změn ve vývoji identity jedince. Na konci adolescence se tak vynořuje jedinec, jehož vědomosti o vlastním „já“ začínají nabývat na kvalitě a jsou uvědomovány. Došlo již k transcendenci dřívějších forem identity a je ustanovena její nová, ne však konečná podoba. Nebezpečí tohoto období může být, jak bude dále podrobněji rozvedeno, **předčasné uzavření jedince**, charakterizované nekritickým přebráním norem, postojů a hodnot rodičovských postav a sociálního prostředí, do kterého jedinec náleží. Důležitost tohoto období spočívá především v možnosti zkoušení rolí, životních stylů, přemítání a sebepoznávání. Výsledkem by mělo být dosažení pocitu vnitřní spokojenosti, smysluplnosti vlastního bytí, mít představu o vlastním směřování. Důležité je také ujištění o tom, jak jedince vnímají důležité blízké osoby a zda je toto vnímání v souladu s názorem na sebe sama.

E. Erikson konceptualizuje životní cyklus jako sérii stádií, kritických period ve vývoji, které zahrnují **bipolární konflikt**, který se musí projevit a vyřešit dříve, než bude jedinec postupovat do dalšího stádia. V souladu s epigenetickým principem, každé stádium má svůj čas, kdy se aktualizuje daný problematický úkol. Polarita každého stádia prezentuje krizi, kritický bod zlomu, kdy vývoj musí prodělat krok vpřed. Vývojové možnosti každého stádia nevyžadují „buď a nebo“ řešení, ale spíše **dynamickou rovnováhu mezi póly**, v lepším případě by měla směřovat ve prospěch pozitivní hodnoty.

V následující části práce se pozastavíme nad jednotlivými stádii a vývojovými úkoly, jak je E. Erikson ve své teoretické práci formuloval.

Na počátku vývoje lidské osobnosti lze předpokládat vnímání symbiózy a spojení s celkem. Za první předěl, který vytrhuje jedince z pocitu bezpečí lze považovat narození. Člověk je poprvé donucen vynaložit vlastní síly a opustit, do této doby bezpečné, tělo matky. Bez nadsázky lze říci, že akt zrození je prvním osobním bojem o místo na světě. Do jaké míry prenatální a perinatální momenty ovlivní osobnost jedince záleží především na průběhu samotného porodu. Předpokládáme, že fyziologický porod bez závažnějších komplikací u dítěte nezanechává výrazné negativní stopy. To však nelze říci o situacích, kdy jde o porod zdlouhavý, dítě se narodí se zjevnými známkami

nedostatku kyslíku nebo dojde-li k trvalým poškozujícím následkům. K těmto prvotním nepříznivým faktorům, se může posléze přidružit úzkostný přístup rodičů, příliš protektivní výchovný styl a dochází k výraznému ovlivnění celkového ladění osobnosti dítěte.

Období postnatální a kojenecké /přibližně do 1 roku věku dítěte/ je obdobím, kdy se ustavuje **základní pocit důvěry či nedůvěry** ve vnější svět. E. Erikson toto období považuje za stěžejní v ustavení základního pozitivního životního pocitu. Jde především o poskytování smysluplné, kvalitní a láskyplné péče mateřskou osobou /pro dítě není patrně důležité, zda tuto péči poskytuje přímo biologická matka, či jiná obdobně pečující osoba/. Dítě potřebuje pocítit lásku, aby získalo životní pocit, že je přijímáno. Tento pocit je navozován především eliminací pocitů fyzické nepohody a omezováním strachu z neznámého. Je založen na velice úzkém fyzickém kontaktu s pečující osobou, který je zcela nenahraditelný. Důvěra v druhé vyrůstá z vnitřního pocitu důvěryhodnosti, který následně utváří **základ pro trvalou identitu vlastního Já**. Pocit důvěry a bezpečí, který měl nebo neměl mít možnost se v této fázi vývoje ustanovit, zůstává v člověku trvalou a neodbytnou potřebou.

Do procesu utváření neotřesitelné identity jedince však již v ranných fázích vývoje vstupuje potřeba **prosazení vlastní autonomie**, vzdalování se a přerušení významné symbiózy. Touha dítěte manipulovat se svým okolím je velmi silná a pokud naráží na neustálý odpor, vzbuzuje v něm významné negativistické reakce. Toto období je v teorii E. Eriksona nazýváno **iniciativou proti vině**. Dítě je nesenou touhou vyzkoušet si vlastní nově nabyté schopnosti, expandovat do prostoru, klást si stále náročnější cíle, potvrzovat si své možnosti a ovládat své bezprostřední okolí. Jde o období horlivého a nebezpečí nepředvídatelného usilování. Za problematický aspekt tohoto stádia považujeme především vznikající pocit viny nad činy agresivní manipulace a jednání, kterým dítě není vzhledem ke své mentální úrovni schopno zabránit. Onu nezbytnou zábranou v jeho touze po iniciativě zajišťují vychovatelé, kteří musí pochopit důležitost tohoto kritického vývojového období a přizpůsobit mu své výchovné působení. Během tohoto období se také výrazněji projevuje žárlivost a rivalita vůči sourozencům, v zápase o přední postavení u matky.

V předškolním období, a výrazněji pak v mladším školním věku, se u dítěte začíná vytvářet vztah k sobě samému. Vzhledem k mentální úrovni dítěte jde o **sebepojetí základní**, závislé především na hodnocení rodičů a učitelů. Jde o fenomén „zrcadlového Já“. Dítě se vnímá očima druhých. K výraznější diferenciaci sebepojetí dojde až v období dospívání. V této fázi vývoje je pro dítě především důležité, jak je schopno obstát se svými schopnostmi v kolektivu svých vrstevníků. Středem zájmu se stává hodnocení spolužáků, kamarádů, učitelů a ostatních, pro dítě významných, dospělých osob – tedy sociální srovnávání. V interakci dítěte se světem se začíná objevovat celá řada hodnotících kritérií. Dítě je nuceno přijímat stále více obecně uznávaných hodnot a norem společnosti a podávat svému věku přiměřené výkony. Jestliže je v předchozích stádiích akcentována potřeba být milován a zažívat pocit jistoty, nyní se stává středem pozornosti potřeba úcty a sebeúcty. Pocit nedostatečnosti, který může vycházet z **neadekvátního ocenění významnými osobami, může znamenat pro následný vývoj identity jedince významný mezník**. Dítě touží po ocenění a je puženo strachem, že se nebude dostatečně líbit ostatním, jeho výsledky nebudou odpovídat očekávání. Takový člověk i v budoucnu potlačuje své projevy, především pro eliminaci pocitů zažívající při odmítnutí. E. Erikson toto období vyjadřuje termíny **snaživost proti méněcennosti**. Toto stadium v sobě však neskrývá sílu stavět se do opozice a vyjadřovat tak svou frustraci z neúspěchů, jde o období latentní.

Období, které je pro rozvoj identity člověka klíčové, lze situovat do ranné adolescence. E. Erikson toto období označuje za čas **dosazení identity oproti konfúzi rolí**. Jedinec opouští svou dětskou identitu, aby se vydal na nelehkou cestu nalezení identity dospělého člověka. Veškeré dosavadní zkušenosti a identifikace se začínají dospívajícímu jevit jako problematické a jsou v přirozeném procesu vývoje přehodnocovány. Společnost poskytuje jedinci v tomto období prostor, aby tohoto svého psychosociálního závazku dostál. Hovoříme o **psychosociálním moratoriu**, času, který je vyhrazen pro zkoušení rolí, hledání vlastní životní cesty a především nalezení životaschopné identity. Nelze ho pojímat odděleně od dosavadního vývoje člověka, tak, jak jsme jej popsali výše. Jedinec spojuje role a dovednosti prověřené dětstvím s těmi, které je schopen nahlížet v tomto vývojovém období. Celý tento náročný proces provází

více či méně negativně uvědomovaná krize vlastní totožnosti. Jedinec se tomuto pocitu brání především ztotožňováním se s skupinovými normami, vyhledává idoly, ke kterým se vztahuje. Do popředí vstupuje negativní postoj k normám a hodnotám stanovených vnější autoritou, především pak učiteli a rodiči. Jde o proces přirozeného oddělování, neboť jedinec, který bez výraznějšího přehodnocování přejímá hodnoty ostatních, uzavírá cestu k prosazení vlastní jedinečnosti. Ve svém dalším životě pak žije přesvědčením jiných a není schopen nastolit vládu svého pravého Já. O problematických aspektech neschopnosti odpoutat se od rodičovských postav a rodičovské autority, se budeme podrobněji zmiňovat především v následující části práce. Důležitou skutečností tohoto období je též otevření otázek vlastní sexuální identity, vychází především z přirozených fyziologických proměn, které se výrazně promítají do uvědomění si sebe jako bytosti sexuální.

Proces formování identity tímto obdobím zdaleka nekončí, jak již bylo řečeno výše, jde o proces celoživotní, ne však již tak markantní a dramatický, jak bylo možno sledovat u jedince v předcházejícím období. Následné vývojové období nazývá E. Erikson **intimitou proti izolaci**. Intimita v mladé dospělosti je zde chápána jako schopnost spojit identitu jedince s identitou druhého, bez strachu, že ztratíme sebe, své „Já“. Jde o touhu udržovat s někým vztah i za cenu osobních obětí a kompromisů a schopnost v tomto vztahu setrvávat. Intimita se může odrážet v různých formách, není nutně vázána na heterosexuální či homosexuální vztah. Silné pouto může vznikat i v přátelských vztazích. Pro Eriksona není možné dosáhnout opravdové intimity až do doby, kdy je vyřešen problém vlastní identity. Vztahy v dřívějších fázích adolescence často slouží pouze k účelu sebediferencování či k zrcadlové reflexi méně znatelné části „Já“ u jedince. Vztahy mohou též zahrnovat pokus najít vlastní identitu prostřednictvím spojení s identitou druhého jedince. Není nutno zdůrazňovat, že tyto vztahy mohou být potencionálně problematické. Na tomto místě nebudeme do větší hloubky analyzovat otázku vztahů, vznikajících na základě neuvědomovaných či nevyřešených vnitřních konfliktů jedince. Konfigurací na toto téma by byla jistě celá řada, nicméně bychom odbočili od námi zvoleného tématu. Zdůrazněme pouze to, že lidskou přirozeností je přibližovat se k ostatním abychom našli lásku a uspokojení, vzdalování se od nich nám dopomáhá k potvrzení vlastní odlišnosti a zabraňuje pohlcení partnerem.

Druhým pólem tohoto stádia je **izolace**. Jestliže jedinec není schopen, nebo ochoten navazovat intimní vztahy, pak se ocitá v izolaci. Může jít o zcela záměrně vybraný způsob existence, který skýtá jedinci řadu výhod (odpovědnost pouze za sebe sama, nevzniká nebezpečí pohlcení druhým jedincem, nevázanost a neomezená možnost koncentrace na vlastní osobnost atd.). Řada mladých lidí volí tento, do určité míry „vysněný“, a přesto do slepé uličky vedený způsob života. Nezahrnujme zde případy, kdy jde pouze o prolongování vývojové etapy, prodloužení bezstarostného mládí. Jde nám spíše o momenty, kdy jedinec není schopen opravdového lidského setkání a upřednostňuje plytkou konzumaci v oblasti lidských vztahů. Erikson vidí nebezpečí především v navazování formálních, účelových a absurdních vztahů, které ústí ve zklamání a brání posunu. Ideální rovnováha mezi intimitou a izolací vychází ze vztahů, které neblokují potenciál jednotlivců a přesto nenesou známku odosobněného a formálního vztahu. Rozpoznání definitivní osobní samoty dává jedinci schopnost opravdové intimitě, aniž by se jedinec cítil v tomto úzkém spojení ohrožen.

Další období navržené Eriksonem směřuje do vysoce produktivní části života jedince, které zahrnuje ukotvení svého místa ve společnosti a pojmenovává ho **generativita proti stagnaci**. Znamená to zaujmutí adekvátního sociálního postavení, ke kterému jedinec během sekundární socializace směřuje. Neméně důležitý úkol tohoto období Erikson spatřuje v pečování o potomky, neimplikuje zde, že generativita spočívá pouze v rodičovské roli, je zde patrná také touha po autonomním „Já“, jako součástí autonomního „my“. Jedinci v tomto stádiu poskytuje mladším členům společnosti modely pro identifikaci a introjekci. Zde opět nacházíme spojitost se stavem dnešní společnosti, kdy příklon k pólu stagnace, tedy upřednostňování sebe sama a svého prostoru bývá ve střední dospělosti běžné. Erikson vidí nebezpečí tohoto stádia právě v **přílišné koncentraci na vlastní osobu a sebe-zaujetí**. Osobní pohodlnost a komfort se stává primárním motivačním činitelem a schopnost věnovat vlastní síly a energii pro rozvoj druhých je silně oslabena. Plození dětí není nutným výrazem generativity, ale opravdové „starání se“ by mělo být součástí této fáze života.

Do popředí také vstupuje otázka **rodičovské identity**, výrazně zasahující do osobní identity jedince. Je to právě rodičovství, které jedinci umožňuje vhléd do dalších sfér vlastní osobnosti, otevírá se mu netušená oblast, pro rodičovství specifických, emocí, kterou nelze patrně nahradit jinými lidskými prožitky. Proměna lidí, kteří se stali rodiči je většinou v oblasti osobnostního rozvoje značně patrná. Nebezpečím z hlediska identity jedince může být **pohlčení rodičovskou rolí** ve větší míře, než je pro další rozvoj osobnosti jedince vhodné. Dochází-li k přílišné koncentraci na pečování o druhé, je nutno počítat s vlastní dlouhodobou stagnací. Jestliže je tento stav vnímán jako nutné sebeobětování se a nevychází z vědomě zvoleného životního přístupu, pak nutně následuje frustrace a pocit nevyužití vlastního potenciálu.

Výrazné změny doznává i partnerská identita, jedinci mají možnost rozšířit vztah o další dimenze, které jsou na jedné straně silně spojující, na druhé straně však může docházet k zanedbávání partnerského vztahu. Ten je vnímán zcela automaticky, bez nutnosti věnovat mu energii, které v důsledku rodičovských povinností oproti předcházejícím období ubývá. Vzniká iluze, že partnerský vztah musí vzhledem k prioritě výchovy potomků vydržet i značné zatížení. Z tohoto pohledu se zdá odkládání rodičovství na pozdější dobu, kdy je již identita jedinců ukotvena a naplnění vlastních ambicí částečně realizováno, rozumné. Variací na toto téma je ovšem celá řada a nelze tento problém shrnout do jednoduchého tvrzení. Někteří jedinci nejsou na nároky rodičovských a partnerských vztahů připraveni ani v dalších vývojových fázích a opakovaně v nich selhávají, ve snaze ukořistit pro svou vlastní osobu co nejvíce i na úkor zničených osudů druhých lidí.

Poslední vývojová etapa v Eriksonově teorii a současně i v lidském životě směřuje k **integritě a moudrosti proti možnému zoufalství a beznaději**. Integrita zde znamená akceptaci svého jediného životního cyklu, jako něčeho co muselo být a nebylo ho možné nahradit něčím jiným. Promítá se do ní schopnost přijmout vyrovnaně vlastní konečnost, zaujímat vyzrálé postoje a soudy, reflektovat a porozumět svému „náhodnému“ místu ve světě. Téma identity opět přichází do popředí, neboť smysl „Já“, které se po celý život ustanovovalo a rozvinulo nyní doznává konečné podoby. Možnost pro změny a proměny jsou již značně limitovány. Individuální jedinečnost a osobitost

jedince se často pod tíhou fyzických obtíží do určité míry vytrácí, což může být vnímáno bolestně. Přesto je nutné přes veškeré limity a obavy najít síly pro nalezení vnitřního klidu, moudrosti, snažit se reflektovat smysl vlastní existence a starost o to, co zde zanecháváme. Život je však možno završit též v zoufalství, beznaději a strachu z toho, že čas, který nám byl určen se postupně naplňuje a jedinec nemá možnost jakkoliv do tohoto procesu zasáhnout.

Ačkoliv byl Eriksonův model podroben v některých rovinách kritice, přesto nepřestává nabízet důležité náhledy na problematiku formování identity jedince a stává se podkladem řady empirických ověřování. V krátkosti se pozastavme nad nejčastějšími vědeckými „výtkami“. Jednou z podstatnějších bude zajisté nepřesná a ne zcela jasná formulace termínu „ego – identita“. Citujme proto jeho definici: *„Ego identita je vyvíjející se konfigurace vrozených vloh, charakteristických libidních potřeb, využívaných kapacit, významných identifikací, účinných obran, úspěšných sublimací a konzistentních rolí.“*¹⁸ Je zřejmé, že jde o problém podstaty tohoto fenoménu, který je nahlížen nejen jako vědomá subjektivní zkušenost s vlastním Já, ale též jako entita na úrovni nevědomí. V pronikání k jeho podstatě se Erikson snaží přistupovat z různých úhlů pohledu, někdy jde o náhled na jeho strukturu, jindy je zvažována procesuální stránka. Uchopování vědeckými nástroji a ověřování je díky této skutečnosti značně ztíženo a sám Erikson nezpracoval žádný nástroj, který by mohl při výzkumu takto široce pojatého konstruktů napomoci. Přesto se postupně konstituují určité přístupy, které ověřují odlišné dimenze identity. Nejčastěji výzkumy směřují na ověřování jednoho psychosociálního stádia, především na identitu proti zmatení rolí. V rámci tohoto přístupu však selhává plné ověření celého životního modelu.

Eriksonovo epigenetické schéma je značně vázáno na kulturní kontext západní civilizace, kde je umožněn výběr sociálních rolí a jsou nastaveny podmínky pro možný vznik krize identity. Nezdá se, že by v kulturním kontextu, kde jsou sociální role fixně předepsány, vznikaly problémy s identitou či přirozené životní etapy byly nahlíženy jako krizové. Jeho schéma tedy zdaleka neodpovídá majoritní adolescentní populaci. Proces

¹⁸ Erikson, E. Identity and the life cycle. New York: International University Press, 1959, str. 116

vývoje identity bude zaznamenávat též modifikace, pokud jde o děti vyrůstající s jedním rodičem, mimo rodinu, nejvýrazněji u dětí z ústavů, u dětí týraných a zanedbávaných.

Negativní ohlas vyvolal také jeho náhled na utváření identity u žen. Pro její ustanovení předpokládá nalezení vhodného partnera, který by identitu ženy napomohl dotvořit. Erikson se v pojetí ženské identity příliš váže na její psychosexuální aspekt. *„Myslím si, že významná část identity mladé ženy je definovaná její atraktivitou a v její přirozenosti je selektivní výběr muže, kterým by chtěla být nalezena.“*¹⁹ Erikson k tomuto dodává, že doba „nacházení identity“ může být samozřejmě také vyplněna získáváním zkušeností, přesto konečný cíl, nalezení identity spatřuje především v oddání se mateřství a manželství. Eriksonův náhled je do určité míry dobově podmíněn a nelze s ním v dnešním kontextu zcela souhlasit. Mateřská identita je významnou součástí ženské identity, nicméně jde pouze o jeden z aspektů. Stejným způsobem lze reagovat i na otázku fyzické atraktivity. Fyzický vzhled zasahuje sebevědomí jedince a v období adolescence je významně vnímán a prožíván. Společnost vyzvedává ženskou krásu, popřípadě fyzickou atraktivitu jedinců jako hodnotu, která je mimo jiné komerčně velice dobře využitelná. Prožívání sebe sama je bez těla nemožné, přesto nemůžeme souhlasit s názorem, že by významná část identity ženy měla být odvozena pouze z mateřského poslání a přitažlivosti. K problematickým aspektům formování ženské identity se budeme vyjadřovat v rámci třetí části naší práce.

2.2 J. E. Marcia – stavy ego-identity

Na významnou teorii E. Eriksona navázal J. E. Marcia /1966/, jehož cílem bylo přiblížit koncept ego-identity vědecké komunitě a podpořit zájem o jeho empirické ověřování. Na základě této teorie vyvinul měřicí nástroj – **Identity status interview** (ISI).²⁰ Jde o semi-strukturovaný dotazník, který je sestaven tak, aby odhadoval stabilitu současných „závazků“, které má jedinec ustanovené. **Závazek** je termín charakterizující výběr osobních cílů a hodnot, pro které se člověk angažuje a dosažení stabilních hodnot v jednotlivých oblastech života. Marcia usuzoval, že věrnost závazkům, týkající se výběru

¹⁹ Erikson, H. E. Identity Youth and Crisis. London: W. W. Norton & Company, 1994. ISBN 0393311449, str. 283

²⁰ Kroger, J. Identity in Adolescence. New York: Routledge, 2004. ISBN 0-415-28107-5, str. 36

povolání, politických názorů, gender rolí jsou pozorovatelné hodnoty indikující více či méně úspěšné ustanovení identity jedince během pozdní adolescence. Definoval pojem **krize** ve vývoji identity, jakožto pochybnost o rodiči definovaných cílech a hodnotách. Jde o období zkoumání, nacházení a rozhodování se pro určité závazky identity. Dospívá k vymezení čtyř rozdílných módů identity.

Difúzní stav identity je stav, kdy jedinec ještě nezačal přehodnocovat dosavadní „dětské“ zkušenosti a identifikace. Neexperimentuje s rolemi, ani nemá vytvořený žádný hodnotový systém, který by tvořil jeho životní „závazek“. U jedinců se projevuje nízké sebehodnocení, neschopnost klást si dlouhodobější cíle. Život je provázen povrchností a nezájmem naplnit čas smysluplným obsahem. Oblast mezilidských vztahů je poznamenána distancí až izolováním se od vrstevníků. Tito jedinci nejsou v kolektivech oblíbeni a jen těžko se s nimi navazuje „opravdové“ přátelství. K tomuto nejméně vhodnému stavu nejčastěji přispívá výchovný přístup rodičů, charakterizovaný nezájmem a odmítáním, zapříčiňující problémy v možnosti identifikace s rodičovskými postavami v dětství. Jiný důvod můžeme nacházet ve vývojovém deficitu či psychopatologickém rysu osobnosti.

Stav moratoria je charakterizován jako období, které jedinec aktivně využívá k poznávání sebe sama, experimentování s rolemi, ustanovování základních životních hodnot a cílů. Pro některé jedince znamená bouřlivé až krizové období, spojené s ambivalentními postoji, pro druhé je to čas pohroužení do sebe sama. Prožívání krize nemusí být nikterak intenzivní, postulace nových módů vztahování se ke světu může přicházet pozvolně a jen těžko lze stanovit, kdy tato proměna započala a byla ukončena. Z výzkumů však vyplývá, že jde o nejméně stabilní stav, kdy se vnitřní neukotvenost může promítat do celkové psychické lability jedince. Na úrovni mezilidských vztahů je možno zaznamenávat touhu po osamostatňování se od rodičovských postojů a hodnot, na druhé straně neschopnost dosáhnout vyšší formy nezávislosti na vnější autoritě. Patrná je také identifikace se skupinovými normami vrstevníků, projevující se touhou po experimentování a překračování konvenčních sociálních norem a pravidel. Do této oblasti spadá naladění na experimentování s drogami, alkoholem, aniž by byl nutně předznamenán propad do závislosti.

Stav předčasného uzavření lze vnímat jako převzetí závazků, hodnot a cílů, vnějšně řízenou autoritou, kdy jedinec neprošel obdobím nacházení a krizí. Ve své počáteční fázi se může podobat stavu dosažení identity, nicméně postupně se stále zřetelněji projevuje nevyzrálость vlastních hodnotových struktur. Empirické studie naznačují, že jde o jedince, kteří přijímají autoritativní postoje, konvenční pravidla a normy. Projevují též značnou dávku konformity, minimální ochotu k originálním a netradičním přístupům při řešení problémových situací. Většinou si udržují těsné vazby s rodiči, kteří je v konformních přístupech utvrzují.

Dosažení identity následuje po vlastní, aktivně prodělané krizi poznamenané hledáním a zkoušením. Jedinec nachází pro něj významné životní „závazky“. Na základě empirických studií bylo prokázáno, že mladí lidé, kterým se povedlo dosáhnout identity, jsou méně závislí na názorech druhých, pokud jsou nuceni provést určitá rozhodnutí. Můžeme zde mluvit o dosažení vyššího stupně autonomie, charakterizované schopností používat racionálních a logických úvah ve svých strategiích, brát za svá rozhodnutí odpovědnost. Jedinci v tomto stádiu jsou schopni fungování pod stresem, odložení uspokojování vlastních potřeb ve prospěch jiných cílů. Jsou schopni navazovat intimní vztahy a setrvávat v nich a vnímat spokojenost s tím, kým jsou a kam směřují.

Také přístup Marcii se nevyhnul kritickým analýzám, především v otázkách zda, a do jaké míry jeho konstrukt zachycuje Eriksonovo rozumění identity. Opět se vynořují námitky, že zachycuje a měří pouze některé aspekty identity a selhává ve schopnosti postihnout časovou kontinuitu a progresivní změny. Přesto i zde je nutno poznamenat, že snaha **postihnout fenomén identity v celé jeho komplexnosti pomocí empirického nástroje je s největší pravděpodobností nadlidský úkol**. Příspěvek Marcii proto pojímáme jako další konstrukt, který nám dopomáhá k upřesnění stávajícího stavu vědeckého poznání v této oblasti.

Významný příspěvek J. Marcii v ustanovení statusu identity podnítl mnoho badatelů k dalším výzkumným aktivitám v této oblasti. Jmenujme proto další měřící

nástroj, zkonstruovaný Adamsem (99), nesoucí označení **EOM – EIS – II**.²¹ Sestává se z 64 položek, sestavených do 8 domén, pomocí nichž se stanoví stav dosažení identity, moratoria, uzavření či difúze. Můžeme je rozdělit na dvě hlavní oblasti, a to obecnou interpersonální, která zahrnuje otázky v oblasti vztahů, volnočasových aktivit, vnímání gender rolí a oblast ideologickou, zahrnující názory na oblast politiky, víry, filozofii životních hodnot a povolání.

2.3 Teoretický koncept vývoje ega během adolescence dle J. Loevingerové

Dříve než se zaměříme na další nosnou teorii, týkající se vývoje identity jedince, opět je nutno připomenout slabiny konstruktů a teorií, kategorizujících jedince do jednotlivých stupňů vývoje. Stádia reprezentují pouze dominantní rysy osobnosti, kognitivní styl, interpersonální vztahování se, nelze z nich plně odvodit to, jak jedinec svou identitu prožívá. Přes veškeré výhrady nám poskytují nezbytnou orientaci a připomínají nám omezené možnosti měřících nástrojů a též naše vlastní limity bránící nám uchopovat věci ve své pravé podstatě.

Významná teoretická koncepce, vycházející z důkladných longitudinálních empirických výzkumů, navržená americkou psycholožkou J. Loevinger (1918), pro nás bude představovat další z možných variant, jak k výzkumu fenoménu identity přistupovat. Opět se stručně pozastavme u některých z jejích významných životních momentů. J. Loevinger vystudovala na univerzitě v Minnesotě a pokoušela se získat místo na katedře psychologie. Vzhledem ke skutečnosti, že byla žena židovského původu, neměla na získání místa mnoho šancí. Odchází tedy na universitu ve státě California, Berkeley, kde se zapisuje na PhD. studia. Zde má příležitost pracovat s E. Eriksonem, D. Campbellem a dalšími významnými osobnostmi. Po dokončení následuje svého manžela do Mexika, kde se vzhledem ke svému vlastnímu mateřství, začíná zabývat problematikou matek s malými dětmi. Po druhé světové válce začíná výzkum přístupu matek k výchově dětí. Později získává místo na katedře Psychologie a začíná se zabývat výzkumem vývoje ega.

²¹ Kroger, J. Identity in Adolescence. New York: Routledge, 2004. ISBN 0-415-28107-5, str. 37

Teorie postulovaná Loevingerovou nám nabízí model vývojových stádií, odpovídající určité úrovni vývoje ega jedince. Mezi adolescenty a dospělými nacházíme reprezentanty všech těchto stádií. Ačkoliv jsou často asociována s chronologickým věkem, jsou do určité míry nezávislé na věku, probíhají v určitém období, zcela závislé na individuálním vývoji jedince a také prostředí, které má tento vývoj možnost podporovat, brzdit či akcelarovat. Každé období je komplexnější, než stadium předchozí a předpokládá, že někteří jedinci se za určitý vývojový stupeň nemohou vzhledem ke svým dispozicím a nepříznivým vnějším vlivům dostat. Lze však předpokládat, že určité významné životní události a zkušenosti, mohou posunout i dospělého jedince do kvalitativně vyššího stadia. O možnostech a mechanismech posunu do kvalitativně vyšších stádií vývoje budeme pojednávat později.

Dříve než se zaměříme na důkladnější popis jednotlivých stádií, bude nutno definovat ústřední pojem této teorie. Pojmová nejasnost, objevující se v některých teoretických koncepcích identity bývá často předmětem kritiky. Také Loevingerová poznamenává, že lze jen těžko nabídnout zcela uspokojivou a přesnou definici „**vývoje ega**“. Popisuje ji jako entitu, doznávajících kvalitativních změn, tak, jak se jedinec posouvá po pomyslné linii navržených vývojových sekvencí. Vybírá ho pro označení množství faktorů zahrnutých v osobnostním vývoji, jako jsou „**motivy, morální soudy, kognitivní komplexitu, způsob nahlížení sebe i druhých a lidského usilování po smyslu.** „*Možná, že slovo životní postoj či názor zachycuje jádro myšlenky*“²² Její snaha směřuje k holistickému náhledu a jednotlivé faktory nevidí jako odlišné subdomény lidského fungování.

Loevingerová rozlišuje též termín „**ego vývoj**“ od pojmu „**self**“. Ten popisuje jako vnitřní subjektivní zkušenost, dostupnou pouze jedinci, zatímco ego-identita označuje aspekty osobnosti, více či méně „veřejné“, viditelné a vnějším pozorovatelem zařaditelné. Termín ego, je zde využíván v jiném kontextu, než je tomu u psychoanalytiků. Loevingerová ho definuje jako „ústřední rys osobnosti“, rámec, který se stává základem identity a není nutně spojen s chronologickým věkem jedince. Ačkoliv

²² Kroger, J. Identity in Adolescence. New York: Routledge, 2004. ISBN 0-415-28107-5, str. 126

většina adolescentů, dle jejích výzkumů, operuje v rámci **konformního stádia** vývoje, přesto se lze setkat i s vyspělejšími formami ego struktury.

Ve svých ranných dílech Loevingerová propracovává náležitosti pro screening ego vývoje, postupně se tak utváří **Washington University Sentence Completion Test (SCT)**²³, obsahující 36 nedokončených vět, které jsou nabídnuty respondentům k dokončení, zcela dle vlastního uvážení. Test má modifikace pro ženy a muže v několika věkových kategoriích.

Loevingerové model vývoje ega nyní zahrnuje devět kvalitativně odlišných stádií, znamenající též odlišný přístup ve vnímání vlastního Já, okolního světa i organizaci jedincových zkušeností s vnější realitou. Nyní se nad charakteristikou těchto stádií pozastavme.

Presociální stádium

Toto stádium charakterizuje stav a vývojovou úroveň novorozence a kojence v prvních týdnech života. Dítě v tomto stádiu není schopno rozlišovat sebe od druhých, jeho „Ego“ není ustanoveno. Hlavním cílem a zaměřením této etapy je uvědomění si vnějšího světa a dosažení smyslu objektové stálosti. Schopnost rozlišit sebe, přesně toho „co jsem já“ od toho „co nejsem já“, je nezbytným vývojovým krokem v cestě k utvoření vlastního „sociálního Já“.

Symbiotické stádium

Toto stádium odpovídá stavu dítěte vnímajícího sebe a nejvýznamnější pečující osobu jako jednu entitu, nemající hranice. Tato entita je však již vnímána jako oddělená od okolního prostředí. Opakující se drobné frustrace dítě postupně přivádí k uvědomění si sebe sama jako samostatné bytosti. Tento proces diferenciací provází především rozvoj jazykových schopností dítěte. Vzhledem k tomu, že Loevingerová využívá ve svých výzkumech již výše zmíněný SCT test, který je konstruován jako baterie nedokončených vět, předpokládá testování pouze s respondenty, nacházející se ve vyšších stádií vývoje,

²³ Kroger, J. Identity in Adolescence. New York: Routledge, 2004. ISBN 0-415-28107-5, str. 136

kdy jsou již schopni verbalizovat své pocity, myšlenky, názory atd. Tato základní vývojová stádia tedy nejsou předmětem jejího zkoumání.

Impulsivní stádium

Jde o první stádium, ve kterém je možno posuzovat vývoj ega pomocí SCT testu. Odpovídá vývoji předškolního dítěte, u kterého dominují **impulsivní reakce**, a schopnost sebekontroly je stále ještě omezena. Společenská pravidla a normy jedinec rozeznává, ale pouze v základních rysech. Situace vnímá buď jako dobré nebo špatné, v závislosti na tom, jestli následuje odměna nebo trest. Minulost a budoucnost nevnímá jako podstatné, protože to co přináší se neděje tady a teď. Přítomnost vnějších tlaků, regulující chování dítěte postupně přináší omezení impulsivních reakcí a jejich přechod pod vlastní kontrolu. Vědomé pocity a myšlenky adolescentů a dospělých, kteří ustrnuli v tomto stadiu jsou zaměřeny na uspokojování fyzických potřeb, především těch, které vyvstávají ze sexuálního a agresivního pudu. Svět je nazírán egocentricky a na konkrétní úrovni. Vše je nesené v duchu okamžitého uspokojení, bez vnímání následných konsekvencí.

Self-protektivní stádium

Jedinec v tomto stadiu rozumí a chápe, že musí dodržovat závazná společenská pravidla, regulativy a normy, nicméně jejich následování je **motivováno pouze vlastními zájmy**. Morální uvažování je nastaveno pragmaticky „vyhnout se tomu, co je špatné, abych nebyl potrestán“. Vnímáme zde snahu ovládat své impulsy, což umožňuje vzestup autonomie vůči vnějšímu působení. Charakteristickým rysem tohoto období je zranitelnost. Vztahy k ostatním jsou do značné míry využívající, manipulativní a kontrolující. Jedinec na této úrovni ulpívá na stereotypním řešení problémových situací. Tohoto stádia dosahuje většina jedinců ještě před započítím adolescence.

Stádium konformity

Jedinec na tomto stupni vývoje má již **částečně internalizovány sociální normy a pravidla**. Pocity provinění a studu proti nim začínají nabývat na významu. Pravidla jsou však následovány především pro jejich schvalování skupinou, do které jedinec náleží. Závislost na skupinových normách a stereotypech je značná. Současně je patrná silná nedůvěra v členy jiných skupin. Jedinec je především koncentrován sám na sebe,

dominuje vzhled, konvenční chování a materiální sféra. Stejnou optikou jsou posuzováni i druzí. Interpersonální vztahy jsou vnímány v konkrétních událostech. Individuální rozdíly jsou nazírány s obavami. Jedinec užívá mnoho stereotypních a moralistických tvrzení. Sféru vnitřních pocitů popisuje většinou banálně, konkrétními termíny a bez hlubší sebereflexe, neboť naráží na limity v oblasti slovní zásoby. Většina jedinců dosáhne tohoto stupně vývoje během dětství nebo ranné adolescence.

Stádium sebeuvědomění

Během tohoto stádia vzrůstá poznání, že nelze přímo stanovit správný způsob žití, ten je relativní a značně napojen na situace, ve kterých se nacházíme. Ačkoliv převládá stále mnoho stereotypů, jedinec je méně zasažen dogmatismem a absolutním přesvědčením, než lze zaznamenávat v předešlých vývojových stádiích. Tak, jak vzrůstá sebeuvědomění, tak roste také kapacita pro sebekritiku a introspekci. Současně s tím se jedinec osvobozuje od úplné identifikace se skupinovými normami.

Stádium uchopení svědomí²⁴

Nyní již dochází k výraznějším změnám v osobnosti jedince. Rigidní stereotypy mizí, nahrazují je trvalé zájmy o rozdílnost mezi lidmi. Vztahy jsou nahlíženy v rovině pocitů. Chování je řízeno ustanovenými vnitřními normami řídí, překonávají se vnější pravidla jako primární motivační činitel. Jedinci se v tomto stádiu vývoje s větší pravděpodobností cítí méně provinile, pokud poruší určená pravidla, než jedinci ve stádiu předchozím, ale cítí se více provinile, pokud jejich jednání poškodí či zklame jinou osobu. Adolescenti a dospělí, kteří dosáhnou tohoto stádia jsou schopni smysluplné sebekritiky. Postupně narůstá hlubší vhled a odpovědnost v rovině mezilidských vztahů. Jedinec v tomto stádiu je schopen tolerovat paradoxní vztahy, vzrůstá rozpoznání emocionální vzájemné závislosti, snižuje se důraz na snahu o nezávislost. Vzrůstá nadhled nad vlastním chováním, jedinec je stále lépe schopen vyjadřovat své pocity a myšlenky. Vzrůstá schopnost sebekritiky a sebereflexe. Loevingerová poukazuje na to, že tohoto stádia dosahuje jen malé množství jedinců v ranné adolescenci.

²⁴ "conscientious stage"

Individualistické stádium

Hlavním znakem tohoto stádia je oceňování individuality a důraz na emocionální nezávislost. Jedinec si cení blízkých vztahů, ale vnímá i to, jak mu tyto vztahy někdy zabraňují v dosahování vlastních cílů. Vzrůstá tolerance k individuálním rozdílům.

Autonomní stádium

V tomto stádiu je výrazně posunuta schopnost poradit si s vnitřními konflikty. Do popředí vstupuje skutečný zájem o druhé, doprovázený orientací v různých podobách mezilidských vztahů. Adolescent nebo dospělý rozumí potřebě autonomii druhých, nepodléhá dogmatům a stereotypům. Současně je zde patrná také vědomá koncentrace na sebenaplnění, rozvoj individuality a vnímání možnosti naplňovat role kreativním způsobem.

Stádium integrace

Jde teoreticky o nejvyšší vývojový stupeň, kterého jedinec může dosáhnout, či přesněji stádium identifikovatelné měřícími nástroji. Navazuje na již značně rozvinutou schopnost kognitivní komplexity a prohloubený vhled do interpersonálních vztahů. Respekt k autonomii jedince je v tomto stádiu samozřejmostí. Jde o novou formu konsolidace identity jedince, dovolující vychutnávat si svou vlastní jedinečnost bez touhy ovládat druhé jedince. Loevingerová srovnává toto stádium s Maslowovou deskripcí sebeaktualizujícího člověka. Takto integrovanou osobnost je velmi těžko nahlížet, částečně již proto, že je jen málo jedinců, kteří v tomto stádiu pohybují, částečně z důvodu limitů samotných interpretů testu. Psychologové studující toto stádium musí mít již nahlédnutý vlastní limity a překážky v porozumění. Nejvyšší stupeň vývoje jedince, tak jak ho popsala Loevingerová, však není nutně vnímán, jako ten nejzdravější či nejdokonalejší.

Jedinci pohybující se v modu self-protektivního stádia mohou mít velice úspěšnou pracovní kariéru a prožívat uspokojení z mezilidských vztahů. Můžeme zde hovořit o dobré schopnosti přizpůsobit se vnějším podmínkám. Na druhé straně jedinci, kteří dosahují nejvyšších vývojových stupňů, mohou prokazovat nižší schopnost přizpůsobení se vnější realitě. S ohledem na jejich originální přístupy k řešení situací a vhledy, kteří druzí lidé nejsou schopni zcela pochopit, mohou mít omezenou schopnost

tyto myšlenky předávat a sdílet. Tito jedinci často vnímají běžné hodnoty jako nepodstatné, nejsou schopni přizpůsobení se v oblasti mezilidských vztahů a zůstávají často osamoceni.

Loevingerová vnímá optimální úroveň vývoje ega v ranné a střední adolescenci na úrovni self-protektivního nebo konformního stádia. V období pozdní adolescence na úrovni "conscientious". Snaží se vyhnout jakémukoliv srovnávání stádia s úrovní mentálního zdraví, neboť jedinci v každém z výše uvedených stádií nemusí být po psychické stránce zcela v pořádku. Její konstrukt nemoc či zdraví v této oblasti nezachycuje.

Tak jako každý teoretický koncept, snažící se postihnout komplexitu lidské osobnosti, naráží i tento na určitá zjednodušení a nepřesnosti. Loevingerová byla nucena čelit poměrně značné kritice. Jednou z hlavních příčin rozporů se stává její náhled na ego, jako nedělitelnou entitu. Pro Loevingerovou ego reprezentuje integraci rozdílných charakteristik osobnosti jedince. Snarey (1983) namítá, že je nutno postulovat takové ego, mající subdomény schopné separátního zkoumání. Jedinec se nemusí nacházet ve všech oblastech na stejné úrovni. Kognitivní vývoj může předcházet morálnímu apod. Druhá oblast námitek směřuje k nutnosti model propracovat po vertikální linii, tj. co se týče mechanismů, které posunují jedince do dalších stádií i po linii horizontální tj. organizaci v rámci jednotlivých stádií.

Přes veškeré námítky se i tato teorie stala základem řady dalších výzkumů. Jmenujme např. otázku gendrových rozdílů v utváření identity jedinců, kde byl nalezen největší rozdíl v rozmezí od 12 do 17 let, ve prospěch dívek. K postupnému vyrovnávání dochází přibližně ve střední a pozdní adolescenci a zůstává pak i do období dospělosti. Další studie se pokouší osvětlit, proč se ego vývoj tak často stabilizuje ke konci adolescence, ve stádiu, které u jedince zdaleka neznamená vrchol možností. Jaké životní zkušenosti, události přispívají k vyspívání ega jedince. Jakou úlohu zde hraje socio-ekonomický status rodiny, **výchovný styl rodičů a jejich vlastní dosažené stádium**. Nejvíce nás upoutaly právě posledně jmenované aspekty, a proto jim budeme v

následující části věnovat prostřednictvím výzkumných závěrů S. T. Hausera větší prostor.

V rámci výzkumu, sledujícího postupný vývoj ega, využívajícího teoretický koncept Loevingerové, bylo postulováno šest vývojových cest (dynamický aspekt), kterými se může vývoj ega u adolescentů ubírat. Reprezentují spektrum možností, charakterizovaných na jedné straně vývojem, který se zdá být silně přerušovaný. Na druhé straně vývojovou linii jedinců, kteří prokazují významný a progresivní posun v oblasti vnímání sebe i ostatních v průběhu svých adolescentních let. Vývoj byl dán v souvislost s dosaženým stádiem ega u rodičů a jejich výchovnými přístupy, především pak v oblasti komunikace.

Zde nabízíme jejich stručnou charakteristiku:

1/ Hluboké pozastavení ve vývoji

Adolescenti následující tuto cestu mají limitující rozsah emocionálních reakcí v interpersonální oblasti. Ulpívají na stereotypech a koncentrace na etické principy, hodnoty a abstraktní myšlenky není v jejich „repertoáru“. Tito jedinci si rovněž uzavírají cestu k přátelům, kteří by jim potencionálně mohli nabídnout vhled do vyšších vývojových stádií nebo by mohli jejich pozastavený vývoj podpořit. Způsob komunikace s druhými je značně problematická, neboť nejsou schopni citlivě reagovat na chování druhých. Během pozorování bylo zjištěno, že jsou v rodině značně limitovány pozitivní výměny, matky těchto jedinců často vykazovaly sníženou dávku empatie, ochotu se dětmi více zabývat. Při srovnání vývojové úrovně rodičů bylo možno nalézt jedince operujících na úrovni self-protektivního stádia až po autonomní stádium. Zajímavé je, že rozložení na rodiny rozvedených rodičů či vychovávané jedním rodičem bylo přibližně vyrovnané s dětmi žijících v úplné rodině. Z výzkumů však není patrné, zda i tyto „normální“ rodiny nebyly poznamenány problematickým vztahem matky a otce.

2/ Ustálený konformista

Adolescenti následující tuto cestu jsou nejméně problematictější nejen v komunikaci se svými vrstevníky ale i dospělými. Participují ochotně na skupinových aktivitách,

navazují přátelské vztahy. Skupinové normy a jejich dodržování jim nečiní problémy. Jsou si vědomi vnitřních pocitů, které však vyjadřují v generalizovaných a zjednodušených termínech. Stupeň vývoje ega jejich rodičů nevykazoval takové rozpětí, jako v předcházející skupině. Operují na úrovni konformistů až po autonomní stádium. Rodinné zázemí se zdá více vyrovnané, komunikace je otevřenější a vykazuje více empatie a akceptace. V určité hladině však lze tyto rodiny posuzovat jako nedostatečně podporující, především pak v oblasti kognitivního sycení, které by bylo zapotřebí pro výraznější rozvoj osobnosti adolescenta.

3/ Ranný vývoj

Tato vývojová cesta znamená přesun z omezeného, konkrétního náhledu na sebe a okolní svět, k rozeznávání různých skupin standardů a nazírání věci v komplexnějším náhledu. Tito adolescenti ve větším rozsahu komunikují s rodiči, případně vznášejí již určitá kritická stanoviska k jejich náhledům. Rodiče jsou na vztazích s dětmi vysoce zainteresováni, je zde patrná empatická interakce a akceptace. Rodiče spadají do vyšších kategorií vývoje ega.

4/ Pokročilý vývoj

Vývojová linka je zde charakterizována zvýšeným zájmem o vnitřní svět, komplexní náhledy a individuální zvláštnosti. Tito adolescenti vynakládají úsilí při řešení problémových situací, vykazují více empatie v komunikaci s vrstevníky. Pozitivní vliv rodiny zde může přicházet v podobě vyšších stupňů vývoje rodičů. Rodiče zde slouží jako model komunikace na vysoké úrovni a jsou zaangażováni v řešení problémových a modelových situací.

5/ Dramatický vývoj

Jedinci v této skupině prochází dramatickou osobnostní transformací během jednoho až dvou let adolescentního věku. Vykazují vysoký stupeň zapojení do diskusí. Je zde patrná empatie, méně dogmatismu a více porozumění individuálním odlišnostem. Rodiče jsou zde opět v pozici značně podporující, tak jako v předchozí skupině. Zajímavé by ovšem bylo také zjištění, jaké další vlivy způsobily onen rychlý vzestupný vývoj. Na tomto

místě můžeme předpokládat například průchod náročným životním obdobím či ztížení životních podmínek, které napomohly k vyvedení z dětského světa.

6/ Akcelerovaný vývoj

Jde o neobvykle vyspělé jedince, mající neočekávané schopnosti percepce a vhledu do svého vnitřního světa. Mnohem dříve než ostatní vrstevníci rozumí komplexitě osobních vztahů. Jsou schopni nahlížet paradoxy, nové perspektivy, kontraverzní ideje. Jejich pozice mezi vrstevníky je díky jejich neobvyklé duševní vyspělosti komplikovaná, neboť jsou často nepochopeni a odvrhováni.

2.4 P. Blos a jeho psychoanalytická perspektiva adolescence, jako druhého individuálního procesu

Peter Blos se narodil v roce 1903 v Karlsruhe v Německu. Získává doktorát z biologie na universitě ve Vídni. Svou kariéru začíná ve vídeňském psychoanalytickém institutu, kde se setkává s Annou Freud, Erikem Eriksonem a dalšími. Podobně jako Erikson emigroval během války do USA a začíná pracovat v Newyorském Psychoanalytickém Institutu, později v Columbijském Universitním Centru Psychoanalytického výcviku a výzkumu. Zde se prohlubuje jeho zájem o psychodynamiku adolescentů a publikuje na toto téma několik titulů: **On Adolescence** (1962), **The Young Adolescent: Clinical Studies** (1970), **The Adolescent Passage** (1979), **Son and Father: Before and Beyond the Oedipus Complex** (1985). P. Blos umírá v roce 1997.

P. Blos ve své teorii vychází z klasických psychoanalytických postulátů, nicméně staví v určitém směru most k přístupům vztahů k objektu. Ty nazírají motivační činitele ve spojitosti s enviromentálními vlivy a vztahy k druhým lidem. Tam, kde E. Erikson používá termín „ego identita“, Blos preferuje použití termínu „**charakter**“, aby naznačil entitu, která se restrukturuje a konsoliduje během adolescence. „*Charakter“ je pro Blose*

„aspekt osobnosti, který se stává vzorem jedincových reakcí na podněty, pramenících nejen z prostředí, ale i samotného Já.“²⁵

Blos postuluje čtyři problémové oblasti, které jsou spojeny s formováním charakteru a bez jejichž vyřešení, není možno dosáhnout jeho zdravého zformování. Rozsah v jakém jsou tyto čtyři předpoklady naplněny bude determinovat autonomní nebo defenzivní povahu charakteru, který následuje.

4 úkoly pro formování charakteru v adolescenci:

- **průchod druhým individuálním procesem**
- **zpracování a vyrovnání se s traumaty dětství**
- **vnímání ego kontinuity**
- **ustanovení sexuální identity**

Druhý individuální proces v adolescenci představuje nutnost vzdát se intrapsychických rodičovských reprezentací, internalizovaných během batolecího věku. Jde o reorganizaci dětské formy identity, do její nové, dospělé podoby. Blos staví svou teorii na srovnávání se **separačně-individuálním procesem v ranném** (kojeneckém–batolecím) **období**. Vzhledem k tomu, že bylo tomuto období věnováno již poměrně dost prostoru v rámci teorie Eriksona, připomeneme pouze stěžejní momenty, které nám poslouží ke komparaci s **druhým individuálním obdobím v adolescenci**.

Počátek lidské existence je spjat s neschopností odlišit sebe od okolí. Vědomí matčiny existence jako oddělené bytosti ohlašuje první subfázi separačně-individuálního procesu. Přibližně ve věku 9. – 10. měsíců je dítěti umožněno vzhledem k fyzické a psychické kapacitě prozkoumávat své nejbližší okolí. V této fázi prvotní expanze do prostoru si však dítě velice hlídá svou vzdálenost od matky. Postupně se stále více projevuje vnímání vlastní oddělenosti, což je provázáno zvýšeným neklidem a strachem ze separace. Mluvíme o fázi psychologického zrodu jedince. Další významný mezník se objevuje přibližně mezi 2. a 3. rokem, dítě začíná o sobě mluvit v 1. osobě, objevuje své

²⁵ Kroger, J. Identity in Adolescence. New York: Routledge, 2004. ISBN 0-415-28107-5, str. 55

„Já“. Vlastní sebeuvědomění se projevuje zvýšenou negací vůči okolí a neochotě podřizovat se vůli ostatních. Přibližně ve třech letech dítě dosahuje určité psychické vyrovnanosti a objektové stálosti. V této fázi dítě vnímá vlastní individualitu a je schopno určité časově přiměřené distance od matky. Tímto je ukončen proces dávající základ dětské identity, která bude funkční přibližně do období ranné adolescence. Je uzavřen první separačně-individuační proces.

Blos nachází určité spojitosti v rámci těchto dvou období. Zaměříme se na nejhlavnější z nich. Pozorovatel, mající možnost sledovat jedince v období ranné adolescence a batolete patrně nepřehlédne nastavenost obou věkových skupin ke **změnám v osobnostní organizaci** a psychické struktuře, směřující k vlastní diferenciaci. Batole bojuje o svou separaci od úzké vazby na matku, adolescentova snaha směřuje k osvobození od postojů, hodnot a životního stylu rodičů, popřípadě celkovému negování formálních autorit. Obě fáze provází přechodně regresivní chování, vedoucí v konečném efektu k posunu ve vývoji. Častá je zvýšená fyzická aktivita, adolescenti jsou stejně jako děti v batolecím věku emocionálně labilnější. Verbální projev v průběhu střední adolescence provází stagnace, tendence k „nemožnému“ vyjadřování. Začíná být patrná potřeba nacházení vzorů a idolů mimo rodinu. Adolescentní období přináší opět snižování kontroly nad vlastními impulsy a Blos tento regresivní moment srovnává s regresí obdobně se projevující během individuačně-separačního období. Druhý individuační proces je ukončen během střední až pozdní adolescence.

Úspěšné završení tohoto období znamená **získání stabilního a silného Já**, sníženou závislost na okolí, konstantnější nálady a zvyšující se odpovědnost za vlastní chování. Dochází k postupnému zakomponování nových norem a pravidel ve vztahu k druhým lidem. Adolescent se uvolňuje z infantilních objektových vazeb a **postupně se utváří jeho dospělá forma identity**, založená na pocitu autonomie. Jedinec si sám sebe uvědomuje v určitém časovém horizontu a je schopen nahlížet své perspektivy.

Zpracování a zvládnutí dětských traumat neevokuje nutně přítomnost nějakého výrazného emocionálního šoku dítěte. Termín trauma, je nutno vnímat jako relativní. Dítě může v očích dospělého jedince prožívat zcela neškodnou situaci, která však

vzhledem k jeho nastavení a emocionálnímu prožívání může nabývat podstatně většího významu. Zvládnutí některých dětských prožitků se pak může stát celoživotním úkolem. Jedinec se i v dospělosti může setkávat se situacemi, evokující jeho dětský zážitek. Tímto vzniká prostor pro jeho opětovné prožití a zpracování. Na konci adolescentního období by tato traumata měla být zaintegrovaná do ega jedince, jako životní události. V případě, kdy tento proces proběhne optimálně, jedinec je s těmito vyrovnán. Pokud tento úkol není naplněn, můžou se dětské obavy přenést do forem fobií, strachů a na první pohled neopodstatněného vyhýbání se určitým oblastem. Musíme zde brát ovšem v úvahu, do jaké míry jde o traumata „zpracovatelná“ běžnými způsoby, a kdy je nutno zasáhnout psychologickými prostředky. Samotné děti mohou překvapit způsobem, jakým prochází velice náročné životní události v kontrastu s tím, jaké v nich vyvolává emocionální vzrušení řada banálních záležitostí. Zde je ovšem zapotřebí vysoké obezřetnosti, neboť to, že dítě prošlo událostí na první pohled bez větších dramatických reakcí, neznamená, že ji ve skutečnosti zvládlo a nesvádí závažný vnitřní zápas. Přehledně-li rodič někdy i nepatrné varovné signály, projevující se v chování dítěte, může to znamenat narušení psychického vývoje dítěte nebo podstatný zásah do vztahové oblasti.

Dalším předpokladem pro optimální formování charakteru, je **vnímání vlastní ego-kontinuity**. Postupné vyspívání struktury ega, dává vznik pocitu **smyslu, celosti a neporušenosti**. Ztráta nebo nedostatečně pociťovaná kontinuita může znamenat popření vlastní zkušenosti, vytěsnění některých zásadních momentů života. Příkladem může být nedostatečně zpracované úmrtí rodiče. Dítě se na nově vzniklou situaci adaptuje a přijme ji. Během adolescence a později i v dospělosti však zaznívají signály nedostatečného vyrovnání se s touto skutečností. Dospělý jedinec, pak může popisovat pocity zastavení běhu svého dětského života, dobu zcela zahalenou do temnoty, která se jeví jako neprožitá. Život, který posléze následoval, jako by neměl s předešlým dokonalou spojitost. Schopnost dát smysl své minulosti a zformovat si na ni náhled je ovšem jedinec schopen nejdříve v pozdní fázi adolescence.

Formování charakteru rovněž zahrnuje stabilizaci vlastní **sexuální identity**. Jde o přijetí sebe jako bytosti s určitou neměnnou sexuální orientací. Sexuální identita se odlišuje od gendrové identity, formující se již v předešlých fázích socializace. Blos

nahlíží toto období zcela v duchu klasické psychoanalýzy, adolescence je pro něj obdobím znovu otevření Oidipovského tématu. V závěru falické fáze vývoje nedochází k jeho vyřešení, ale pouze odkladu. Adolescentní období pak přináší prostor pro jeho definitivní vyřešení. Jedinec má možnost posunu k vyzářejším formám heterosexuálního vztahu a stabilizování vlastní sexuální identity pouze za předpokladu separace od ranných objektových vazeb. Obnovení Oidipovského konfliktu se odehrává na kvalitativně odlišné úrovni, nejde přímo o jeho opakování.

Na předešlých stránkách jsme nastínili jeden z dalších vlivných konceptů, týkající se formování identity jedince. Tak jako u předchozích teorií se budeme snažit zamyslet nad jeho slabšími stránkami, tak, jak je vidí někteří autoři. V první řadě je nutno podotknout, že psychodynamická teorie nabízí řadu významných vhladů a je inspiračním zdrojem pro výzkumy v této oblasti. Přesto dochází mezi výsledky empirických šetření a teorií k určitým diskrepancím. Adolescence je z hlediska psychodynamického vývoje pojímána jako období náročných a bouřlivých přeměn. Výsledky výzkumů však dokazují, že **v posledních období se jeví u řady adolescentů průchod tímto obdobím jako pozvolný a nenásilný**. Není proto nutno ve všech případech mluvit o prožívání krize ve vývoji. Z našeho pohledu můžeme pravděpodobně předpokládat, že hladký průběh adolescentním obdobím bude souviset s výchovnými přístupy rodičů a celkovou emocionální atmosférou rodiny. Silná potřeba uvolňování adolescenta z příliš těsných vazeb na rodiče může být u rodičů vzbuzovat obavy a mohou se tento nevyhnutelný proces snažit pozastavit, a to s největší pravděpodobností může vyvolat negativní reakce u adolescenta. Jestliže mají rodiče utvořen náhled na průchod tímto obdobím, pak jistě nemusí docházet k žádným významným kritickým momentům a celý proces získává pozvolnější ráz.

Jistá kritika vzešla též z komparace prvního individuálního procesu s touto druhou kvalitativně odlišnou fází vývoje jedince. Autoři Schafer (1973) a Pine (1985) poukazují na skutečnost, že během adolescence není vazba jedince na objekty vedená v duchu prvního stádia. Využíváním stejných termínů pak dochází ke zkreslování a nepřesnostem. Proces individuace a nacházení stabilní dospělé identity je zaměňován s procesem osamostatnění se od infantilních objektů. *„Psychologicky, pouze již vysoce*

*individualizovaný jedinec je schopen zanechat svých infantilních vztahů k druhým“.*²⁶

Pravděpodobně by bylo zapotřebí přesnějšího teoretického uchopení vnímané potřeby uvolnit se od vztahů v rámci pozdějších vývojových fází. Vzniká nutnost odlišit tyto dva procesy využitím specifického pojmového aparátu.

Přes určité kritické momenty tohoto teoretického náhledu, však Blos inspiroval další výzkumné aktivity v této oblasti. Byly vytvořeny nástroje měřící separačně-individuační proces v adolescenci, které se o tento koncept opírají. Jmenujme například **Separation-Individuation Inventory** (Bartolomucci and Taylor 1991, **Separation-Individuation Process Inventory** (Christenson and Wilson 1985), **Adolescent Separation Inventory** (Hoffman 1984)²⁷

Současně se otevírá řada dalších námětů na upřesnění nejen na teoretické bázi, ale především v oblasti empirické. Jednou z nich je otázka, zda a **jak se fenomén individuačně-separačního procesu objevuje v odlišném kulturním kontextu**. Nabízí se zde také pohled na strategie adolescentů při opouštění domova a prožívání této skutečnosti rodiči.

2.5 Kognitivně vývojová teorie L. Kohlberga

L. Kohlberg se narodil v roce 1927 v New Yorku. Během II. světové války napomáhal, jako člen námořní pěchoty, převážet židovské uprchlíky do Palestiny. Jedna z lodí byla polapena a Kohlberg byl spolu s celou posádkou zajat a držen na Kypru. Odtamtud se mu podařilo uprchnout a až do konce války žil v Palestině. Tato zkušenost jej vedla k otázkám do jaké míry, nebo za jakých okolností je možno ospravedlnit neuposlechnutí legitimních autorit a nerespektování zákonů. Kohlberg se začíná zabývat otázkami násilí a zapisuje se na universitu, kde studuje filosofii a posléze klinickou psychologii. Svá studia zakončuje teoretickou prací o morálním vývoji jedince. Většinu svého profesního života věnoval rozvoji Centra pro Morální Vzdělávání, kde se zabývá řadou longitudinálních studií morálního vývoje a usuzování. V roce 1971 je během

²⁶ Kroger, J. Identity in Adolescence. New York: Routledge, 2004. ISBN 0-415-28107-5, str. 71

²⁷ Kroger, J. Identity in Adolescence. New York: Routledge, 2004. ISBN 0-415-28107-5, str. 74

multikulturního výzkumu ve střední Americe nakažen závažnou infekcí, která jej až do konce života odsuzuje k bolesti a silné únavě. V roce 1987 se rozhodl dobrovolně ukončit vlastní život. Jeho dílo zahrnuje více než sto publikací a jeho následovníci pokračují v řadě jím navržených výzkumů.

Přestože Kohlberga nelze považovat za teoretika vývoje identity, mnohé z jeho náhledů umožňují strukturovaný náhled na „Já“, které je dosti odlišné od výše uvedených autorů. Na rozdíl od holistických představ identity popsanych Loevingerovou, Kohlberg konceptualizuje morální usuzování pouze jako jednu ze subdomén vývoje ega v rámci vývoje identity. Zkoumáme-li vztahy mezi takovými subdoménami vývoje vedle jeho dalších součástí, například kognitivního vývoje, nalézáme mezi nimi do určité míry podmíněnost. Je zapotřebí určité míry kognitivní vyzrálости pro dosažení jisté míry morálního usuzování. Kohlberg zkoumá vývoj morálních dedukcí ve vztahu k sociálnímu světu. Ve své práci navrhuje sérii etap, zachycujících způsob dedukce o spravedlnosti, která je svou komplexitou a složitostí významně odlišná od etapy předcházející. Kohlberg usuzuje na skutečnost, že věková hranice nemusí být vždy indikátorem určité etapy vývoje, především v adolescenci a dospělosti. Návrhy vzešly z longitudinálních studií jedinců a jejich vývoje morálních dedukcí s využitím několika hypotetických dilemat.

Kohlberg popisuje šest etap, spadajících do tří úrovní úsudků, reflektujících vzrůstající interiorizaci vlastních pravidel. (Kohlberg 1958).

Pre-konvenční úroveň

Jedinec reaguje na kulturně dané premisy toho, co je dobré nebo špatné, ale interpretuje si tyto soudy pouze na základě vlastních zájmů. Je zde patrná značná rigidita, respekt k autoritě je veden touhou být pochválen či nebýt potrestán. V této fázi operují především děti ve věku 4 – 10ti let. Postupně se tato fáze vyvíjí do podoby vnímání zájmů druhého člověka, za předpokladu, že to také přináší něco jedinci.

Konvenční úroveň

Jedinec naplňuje sociální normy, neboť to považuje za pravou „moralitu“ a snaží se vyhnout všem komplikacím, které by mohli v důsledku neuposlechnutí nastat. Z toho vyplývá podpora a ospravedlňování sociálního pořádku a stereotypních představ. Úroveň je dominující u jedinců ranné až pozdní adolescence.

Post-konvenční stádium

Na této úrovni je jedinec schopen definovat morální hodnoty způsobem neodpovídajícím sociálním konvencím skupiny, jejíž je členem nebo legálním pravidlům společenského systému. Můžeme říci, že jedinec objevil vlastní morální identitu. Chápe morální hodnoty druhých a je schopen následovat svá vlastní morální stanoviska.

Sociální kontrakt nebo užitečnost a individuální zákony

Toto stádium přináší vzhled do skupinových hodnot, jako norem relativních, nesoucí v sobě potenciál proměny. Jedinec následuje normy, které kriticky hodnotí a zvažuje priority pro společnost. Je si vědom skutečnosti, že pravidla zajišťující sociální pořádek jsou modifikovatelná dle vzájemného konsensu.

Univerzální etické principy

V rámci tohoto stádia je otázka toho co je správné determinována vlastním svědomím v souladu s vlastní úvahou zvolenými etickými principy. Promítá se do něj respekt k lidským právům a lidské důstojnosti. Tato morální rozhodnutí a úvahy mohou přesahovat psané zákony. Závěrečná fáze vývoje morálního usuzování je spojena s vysokým morálním cítěním jedince a jeho schopnost prokázat vnitřní odhodlání a statečnost ve prospěch nejvyšších mravních hodnot. Tato fáze umožňuje nahlédnout a pochopit jedince, kteří jsou schopni, pro vysoký mravní princip, obětovat i svůj vlastní život.

Kohlberg svou teorii upřesňoval a propracovával v průběhu longitudinálních výzkumů. Pro účely měření morálního uvažování a jednání bylo sestaveno Kohlbergovo interview mravního uvažování –MJI²⁸ Tento nástroj prezentuje respondentům devět hypotetických dilemat, zahrnujících rozhodovací konflikt. Do popředí zájmu vstupuje

²⁸ Kroger, J. Identity in Adolescence. New York: Routledge, 2004. ISBN 0-415-28107-5, str. 103

především racionální zdůvodňování odpovědí. Metodologický postup byl předmětem řady kritik, především z důvodů nestandardní administrace a nedostatečné možnosti reliability. Kritika se dostavovala také z důvodu dilemat, která se zdála být příliš vzdálená realitě respondentů. Ti se v abstraktně navržených dilematech přiklání k vysokým morálním hodnotám, přestože v každodenních situacích jejich projevy korespondují s podstatně nižším stupněm vývoje.

3. kapitola

Utváření identity jedince v kontextu rodinných vztahů

3.1 Krátký exkurs do historických proměn rodinného kontextu

Pokusme se nahlédnout rodinu jako fenomén, který se člověka bezprostředně dotýká, a ač velice často diskutovaný vyvolává stále otázky. O rodině se běžně vyjadřujeme, hodnotíme její stav, reflektujeme její proměny, snažíme se predikovat její budoucnost. Rodina je pro nás důvěrně známou formací, máme s ní nerasatelnou osobní zkušenost. Možná právě proto, je neustálým předmětem analýzy, kdy hodnotíme její stav, roviny rodičovského, partnerského a generačního fungování. Přes spletitost interakcí a vnějších společensko-kulturních kontextů jí ve své složitosti jen těžko pojmáme jako celek a jako jednotu, jejíž jsme součástí. **Rodinné vztahy se nepochybně významně promítají do podoby toho, kým se cítíme být, jak vnímáme svou jedinečnost a autenticitu, naši identitu. Určují povahu našich významných životních témat a zápasů, partnerských vztahů a celkového ladění osobnosti.** Bez nadsázky můžeme hovořit o rodinném dědictví, se kterým jsme dnes a denně konfrontováni, a se kterým jsme nuceni se vyrovnat, abychom se mohli dostat k podstatě našeho vnitřního určení.

Období, které je pro rozvoj naší identity nejvýznamnější a bude předmětem našeho zájmu, lze situovat do **ranné až pozdní adolescence**. Nelze jej však izolovat od předešlého neméně významného vývoje osobnosti jedince. Minulost ani kontext vývoje jedince změnit nelze, ale pouze jejím pochopením a objasněním může prožité využít k přijetí sebe sama a vlastnímu posunu.

Úkol badatele snažícího se podrobit rodinné vztahy a její emocionální atmosféru analýze není snadný, nejen že vstupuje na pole, které mu nemusí být nikdy zcela otevřeno. Do značné míry je odkázán na to, jak se mu rodina jeví v určitém časovém horizontu. Jen těžko bude abstrahovat od své vlastní konstrukce viděného. Rodina v sobě skrývá až příliš mnoho tajemného, podprahového a intimního, než aby se dala zcela

uchopit nástroji vědy. Vzhledem k tomu jsme se rozhodli v naší práci využít možnosti, které nám poskytuje kvalitativní výzkum – přesněji metoda narativní analýzy. Naším cílem bude předvést několik retrospektivních náhledů dospělých jedinců z různých oblastí společenského života na kontext jejich původní rodiny, povahu jejich vztahů, celkové ladění, rodinné mýty a přesvědčení, která měla možnost formovat jejich identitu.

Během svého dlouhého historického vývoje prošla rodina celou řadou proměn, které byly do značné míry vázány na vnější společenské procesy. Rodina je sociální skupinou, výrazně odrážející daný historicko-kulturní kontext a specificky laděný dobový náhled na nejbližší vztahy. Uspořádání rodinné struktury a způsob rodinného fungování nelze pojímat jako statickou záležitost, její proměny je možné sledovat i v poměrně krátkých historických údobích. Pojďme se nyní zaměřit na to, v čem tkvěla ona neoddiskutovatelně větší stabilita rodiny tradiční, preindustriální společnosti. Jaká byla **rodina** tzv. **starého demografického režimu**, který budeme situovat přibližně do 16. až 18. století? Pojem rodina, tak jak ho chápeme dnes se v daném období vůbec nevyužíval. Dle Horského²⁹ je latinský výraz „**familia**“ užíván spíše v kontextu „domácnosti“, „domu“, „hospodářství“. Je tedy zřejmé, že nepůjde o označení úzkého okruhu lidí, spojených pouze pokrevním poutem. Do takto pojaté „rodiny“ zahrnujeme celou řadu neméně důležitých členů, jejichž vztah k hlavě domácnosti nebyl pouze vztahem pracovním, zahrnoval v sobě i ochranné a výchovné prvky.

Prvotní stabilita rodiny byla zajištěna především závislostí jejích členů na společné obživě, jejím úkolem bylo udržet rodovou linii a zabezpečit dostatek pracovních sil v domácnosti. Oblast vztahová nebyla příliš zdůrazňována, přesto nelze hloubku citových pout mezi členy rodiny bagatelizovat. Je nutné je nahlížet v kontextu dobových zvyků, postojů, mravů a idejí vztahujících se k rodinnému životu. Tradiční rodina je především těsně spjata s náboženskými idejemi, které zakládají úctu k lidskému životu, dodržováním mravních zásad a pokorným přijímáním vlastního osudu. Náboženské cítění, které je v tradiční společnosti nevyhnutelné, dotváří identitu jedince a poskytuje mu návod na cestu jeho pozemským životem. Udává mu tak mantinely pro jeho současné konání za příslib jistoty a bezpečí v životě posmrtném.

²⁹ Horský, J., Seligová, M. Rodina našich předků. Praha: NLN, 1997. ISBN 80-7106-195-6

Citová náklonnost byla v rodině přítomna, nicméně úzké, intimní vazby nebyly cílem, pro který se rodina zakládala. Pouta byla utvrzována nutnou spoluúčastí na udržování života domácnosti. Takto pojatá rodina je schopna zabezpečovat své členy i bez významnějších citových náklonností, neboť je to pro ni neoddiskutovatelnou nutností. Jedinec má možnost v rámci takto utvořené skupiny zažívat pocit důvěry a bezpečí, neboť jeho existence vně této skupiny má vysoce trvalý charakter. Důvěra a stabilita je potrhována také sounáležitostí s komunitou, která zajišťuje další síť časově trvalých sociálních a relativně blízkých vztahů. Ačkoliv se nám tradiční rodina jeví jako poměrně statické uskupení, přesto máme možnost nahlížet řadu výrazně odlišných rodinných uspořádání v závislosti na sociálním postavení jejich členů, ale též modifikace určující geografické zasazení. S jistou mírou zjednodušení lze v rámci evropského kontinentu dle Hajnala rozdělit dva základní modely rodin, a to **severozápadní** a **jihovýchodní**. Pohledem na tyto typy domácností získáváme ucelenější představu o způsobu života v tradiční kultuře, dobových zvycích a mravech vztahujících se k rodinným vztahům. Jejich odlišení se týká především v přístupu ke sňatku, věku uzavírání manželství, počtu osob a jejich uspořádání v rámci domácnosti. **Severozápadní model** se vyznačoval vyšším věkem vstupu do manželství, menší plodností a jednodušší strukturou. Sňatek zde není z ekonomických důvodů umožněn všem členům rodiny. Obecně lze tento typ domácností spojovat spíše s menším počtem členů, zakládající individualizující tendence, charakteristické pro rodinnou strukturu tak, jak ji známe dnes. **Jihovýchodní typ** se odlišuje především výrazně složitější strukturou. V těchto typech domácností nalézáme komplexní rodiny, charakteristické přítomností více manželských párů žijících pospolu. Sňatkový věk je výrazně nižší, spojen s výrazně vyšší manželskou plodností a zvýšenou dětskou úmrtností. V těchto oblastech se nesetkáváme, v tak velké míře s útulky pro osamělé, neboť je to právě rodina, která je schopna a ochotna se o členy rodiny postarat.

Postindustriální společnost postupně odděluje svět rodinného života od světa práce, umožňuje větší mobilitu jedince, vzrůstá anonymita velkých měst a slábne vliv náboženské moci. Tyto aspekty zasahují silně do stability rodiny a pocitu jistoty, který jedinci tradiční rodina poskytovala. V preindustriální společnosti byl odchod z rodiny, především z důvodu udržení vlastní existence a silnému tlaku veřejného mínění, zcela

nemožný. Vzrůstající aglomeracích mají v tomto ohledu značně uvolňující vliv. Destabilizujících činitelů však nacházíme daleko více. Rodině byly postupně odebrány kompetence k vykonávání činností, které zastávají jiné sociální instituce. Toto ulehčení však paradoxně snížilo do značné míry její stabilitu.

Tradiční patriarchálně laděná podoba rodiny se postupně rozplynula a ustálila na poměrně úzké společnosti založené především na citovém podkladě. Rolová očekávání jsou výrazně rozostřena a rozšířena, dítě nemá možnost v rámci rodiny získat potřebné množství zkušeností a modelových situací potřebných pro svůj budoucí život. Původní spojení mezi generacemi, poskytující členům rodiny oporu, se přetrhává a přítomnost ztrácí bezprostřední návaznost na to, co ji předcházelo. Potřeba nacházet spojitost s hodnotami minulých generací se snižuje. Některé aspekty rodinného života lze však stále pojímat jako nenahraditelné. Nepostradatelný význam rodiny pocítujeme především v **prvotním nasměrování lidské bytosti**. V tomto prostoru se dítěti nabízí možnosti, **jak být člověkem, jaký způsob existence zvolit**. Díky úzkým citovým vazbám s rodiči a dalšími členy rodiny, získává dítě **pevné základy pro vývoj vlastní identity**. Rodina však znamená též limity a omezení, kterým jedinec v průběhu svého dalšího života často jen těžko čelí. Ačkoliv se dítě postupně včleňuje do dalších sociálních skupin, navazuje celou řadu významných vztahů, prochází životními situacemi s významným formativním potenciálem, základ obdrženy v rodině je nesmazatelný. Rodina poskytuje dítěti prostor pro utváření osobnosti, otevírá mu možnosti lidských setkání, současně ho nasměrovává i omezuje. Poskytuje mu možnosti a předává hodnoty, které v ní dominují a na vědomé i nevědomé úrovni zavírá dítěti cestu směrem, který neuznává nebo není schopna nahlédnout – vždy se pohybuje v určitém horizontu. Svým působením mu znemožňuje mnohé zakusit, ať již je to ku prospěchu či neprospěchu jedince. Citová pouta, blízkost a láska doprovází kontrola, omezení a citová závislost.

Proměna rodinného uspořádání je v současné době významná, a proto bude nezbytné, abychom nahlédli ty z nich, které považujeme za podstatné a výchovnou realitu pozměňující. Připomeňme pouze v krátkosti kontext, ve kterém měla možnost vyrůstat generace, výrazně přetvářející podobu současné rodiny. Půjde především o jedince narozené v dobách tzv. normalizace, tedy v období „rozkvětu“ **institucionální**

péče v ranném věku dítěte. Věk vstupu do manželství byl velice nízký, důvodem k jeho uzavření se v mnoha případech stalo především neplánované narození dítěte. Ekonomická závislost na původních rodinách byla ve většině případů značná a vztahy, již od počátku zatížené nelehkou životní realitou, končily velice často rozvodem. Postupně tak vyrůstala generace „sídlištních dětí s klíčem na krku“, těch kteří v polovině 80. let začínají šokovat zvyšující se agresivitou a vandalismem. Jde o generaci, které se do značné míry vyhnul problém drog, neboť rozkvět drogové scény přichází především počátkem 90. let. V této době již řada jedinců prošla nejkritičtějšími adolescentními roky a především je významně zasahuje změna politického kontextu. Společensko-ekonomické proměny na prahu 90-tých let se staly symbolem možností a naplnění v mnoha směrech. Především pak v oblasti studia, cestování, profesní orientace, podnikání. Začíná se významně odsouvat vstup do manželství a současně dramaticky klesá křivka porodnosti. Můžeme říci, že jedinci narození v 70. letech posunují věkovou hranici narození prvního dítěte až k 30. roku věku. Projevuje se poměrně významná nechuť následovat životní styl vlastních rodičů, který byl veden v duchu svazujícího dodržování ženských a mužských rolí. Tyto role jsou postupně modifikovány a začíná se též ujímat výraznější variabilita v oblasti rodinného uspořádání. Pro řadu jedinců se stává manželství přežitkem, který nepřináší do vztahu muže a ženy významná pozitiva.

Pro naši práci bude přínosné pozastavit se nad některými současnými znaky rodinných popřípadě partnerských uskupení, modelujících nový výchovný kontext. Významným trendem v současné rodině je především **zvyšující se věk rodičů** při narození prvního dítěte. Nejde pouze o případy odsouvání vstupu do manželství, ale též o dlouhodobé vztahy, kde se partneři rozhodují pro odložení rodičovství. Stále více jedinců uvažuje i o plánovaně **bezdětném manželství**, neboť jim požadavky vyplývající z rodičovské role připadají příliš zatěžující a omezující. V případě žen je motivem především výraznější orientace na profesní uplatnění, spojená s menší ochotou obětovat se rodinnému životu. Výrazně se tak proměňuje klasická podoba ženské role. Dnešní ženy se ve větší míře uplatňují v profesích vyžadujících větší nasazení, nutnost dalšího vzdělávání a dlouhodobě cíleného kariérního postupu. Celkově zvýšené investice do profese snižují ochotu vzdát se získaného postavení. Vše je současně spojeno s vyšší ekonomickou stabilitou, projevující se také v pocitu vlastní nezávislosti a možnostech

svobodného rozhodování. Rodičovství doznává výraznějších proměn, neboť je ve většině případů plánováno a přichází v období, kdy je rodina ekonomicky stabilizována. Rodiče jsou často na počátku střední dospělosti, kdy je patrné cílené nasměrování v profesní oblasti, vlastní identita je ukotvená a partnerské vztahy nejsou ve fázi nerealistické „zamilovanosti“. Přípravenost zvládnout nároky rodičovství je výrazně vyšší, důležitá je však také skutečnost, že si rodiče ve vyšším věku umí tuto etapu života více užít a vnímají její hodnotu. Na druhé straně nelze přehlížet situaci nižších sociálních tříd, kde trend odkládání rodičovství není tak zřetelný a socioekonomická úroveň rodiny výrazně nižší. V těchto rodinách, které mají výrazně náročnější podmínky se paradoxně rodí více dětí.

Uvážíme-li **přínos zvyšujícího se věku rodičů ve výchově**, patrně jej budeme směřovat především do oblastí rozvoje komunikačních a sociálních dovedností a celkově citlivějšímu přístupu. Výzkumy prokazují, že starší matky si s dětmi více povídají, projevují větší zájem o vysvětlování situací, méně zvyšují hlas a výrazně méně používají fyzické tresty. Do výchovy se promítá vlastní ukotvenost. Výchova má klidnější ráz s důrazem na mentální rozvoj dítěte. Rodiče mají tendenci více přemýšlet o schopnostech dětí a využití těchto potencií. Na druhé straně se projevuje zvýšená opatrnost až úzkostnost a hrozí zde nebezpečí přetížení dítěte příliš ambiciózními projekty. Tato skutečnost intervenuje především u rodičů s vyšším vzděláním, kteří v důsledku vlastního nastavení na výkon, nevnímají vždy reálné možnosti dítěte.

Výraznější proměny lze sledovat také v **angažovanosti otců ve výchově dětí**, a to již v ranných fázích vývoje. Zvyšuje se též procento mužů, kteří jsou ochotni, většinou z ekonomických důvodů, zůstat s dítětem na mateřské dovolené. Tento jev vzbuzuje pozornost především díky rozdílnému přístupu matky a otce k malým dětem. Není důvod zpochybňovat schopnost otce plně zastat matku v péči o dítě, nicméně výzkumy dokazují, že přístup otce je především v oblasti fyzického kontaktu a četnosti interakcí odlišný. V centru ranné péče o dítě je především uspokojování fyzických potřeb, úzký fyzický kontakt a podněcování ke komunikaci. Matka s dítětem udržuje intenzivní fyzický kontakt zcela přirozeně a ve výraznější míře než otec také s dítětem komunikuje. Způsob tohoto kontaktu je veden odlišně, zatímco u matky je tento přístup něžný, u otce

se ve větší míře veden k podněcování fyzického rozvoje. Pozitivním momentem bude patrně méně stresu ve výchově, neboť muži nejsou touto rolí zcela pohlceni a berou ji s větším nadhledem než ženy.

V současné době se zvyšuje také počet homosexuálně orientovaných jedinců, schopných otevřeně se k příslušnosti k této skupině přihlásit. Tomu do značné míry napomohla zvyšující se společenská tolerance. Kontroverzní však stále zůstává otázka **výchovy dětí homosexuálně a lesbicky orientovanými páry**. Je zřejmé, že řada dětí byla a je v rámci těchto svazků vychovávána. Připravenost společnosti přijmout model rodiny složený ze dvou mužů a dítěte, je však velice malá. Rodiny homosexuálních párů vznikají většinou rozpadem heterosexuálního vztahu, otázky přijmutí dítěte jiným způsobem, především prostřednictvím adopce či pěstounství jsou otevřené. Většina zahraničních výzkumů popírá, že by vývoj dětí byl tímto faktorem narušen či ohrožen, ať už jde o sexuální orientaci dětí, či jejich celkové psychické zdraví. Důležité je ovšem to, jak samy děti vnímají sexuální identitu svých rodičů, a jak jsou schopni čelit určitému sociálnímu stigma v rámci dalších sociálních skupin. Děti jsou nuceni obhajovat své rodiče na veřejnosti, popřípadě čelit posměchu vrstevníků. Celá záležitost tak není patrně zcela jednoznačná, uvážíme-li, že dochází k hodnocení rodičů, především na základě jejich sexuálního chování. Ve skutečnosti může jít o rodiče, jejichž výchovné působení zdaleka předčí výchovu dětí v neharmonické heterosexuální rodině.

Nové modely rodinného uspořádání často vyvolávají diskusi o tom, zda budou adekvátně nahrazovat model klasický (patriarchálně laděný). O modelu patriarchální rodiny se obvykle vyjadřujeme, jako o zatím nejlepším uskupení pro výchovu dětí. Jde o rodiny se zřetelně rozdělenými kompetencemi, mající oporu v tradičním pojetí rolového chování. Žena se věnuje především výchově dětí a domácnosti (své profesní ambice značně tlumí), muž zajišťuje rodinu po ekonomické stránce. Tento model rodiny nemusíme nutně zatracovat, radě jedinců se stále jeví jako neoptimálnější. Lze předpokládat, že v budoucnosti budou koexistovat různorodá vztahová uspořádání. V základu celého problému nemusí být nutně forma rodiny, ale především naše neopodstatněně vysoké očekávání, které vkládáme do vztahů k blízkým. Zahrnujeme je našimi infantilními požadavky na pozornost a obětování se, jaké se nám dostávalo od

našich rodičů, a nejsme ochotni si uvědomit, že na toto pohlcování nemáme ve skutečnosti žádné právo. Bylo by naivní předpokládat, že vztahovou problematiku můžeme vyřešit pouze vnější změnou formy uspořádání. Vztahové konflikty a výchovná pochybení budou existovat i v seskupeních, na jejichž počátku byla definována potřeba zachování volnosti. Abychom mohli vyvozovat závěry, bude patrně zapotřebí podniknout výzkumná šetření či longitudinální studie, zhodnocující dané jevy vědeckými metodami. Důsledky dnešních proměn se budou projevovat především v budoucích letech, kdy bude možnost lépe jejich působení hodnotit. V této fázi jde spíše o prognózy či spekulace, vycházející z našich „předsudečných“ postojů, které nejsme schopni zcela překročit. V každém případě je nutno podotknout, že každý rodinný model může být funkční a poskytovat optimální podmínky pro vývoj dítěte, pokud jde o seskupení jedinců, kteří si navzájem poskytují dostatek uznání, pozornosti, volnosti a citové podpory. Důležitou otázkou je také to, zda se rodina zabývá reflexí svého výchovného působení. Nezabývá se až přespříliš rutinními, provozními záležitostmi a podstata lidského setkání se v každodennosti rozpouští? Vědět k čemu své potomky vést, znamená především chápat vlastní smysl života, mít jasno v hodnotách a vnímat, co je pro život člověka opravdu podstatné. V současnosti jsou však nejvyšší lidské hodnoty a cesty k naplňování lidství zastíňovány, do popředí vstupuje přílišná orientace na materiální sféru.

Rodinu nezbytně utváří její celková, jedinečná a neopakovatelná atmosféra, kterou se budeme snažit přiblížit otevřením pojmu **domov**. Slovo těsně spjaté s rodinou a místem našeho zakotvení. Je výrazně emocionálně zabarvené, váže se na něj sféra našich vnitřních prožitků a pocitů. Mohli bychom ho nejlépe charakterizovat slovy J. Peškové *„Problém domova je problém kořenů a zakotvení, je to problém místa, základ vědomí identity.“*³⁰ Asociuje v nás vůně, zvuky, doteky a řadu těžko popsatelných zážitků. Mluvíme-li o domově, poukazujeme též na prostor, který obýváme, chováme ve svém srdci, který nás obklopuje. Vypovídá o nás mnohé, o našem vkusu, zájmech, vztazích... Je obrazem našeho duševního života, naplnění či prázdnoty. Domov si však jde jen těžko představit ve spojení se vztahy, které jsou povrchní, neosobní a účelově vedené. Lidské soužití se do povahy sdíleného prostoru zapisuje. Náš vjem prostoru obývaného lidmi, kteří jsou si odcizeni a prázdnotu svého vztahu maskují, jistě nebude shodný s tím, kde

³⁰ Pešková, J. Já, člověk. Praha: SPN, 1991, ISBN 80-04-21 766-4, str. 88

lidé opravdu žijí. Domov není bezduchý interiér, je utvářen životními prožitky a náladami a nelze ho vytvořit uměle pro obdiv druhých.

3.2 Nástin vývoje systemického uchopení rodinného kontextu

Vztahy k druhým lidem hrají v životě člověka klíčovou úlohu. **Naše identita se ve vztazích rodí** a získává v průběhu ontogeneze stále zřetelnější kontury. V dospělosti ve vztazích vyžíváme, proměňujeme se a jejich prostřednictvím máme možnost výraznějšího sebepoznání. Je zřejmé, že naše identita je bez vtažů nemyslitelná, a proto vždy musíme brát v úvahu skutečnost, že **nejbližší vztahy jsou též naší neodmyslitelnou součástí**. Do určité míry jsou odrazem poznanych i stínových složek našeho Já. Ať již nás naše významné vztahy posunují, posilňují, svazují či ničí, můžeme je nahlížet jako součást cesty k sobě samému. Pokud se zamýšlíme nad otázkou kým se cítíme být, a jak k tomuto vnímání sebe sama přispěl náš rodinný kontext, pak bude pro nás nezbytné uchopit tuto problematiku pomocí určitého explanačního rámce. V úvodní kapitole jsme přednesli východiska postmoderních myšlenkových proudů vyjadřujících se k problematice identity jedince. V následující kapitole bychom rádi využili teoretického zázemí **systemického myšlení**, které vychází především ze sociálně-konstruktivistických základů.

Vzhledem k tomu, že nás výrazně oslovila myšlenka vývoje identity jedince jako kontinuálně se utvářejícího příběhu, závislého na prožitých životních událostech, budeme se snažit o postih těch aspektů rodinných vztahů, které se do podoby identity jedince významně wpisují. **Identita jedince se pro nás stane příběhem vnořeným do příběhu rodinného systému**. Na počátku však musíme předestřít, že tímto výběrem se nedistancujeme od dalších významných teoretických přístupů, uchopujících vztahovou problematiku. V naší práci se budeme opírat též o **psychoterapeutické náhledy**, bez nichž si analýzu vztahové oblasti nedovedeme představit. Naše práce si nedělá nároky na to být napsána zcela v systemickém duchu, přestože je nám tento přístup, především pro svou snahu nalézat nové cesty a významy, rozrušovat paradoxní hry rodiny, velice blízký. Na dalších stranách naší práce zazní mnohé systemické premisy, které

považujeme pro naše potřeby hlubšího vhledu do rodinných vztahů za významné. Na počátku se v krátkém přehledu pozastavíme nad vývojem systemického myšlení, neboť nám poukáže na nezbytnost přemýšlet o rodinných vztazích v nových dimenzích. Možná je to právě naše přílišná svázanost s tradičními postulacemi, která nám brání „vidět věci jinak.“

Systemický přístup k rodině se rozvíjí přibližně od 50. let 20. stol. Můžeme zde sledovat návaznost na poradenské aktivity, začleňující další rodinné příslušníky do práce s klientem. Byla to především rodinná terapie, která přinesla výraznější proměny a posuny do rigidní psychoterapeutické práce s klienty. Mezi významné předchůdce systemického hnutí patří především J. Moreno, K. Lewin, V. Satirová, N. Ackermann, M. Bowen a mnozí další. Základem pro nové uchopení skutečnosti se stala východiska biologických poznatků a později nauky o řízení komplexních technických systémů. Dílo biologa Bertalanffyho odstartovalo zcela nové přístupy v terapeutických kruzích a postupně bylo nazýváno i novým paradigmatem. Nebezpečím pro aplikaci biologických a technických poznatků na oblast sociálních věd spočívala a dodnes spočívá především v přenosu příliš technizujících pojetí na oblast lidských vztahů. Inspirativní zdroje jsou zřejmé, přesto si je nutno uvědomit, že postmoderní skepse vůči „velkým teoriím“ je zcela na místě. Pravděpodobně se musíme vzdát představy existence teorie, která bude pro explanaci sociální reality zcela vyhovující a komplexní. Systemické myšlení se v současné době stává obecnější rovinou pro větší množství různorodých přístupů a škol, aplikujících tyto poznatky do poradenské praxe. Východiskem se stala **orientace na systém**. Pro potřeby práce s rodinou se však postupně odkláníme od kybernetického vidění systému, k náhledu **lingvistickému**. Na rodinu pohlížíme jako na „*jazykové systémy, v nichž členové svou konverzací vytvářejí významy, a tím tvoří společný obraz skutečnosti.*“³¹

Rodinu je v tomto pojetí možno pojímat z hlediska **dynamických interakcí**, aniž bychom opomíjeli důležitost stabilního jádra identity jednotlivých členů, které nemusí z dlouhodobého pohledu procházet výraznými proměnami.

³¹ Schlippe, Q., Schwetzer, J. Systemická terapie a poradenství. Brno: Cesta, 2001. ISBN 80-7295-013-4, str. 68

Nejvýznamněji se do dějin systemického myšlení zapsala především **Milánská terapeutická skupina** v jejímž čele stála M. S. Palazzoli, L. Boscolo, G. Cecchin, G. Prata a **Strukturální rodinná terapie** S. Minuchina, otevírající oblast práce s hranicemi uvnitř i vně systému. Vlivné koncepty vzešly též z hypotéz o působnosti předešlých generačních modelů, přesahujících do současnosti. Práce s odkazy minulých generací se zabývali především Boszormenyi a Nagym. Centrální hypotéza tohoto období je směřována na schopnost **plánované regulace systému**. V práci s rodinným systémem to znamená především víru v to, že terapeut je schopen cílenou intervencí dosáhnout pozitivních změn v rodinném fungování. Tento předpoklad se ovšem ukazuje jako klamný, neboť přináší neužitečné normativní pohledy. Je terapeut tím, kdo určuje normu toho, co nebo kdo je v rodině dysfunkční? Jsme schopni určit, jak má vypadat funkční a zdravá rodina a pochopit to, proč se lidé cítí dobře i v rodinách, které jsou z našeho úhlu pohledu neakceptovatelné?

Vývoj myšlenek teorie systémů se odrazil též v inovující podobě systemické teorie i praxe. Do této doby ústřední pojem **homeostázy** (udržování rovnováhy v systému), byl nahrazen pozorností k možnosti proměn v systému, vycházející z jeho vnitřních zdrojů a motivů. Výzkumy dokazovaly, že systém je schopen vlastní **autoregulace** ve smyslu stabilizace i potřebných proměn. V tomto smyslu se hovořilo o **seberegulační logice**. Vnější vliv pak nemá zdaleka takovou působnost, jaká byla předpokládána v původně stanovených hypotézách. Tímto se dostáváme k otázkám omezených možností intervenovat do rodinného systému, případně jej přetvářet. Rodina především musí mít k tomuto zásahu vlastní motivační zdroj. Role terapeuta postupně získává zcela jinou podobu. V popředí je **respekt k znalosti vlastní situace** a přístupům, které rodině mohou účinně a s trvalejším charakterem pomoci.

Terapeutické možnosti jsou skryty především v otázce **objasnění současné vztahové reality** a nástinu pomáhajících procesů. Terapeut vyvádí rodinu ze zajetí rigidních stereotypních řešení, které pozbyly účinnosti a navrhuje možnost vyzkoušet něco zcela nového nebo i paradoxního. Dochází též k uvědomění toho, jak významnou úlohu hraje sám pozorovatel, tedy terapeut. Zde se systemická terapie výrazně opírá o **konstruktivistické myšlenky**. Terapeut není schopen rodinné systémy objektivně popsat

ani řídit, neboť se sám aktem pozorování stává jejich součástí. Mluvíme pak o „kybernetice druhého řádu“, v jejímž centru je především pozice pozorovatele a jeho možností. Analýzou výpovědí členů rodiny nezískáváme informace o tom, jaký je systém ve skutečnosti. Jedinou možností je vytvoření konceptu, který nám napomůže pro lepší orientaci ve vztahové síti. Nemůžeme si ovšem dělat iluze o tom, že půjde o objektivně existující skutečnost.

V posledních letech se opět otevírá diskuse, zda je aplikace biologických systémů na oblast sociální zcela relevantní. Na tomto místě se vracíme k východiskům **sociálního konstruktivismu**, kterým jsme se věnovali již v první části naší práce. Identita jedince může být nahlížena jako stále se přetvářející příběh, ovlivněný do určité míry přístupnými **diskursy**. Tyto příběhy se stávají centrem zájmu systemicky orientovaných terapeutů. Pokud se přestaneme příliš zaměřovat na rodinnou strukturu, subsystemy, hranice a zpětné vazby, patrně začne významněji vystupovat do popředí **rodinný příběh**. Rodina nám sděluje určité, pro ni zásadní, aspekty skutečnosti, témata, která významně utváří **rodinnou identitu**. Přesouváme se tak především k rodině, jako nositeli určitého pro ni specifického **významu**. Rodina se pro nás stává jazykovým systémem, kde se do popředí dostávají příběhy, ovládající život jedinců. Je však pouze na nás samotných, které příběhy budou pro naši identitu určující, a které příběhy podrobíme „dekonstrukci“. A. Schlippe a J. Schweitzer nám nabízí definici rodiny, kde je v popředí narativní složka.

„Rodina je nejtěsnější sociální prostor blízkosti, v němž nejenom dochází k nejintenzivnější vzájemné konfrontaci příběhů jednotlivců, nýbrž, kde se také nejintenzivněji sdělují.“³²

Tato definice se patrně nejvíce dotýká našeho pojetí identity uzrávající v kontextu rodinného příběhu. Vůdčím rodinným tématům, které měli možnost utvořit kontext vývoje identity jedince se budeme věnovat především v kapitole rodinných mýtů. Přemýšlení o vztazích vždy znamená vstup mimo objektivní realitu. Ať již v rámci rodinného terapeutického sezení či v rámci výzkumných šetření musíme počítat s výrazným **subjektivním konstruováním životních příběhů**. Nejen, že každý vnímá své

³² Schlippe, Q., Schweitzer, J. Systemická terapie a poradenství. Brno: Cesta, 2001. ISBN 80-7295-013-4, str. 30

nejbližší okolí optikou vlastního osobnostního ladění, navíc veškeré **emocionálně sycené okamžiky našeho života jsou protknyty nepřesnostmi**. V naší paměti přetrvávají především dojmy a pocity ze vztahů, mnohé je zapomenuto či pozměněno na základě pozdějších zážitků. Další skutečností, která analýzu rodinných vztahů komplikuje, tkví v jejich **dynamice**. Vztahy se v průběhu času značně proměňují a mění se též celkový životní kontext. Pak je tedy zcela pochopitelné, že dva sourozenci mohou mít na rodinnou atmosféru a vztahy k jednotlivým rodičům zcela odlišný náhled. Patrně bychom propadali veliké iluzi, kdybychom tvrdili, že jako rodiče přistupujeme ke svým dětem zcela stejným způsobem, a tudíž by jejich vnímání nás samých mělo být v souladu. Do hry vstupuje nejen souhra či nesouhra osobnostních „naladění“ jednotlivých dětí a rodičů, ale též vývoj vztahu partnerského, popřípadě významných životních okolností.

Přirozenou lidskou tendencí je hledat příčinu vztahových problémů mimo vlastní osobu. Totéž platí i v rámci rodinného systému. Rodina se snaží určit pokud možno jediného viníka neuspokojivé rodinné situace a přehlíží jejich vzájemné spoluutváření. Systemický přístup se snaží pokud možno otevřít prostor pro změnu tohoto **lineárního způsobu nahlížení**, přesunem do modu **cirkulární kauzality**. Přináší tak, do mnohdy rigidních forem nazírání na rodinné vztahy, nové alternativní pohledy. Největší přínos však spatřujeme především ve snaze sejmout vinu z jednoho člena rodiny. V praxi to znamená především odsun zájmu od vztahové problematiky, k otázkám **úspěšného rodinného fungování**. Jestliže se oprostíme od strnulého pohledu na to, co se nám nedaří, pak máme jistou šanci zahlédnout i to, v čem jsme úspěšní. Je to především kreativita vnesená do strulé podoby rodinných vztahů, která může vzkřísit ukrytý pozitivní potenciál.

Trvalá stabilita rodinného systému tkví především v ochotě **otevření se proměnám**. Přílišná rigidita ve vztazích vede většinou k oslabování a otupění, neochotě angažovat se v nezbytném vývoji. Rodina může být pohlcena dogmaty a dávno nepotřebnými mýty a strachem ze změny. Členové rodiny podvědomě i na vědomé úrovni mohou toužit po změnách, ale bojí se vykročit jiným směrem. Neutěšená jistota je stále jistotou, o kterou se mohou opřít. Vznikají tak otázky, jak by mohli ostatní na změnu reagovat, co by se mohlo necitlivou změnou zničit, o co bychom mohli ve

vztazích přijít. Tato skutečnost nás přivádí k nutnosti vnímat též důležitost stálosti a neměnnosti, tak aby změny nezapříčinily v rodině chaos či pocit nejistoty. Tuto skutečnost jsme předešle již v úvodním vstupu o **povaze lidské identity**. Rodina by měla být schopna náhledu na skutečnost, že **identita jedinců v rodině nutně musí doznávat proměn**. Jádro osobní identity zůstává dlouhodobě stabilní, ovšem s nutností kvalitativního posunu, kterému by rodina neměla zabraňovat. Pokud mluvíme o nutnosti otevřít možnosti rozvoje identity, pak máme na mysli nejen identitu dětí, ale i dospělých členů rodiny.

Rodinné společenství je systémem mnoha spleťtých a navzájem interagujících vazeb. Pokud se snažíme podchytit základní elementy vývoje identity jedince, pak bude nezbytné podrobit jednotlivé **rodinné subsystemy** analýze. Nejde o rodinná sousoší, nabízející se nám k podrobnému zkoumání, ale především o pohyblivý a vyvíjející se celek, jehož podstatu se nám nemusí podařit zachytit.

Mezi rodinnými subsystemy existují pomyslné **hranice**, vymezující jednotlivé členy vůči ostatním. Znakem zdravého rodiny jsou dobře nastavené a **citlivě prostupné hranice**, které jsou všemi členy bez větších neshod akceptovány. Při analýze rodinných vztahů či rodinné terapii je účinné tyto hranice vyjasnit a definovat, neboť jsou poměrně přístupným zdrojem k nahlédnutí vztahů v rodině. Vždy je však nutno brát v úvahu vývojovou fázi rodiny. Poměrně **slabě znatelná hranice** mezi matkou a dítětem v počátečních stádiích vývoje dítěte je pochopitelná, ale postupně by se měla kontura této hranice stále zřetelněji rýsovat. Slabé hranice mezi rodiči a dětmi mohou vznikat paradoxně též z důvodů přílišné zaneprázdněnosti rodičů. Ti nahlížejí nedostatečnost vlastního vkladu do vztahu a následně se tento deficit snaží nahradit přílišnou benevolencí. Děti v jejich přítomnosti mohou téměř cokoli, s rodiči komunikují na bázi „kamarádů“.

Dalším případem může být **zatěžující sepětí rodiče s dítětem při ztrátě partnera**. Ačkoliv během adaptační fáze, kdy si rodič i dítě musí navyknout nové situaci a zpracovat smutek dítě rozhodně potřebuje silnou citovou podporu, přesto by se především po odeznění prvotního šoku ze ztráty dítěte mělo umožnit navrátit do svého

původního postavení. Rodič si často dítě dosazují do role partnera, svěřuje se mu s problémy a zatěžuje je neúměrně vlastním smutkem. Dítěti se tak příliš brzy otevírá brána do světa dospělých a je okrádáno o vlastní dětství. Tato silná vazba je současně předzvěstí problémů při navazování dalších partnerských vztahů. Dítě již bylo postaveno na úroveň partnera a jen těžko z tohoto postu bude odcházet, aby uvolnilo místo někomu jinému. Nově vzniklou situaci může vnímat jako „zradu“ nejen vůči sobě, ale i vůči svému zesnulému rodiči. Dítě se může dostat do pozice držitele moci, kterou v rodině úspěšně uplatňuje.

Otázka optimálně utvořených hranic přichází na řadu i v případě **rozvodu**, kdy se zcela mění navyklé komunikační způsoby mezi rodiči. Původní společný domov se pro jednoho z rodičů postupně stává „zapovězené území“ a děti si s ním musí navyknout na prostorově i časově organizovaný styk. To vše má za následek proměnu ve vztazích. Rodiče mohou reagovat snahou o vytvoření koalice s dítětem proti bývalému partnerovi a rozvolňují hranice. Dětem je nabízeno věku nevhodné vysvětlování důvodů k rozvodu, snaha přesvědčit je o vlastní nevině. Manévrování s dětmi během rozvodového řízení je pro děti vždy traumatizující a u starších dětí může vést ke ztrátě úcty vůči rodičům.

Hranice však doznávají proměn i s **příchodem dalšího člena rodiny**. Přečodně se mohou ustanovit koalice matky s narozeným dítětem a otce se starším sourozencem. Důležité je, aby tyto koalice nepřetrvávaly příliš dlouho a hranice mezi nimi nebyly příliš pevné. Výhodou takto vytvořených koalic je překlenutí adaptační fáze staršího dítěte na nové postavení v rodině. Především tam, kde je věkový rozdíl mezi sourozenci větší a dítě s příchodem sourozence přichází o řadu privilegií. O sourozeneckém subsystému pojednáme podrobněji v další části práce.

Příliš **rigidní hranice** také signalizují vztahové problémy. Rodina, kde je pevně stanovená hranice mezi dospělými členy a dětmi může být prostoupena citovým chladem a striktními pravidly, neumožňující zažívat pocit pospolitosti a bezpečí. Dětem je zapovězeno jakkoliv vstupovat do světa dospělých, není jim ani v dalších vývojových fázích umožněno podílet se adekvátně svému věku na řešení rodinných záležitostí. V

takovém případě můžeme hovořit o generační koalici, která může v pozdějších vývojových fázích přerůst až v generační propast.

Propustnost hranic mezi subsystemy vnímáme jako rozsah, v jakém se mají členové rodiny možnost pohybovat nejen mezi sebou, ale též směrem ven z rodiny. Znamená to míru **možnosti interakce s vnějšími subsystemy**. Extrémní otevřenost či izolace rodiny vůči vnějšímu prostředí vždy signalizuje závažný problém, popřípadě může být indikací rodinné patologie. Síla hranic je v tomto směru významně dotvářena **sociokulturním prostředím**, kde máme možnost nahlédnout silné vícegenerační propojení u řady etnik, oproti úzkému, uzavřenému okruhu rodiny západoevropské společnosti.

Hranice mezi členy rodiny je možno nahlížet skrze teritoriální rozmístění v rámci prostoru, který rodina obývá. V popředí zájmu je pak skutečnost, zda má každý k dispozici své adekvátně zvolené osobní místo, jestli někdo není od ostatních příliš izolován nebo se sám vědomě neizoluje.

3.3 Rodinné vztahy jako determinanty utváření identity jedince

Rodinná vztahová síť je značně komplikovaná, uvážíme-li množství konfigurací, které mohou nastat. Životní konstelace jedinců se v tomto ohledu značně odlišují, uvážíme-li variabilitu forem rodinných uskupení, osobnostního nastavení rodičů, fungování v sourozeneckých vztazích a v neposlední řadě též jedinečného nastavení vnitřních dispozic jedince. Konkrétní vztahová „splet“ se do podoby naší identity výrazně promítá, do značné míry si však tento „rodinný vklad“ neuvědomujeme nebo jej nejsme schopni zcela nahlédnout. Nabízí se nám i otázka, z jakého důvodu bychom se měli probírat vztahovou archeologií, naši minulost změnit ani korigovat nelze, ba naopak neustálým vrácením se k určitým problematickým místům ve vztazích znamená neschopnost vykročit z bludného kruhu a zaměřit se na naši přítomnost a budoucnost.

Systemická terapie se snaží především otevřít nové cesty a neutápět se v minulosti, překračovat a bořit navyké způsoby, ve kterých jsme uvěznění. Tento

přístup se nám jeví jako velice přínosný, přesto vnímáme jako nezbytnost orientovat se ve vlivech naší původní rodiny, a to především tehdy, chceme-li působit v pomáhajících, poradenských či pedagogických profesích. Bez toho, aniž bychom měli nahlédnouty naše vztahy k matce, otci, vnímali jsme naše ústřední životní témata a jejich vliv na podobu toho, kým se v současné době cítíme být, nejsme schopni být profesionály. Rodinná archeologie je důležitá i v případech, kdy jsme v našich ústředních životních vztazích uvězněni a nejsme díky nim schopni být sami sebou. Nepoznat a nenahlédnout rodiče v nás, znamená nepoznat významnou součást sebe sama. V životě se nám pak opakovaně aktualizují vztahové problémy i situace, které nás přitahují silou magnetu a nutí nás nepoznané nahlédnout a zpracovat.

Dítě se učí od rodiče stejného pohlaví roli, kterou bude v budoucnu zastávat. Přejímá zpočátku zcela nekriticky názory a postoje rodiče za vlastní, ve své podstatě se s ním **identifikuje**. Současně se však učí také vztahovat k osobám opačného pohlaví, a to prostřednictvím rodiče opačného pohlaví. Využívá ho v procesu **diferenciace**. Pro další utváření vztahu k sobě i druhým je velice důležité, aby se dítě mohlo **identifikovat s rodiči bez významnějších výhrad**. Pokud ve vztahu dochází k závažnějším problémům a dítě není schopno rodiče přijmout (například pokud je dítě týráno, zneužíváno a je výrazně zanedbávána jeho péče), pak ho tato skutečnost výrazně zbavuje jistoty a později též víry v sebe sama, jako bytosti zasluhující si lásku a uznání. K výraznějším deficitům ve výchově může však dojít též v důsledku přediva neadekvátních výchovných postojů předešlých generací.

Zamysleme nad tím, co pro nás v pozitivním směru znamená setkání s **ženským a mužským principem**, v podobě našich matek a otců a **jaký ráz udává toto setkání naší identitě**. V lidech, jejichž vztah s matkou nebyl provázen významnými střety byl vzbuzen pocit, že jsou milováni, mají nezpochybnitelné právo na svůj životní prostor, mohou vyjadřovat své duševní i fyzické pocity. V základu byla ustanovena **důvěra v život i sebe sama**. Aby byl tento potenciál využit, je zapotřebí dodat tomuto nastavení určitou dávku **cílevědomosti, vytrvalosti, nároků** a v pozitivním slova smyslu agresivity. To jsou ovšem atributy, spojené především s mužským principem, zastoupených ve výchově otcem. Výchovná působení jsou od základu odlišná, přesto

vedou jedince **dosažení celistvosti a rovnováhy**. Ve výchově se přenos těchto základních principů nedaří vždy naplnit, ať již z důvodů neadekvátního výchovných přístupů nebo absence jednoho z rodičů. Vždy však existuje širší společenský prostor, ve kterém jsou tyto principy zastoupeny a dítě je v průběhu ontogeneze přejímá od jiných mateřských nebo otcovských postav. Dospělý jedinec je může vnímat pouze v podobě určitých deficitů, pro které si v běžném životě nachází náhradní strategie. Pokud jsou nedostatky ve výchově zásadního charakteru, pak problém vyrovnání se s rodičovskými postavami může znamenat celoživotní úsilí. Nejlépe bychom ho mohli vyjádřit slovy I. D. Yaloma:

„Celý život jsem usiloval o osvobození a růst. Je možné, že jsem neutekl ani své minulosti, ani matce? Přátelé, kteří mají milé, laskavé, podporující matky – jak jim závidím. A jak zvláštní, že ke svým matkám nejsou připoutáni... Zatímco já musím matku vyhánět z hlavy mnohokrát denně...Proč se ptát na samém konci mého života: „Jak si vedu, mami?“³³

Působení našich rodičů je silnější, než jsme ochotni připustit. Výše uvedený nám naznačil velice důležitou skutečnost. Optimální vztahy s rodiči uvolňují dětem možnosti soustředění se na současnost a budoucnost, využívat vlastní potenciál. Zdravě vedené vztahy nejsou brzdou, která nás nutí k opětovným a nikam nevedoucím návratům, boji proti dávno odžitému. **Vyrovnání se s rodiči a nastolení kvalitativně odlišného vztahu vstupuje do popředí především v pozdní adolescenci.** Pokud je jedinec nucen svůj vztah k matce či otci zpracovávat a řešit i v dalších fázích svého života, nutně tím ztrácí energii, které může využít v jiných oblastech. Pokud jsme nuceni ve svém každodenním snažení dokazovat našim rodičům svoji hodnotu, obhajovat své životní volby, pak ztrácíme část životní radosti. Možná nás tyto vztahy zavedly na nejvyšší posty, daly nám odhodlání překonat mnoho překážek a nesnází, přesto může být radost z úspěchů zakalená. Toužíme po tom, aby rodiče uznali významné aspekty naší identity.

V rámci první kapitoly jsme se zaměřili na průběh individuálního procesu C. G. Junga, na tomto místě bychom rádi znovu otevřeli jeden z nejdůležitějších úkolů této

³³ Yalom, I. *Máma a smysl života*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-731-0, str. 12

cesty za vlastním pravým určením. Půjde o vyrovnání se s **rodičovskými komplexy**. Ty vznikají především z ranných, citově zabarvených zážitků s rodiči, ale též s dalšími mateřskými a otcovskými postavami. Jde o směs prožitých, fantaziemi opředených vzpomínek, dotýkající se hluboce naší vztahové oblasti. Stávají se našimi vnitřními hlasy a vedou nás k opakování základních schémat, či nás svírají ve vzorcích neadekvátních reakcí. Nemusí být nezbytně negativní, jsou vystavěny z nálad a pocitů, jen těžko se lze dopátrat konkrétních podob událostí, mající za následek jejich vznik. Jejich pozitivní podoba dává vzniknout vlastnímu Já a dodávají člověku významnou sebedůvěru. Základním úkolem na cestě individuace je prožití a zpracování komplexů, které se jeví jako problematické a přináší **zdravé odpoutání od rodičovských postav tak, aby naše identita od nich nebyla pouze odvozená** a problémy nebyly přenášeny do dalších partnerských vztahů. Nyní se budeme zabývat jednotlivými vztahy s poukazem na možná úskalí, která je z hlediska vývoje identity mohou provázet. V popředí zájmu bude především období adolescence jedinců.

Na tomto místě je nutno připomenout, že **nebudeme pracovat s patologickými vztahovými jevy**. Zaměřujeme se především na vztahy optimální, které v sobě přirozeně skrývají řadu problematických míst, a kterým není často věnován dostatek pozornosti. Jsou to nezřídka právě ti rodiče, snažící vychovávat děti podle svého nejlepšího uvážení, kterým se nedostává přiměřených odborných rad. **Optimální, funkční a přirozené**, jakoby v naší společnosti nezasluhovalo dostatečný prostor. Obyčejné a každodenní výchovná dilemata nejsou patrně natolik atraktivní, aby přitáhla pozornost stejným způsobem, jako tomu je např. u rodin, kde dochází k sexuálnímu či fyzickému týrání. Tímto nezavrhuje nutnost o patologických jevech mluvit a nacházet řešení.

3.4 Rodičovské subsystémy - vztah matky a dcery

Již výše byla uvedena skutečnost, že rodič stejného pohlaví slouží především k identifikaci a hraje důležitou roli při utváření, v tomto případě ženské identity. Zpočátku to znamená slepou víru v to, že naše matka je ženou s těmi nejobdivuhodnějšími vlastnostmi. Pro dítě je zpočátku vším, dokáže reagovat na jeho potřeby, věnuje mu

výrazně více času než další členové rodiny, učí ho být člověkem. Matka ve většině případů akceptuje dítě takové jaké je a její láska není, na rozdíl od lásky otcovské, ničím podmiňována. O co větší je matčin vklad do vztahu, o to vzniká větší nebezpečí vypěstování **nezdravé citové závislosti**. Matka, která se pro rodinný život plně obětuje a soustředí se pouze na život dítěte očekává jedinou daň, a to vlastní **významný prostor a vliv** v jeho životě. V pozadí patrně intervenuje skutečnost, že žena se v patriarchálně laděné společnosti nutně zbavuje mnoha svých tužeb a ambicí, aby byly naplněny ambice druhých. Ženy s většími či menšími nesnáze akceptují tento požadavek společnosti a přenášejí své nesplněné touhy na vlastní děti. **Pohlčení mateřskou rolí** se zde přímo nabízí a **zatížení vztahů**, které pak následně vzniká je značné. V současné době však zaznamenáváme v této oblasti určitý posun. Mnoho matek si uvědomuje nutnost zachování vlastní identity a určitého vnitřního životního směru, který není odvozen pouze od rodinného života. Vedlejším efektem je prostor, který se otevírá pro optimální svobodu dospívajících dětí.

Pokud v průběhu ontogeneze nedošlo k výrazně problematickým momentům ve výchově, pak si dcera s největší pravděpodobností utvoří **stabilní základnu pro své Já**, bude mít od reality ne příliš vzdálenou představu o ženském světě. Tento pozitivní vklad však ještě neznamená, že matka byla schopna zprostředkovat tento svět ve své pravé podobě, nebo přesněji v podobě, jaká bude dceři, vzhledem k jejímu osobnostnímu ladění, v jejím budoucím životě odpovídat a vyhovovat. **V zápase o vlastní svébytnou podobu identity je kritické přehodnocení rodičovských postojů nezbytností**. Ve své podstatě nemusí jít o dramatické posuny, typické je přechodné vzdalování se hodnotám rodičů, ke kterým se jedinec v ranné dospělosti většinou z velké části zpět navrácí. Mezi matkou a dcerou může v období ustanovování identity docházet k odcizování a vzdalování. Dcera většinou kriticky hodnotí život matky, stává se pro ni těžko pochopitelným, a to především tehdy sestává-li se z maximální obětavosti pro rodinu. Do popředí vstupují především svazující mantinely rodinného života, které jsou nahlíženy s určitou dávkou despektu. Tato skutečnost je zcela pochopitelná, období adolescence přináší zcela novou perspektivu náhledu na sebe sama. Jde o čas, kdy jsou v popředí existencionální témata, zvažování vlastní budoucnosti, experimentování, ale především také nechuť zabývat se závazky a nastupovat, do značné míry omezujících kolejí života

dospělého člověka. V tomto ohledu je konformita, která je u dívek v adolescenci do určité míry předpokládána, faktickou brzdou vlastního osobnostního rozvoje.

Vztah matky a dcery však nemusí být nutně konfliktní, a to především tehdy, pokud si matka uvědomuje, že její role byla do značné míry naplněna. Původní intenzivní vztah se již od ranné fáze adolescence proměňuje, a v jejím závěru by měl být na kvalitativně odlišné úrovni. Přijmutí cesty, kterou si dcera ve svém budoucím životě zvolila, je pro další vzájemný vztah velice důležité. **Uznání toho kým se dítě rozhodlo být, a to i v případě, že to zcela nekoresponduje s názorem rodiče, znamená skutečné pochopení role rodiče.** Jestliže je však dcera nucena během ustanovení své dospělé formy identity bojovat s předsudečným přesvědčením vlastní matky o nutnosti volit cestu, která odpovídá jejím vlastním vysněným představám, pak může tento vztah končit v mnohaletém neporozumění a konfliktech.

Musíme si ovšem připustit také skutečnost, že během adolescentního období začíná do života dívek pronikat ambivalence společenských požadavků. Na jedné straně je patrné oceňování v oblasti výkonu, na straně druhé je na dívky zcela pozvolna vytvářen společenský tlak, nutící ustanovit tradiční postoje k otázkám partnerství a rodičovství. Tento tlak může vyvíjet také matka, která má problémy s adaptací na fázi „prázdného hnízda“. Předpokládá, že i nadále bude významně propojena s dcerou, a to prostřednictvím vnoučat. Přístup společnosti se ovšem v této oblasti výrazně proměňuje a pro utváření identity dívek je otevřen významnější prostor, než tomu bylo dříve. Dalo by se říci, že možnost utvoření stabilní identity byla u žen, které vstupovaly do manželství a zakládaly rodiny na konci adolescence (přibližně ve věku 20 let) značně narušena. Vlastní prostor pro ujasnění hodnot, postojů, experimentování s rolemi byl minimální. Odsun mateřství na práh střední dospělosti umožňuje skutečné ustanovení stabilní dospělé identity a pochopení její hodnoty pro život jedince.

Mateřství je významnou součástí ženské identity, narození dítěte vždy přináší její výraznější proměnu a do značné míry má vliv i na dosavadní vztah s vlastní matkou. Pokud však přichází v době adolescence, pak může docházet spíše k prolongaci pocitu závislosti na rodičích. Samotnou hodnotu mateřství není možné v tomto období zcela

nahlédnout. Věnovat se výchově dětí, znamená pro adolescenty především odsun na „vedlejší kolej“ a izolaci od vrstevnických vztahů, které jsou v této době stále velice důležité. Nezralé rodičovství je do určité míry frustrující záležitostí, neboť čas, který byl určen především pro vlastní svobodu a rozvoj je nenávratně ztracen.

3.5 Vztah matky a syna

V klasické psychoanalytické literatuře je vztah matky a syna často pojímán jako potenciaálně nebezpečný. Oidipovský komplex je ústředním tématem psychoanalýzy a není zcela náhodné, že sám S. Freud ženy ve své teorii zohledňuje pouze okrajově. Mimo dobového patriarchálního kontextu zde sehrál úlohu i jeho, z analytického pohledu výrazný, vztah k otci. Ženy-matky mají v tradiční psychoanalýze, z hlediska utváření identity muže, velice nezáviděníhodnou pozici. Do vztahu se synem dávají příliš či málo, pokaždé s fatálními následky ve vztahové rovině. Psychoanalytická literatura je prolnta strachem z žen a ovládajících matek. Na tomto místě se nebudeme pouštět do kritického náhledu na místo žen v psychoanalýze. Naší snahou bude nalézt optimální polohu vztahu syna a matky tak, aby co nejvíce přispěl k ustanovení zralé mužské identity.

Důvodnou obavou psychoanalytiků je otázka přílišného citového sepětí matky se synem, které není ve vhodnou dobu uvolňováno. Obavy ze vzájemné a často oboustranně škodlivé citové závislosti jsou ovšem na místě pouze tehdy, jde-li o sepětí nezdravé. V extrémních případech může skutečně tento vztah dospět do vzájemné pasti, ve smyslu přílišné svázanosti, kdy matka zasahuje do pozdějších partnerských vztahů svého syna natolik, že jsou již od počátku určeny k zániku a syn obtěžuje své partnerky nedořešeným vztahem k matce. Ve skutečnosti lidé nehrají hry, které by jim nepřinášely významné zisky. Syn je zajatcem své matky především pro svou vlastní pohodlnost a neschopnost obstát v mužském, na výkon orientovaném světě. Matka profituje z prolongace své role, oddálením doby, kdy bude nutně konfrontována s podobou vlastní životní cesty. Obě strany jsou ve svém důsledku spokojeni s neadekvátní situací, neboť cesta je pro oba příliš nebezpečná a zrádná. Setkání se skutečnou realitou může být bolestnější, než vzájemné otroctví. V čem lze spatřovat základ tohoto problému? V pozadí můžeme nalézt nedostatečné výchovné působení otce, který je pro syna hlavní identifikační

postavou, uvaděčem do mužského světa. Je-li matka nucena se této role zhostit zcela sama, což hrozí především v případech, kdy otec v rodině chybí, pak je zřejmé, že mohou v ustanovování identity nastat komplikace. Většina matek neumí být dostatečně tvrdá na to, aby syna v pravý okamžik vypustila a ponechala ho vlastnímu osudu. Citlivá matka prožívá silné obavy a nemá odvahu k tomuto kroku přistoupit. Pro muže je to však patrně nejlepší způsob, jakým může dozrát. Jestliže je nucen potýkat se s nepřízní osudu a bojovat o své místo v mužském světě, pak patrně pocítí opravdové uspokojení ze sebe sama. Jeho identita je pevně ustanovena tehdy, když má možnost pocítit vlastní autonomii a úspěch, který si zajistil sám a ne prostřednictvím matky či otce. Tuto skutečnost můžeme vyjádřit slovy G. Corneaua „...nejhorší, co může děti potkat hned po tom, že nemají rodiče, je, když je mají příliš.“³⁴

Nezdravá konstelace může nastat i v případech, kdy má matka sama významné problémy ve vztazích a syn ji ve skutečnosti saturuje potřebu adekvátního partnerského vztahu. Ve vztahu k synovi se také může promítat ambivalentní postoj k osobám druhého pohlaví, popřípadě přímo k otci dítěte. Vztah může být touto skutečností významně zatížen, neboť se matka nechová pro dítě zcela čitelným způsobem. Dítě nemá tušení z jakého důvodu matka reaguje na některé jeho projevy neadekvátně, což může mít vliv na utvářené sebepojetí. Dítě si není jisto svými projevy, neví v čem a z jakého důvodu neodpovídá představám matky.

V utváření identity muže hraje roli také skutečnost, že výchova i vzdělávání dětí je především doména žen, což se s největší pravděpodobností odráží na způsobu, jakým způsobem mají adolescenti možnost procházet obdobím nalézání identity. V určitém ohledu jsou adolescenti infantilizováni a hýčkáni na straně druhé jsou zatěžováni neodžítými a problematickými aspekty života vlastních rodičů.

³⁴ Corenau, G. Anatomie lásky. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-398-6, str. 168

3.6 Vztah otce a dcery

Důležitost tohoto vztahu pro ženu tkví především v potřebě přijetí, uznání a opravdového zájmu. Otec, který dává dostatečně najevo, že je pro něj dcera důležitá, jí umožňuje pochopit hodnotu sebe, jakožto ženy. Jde samozřejmě o dlouhodobý proces v rámci ontogeneze, kdy si dítě formuje vlastní genderovou identitu. Do hry vstupují další identifikační vztahy, které mohou příznivě i negativně ovlivnit ustanovení ženské identity a bez vlivu není též vlastní vztah otce a matky. Nemůžeme podceňovat nepřímé výchovné působení, které je zastoupené především sociálním učením a pozorováním, tedy přenosem určitého vzorového chování. Síla vztahu mezi otcem a dcerou tkví především v tom, jaký prostor otec otevírá pro uchopení jejího vlastního ženství. Může jej potvrdit či znehodnotit a dívka si může utvářet obraz o ženském světě, jako o nedostatečném, nemajícím výraznou hodnotu. Tento vztah, jak již bylo uvedeno, slouží mimo jiné k utváření postojů vůči osobám druhého pohlaví a může předznamenávat podobu budoucích partnerských voleb. U žen, kterým se v dětství nedostávalo dostatečného citového přijetí od otce, patrně nelze očekávat zcela střízlivý výběr partnera. Ten má sloužit především k nahrazení citového deficitu, popřípadě sebepotvrzení.

Corenau podotýká, že v případě, kdy se otec ve výchově příliš neangažuje, přesněji **neprojevuje** o dceru opravdový **zájem**, může v ní podvědomě vyvolávat pocit, že není dostatečně zajímavá, chytrá či hezká. Jeho nezájem si vztahuje na sebe a buduje si v této souvislosti pokřivené sebepojetí. Tento vklad však nemusí mít fatální následky, a to především v případě, kdy je v rodině možno k pozitivní identifikaci využít jiných mužských postav a vztah s matkou není významně narušen. Může zde však být tendence utvářet rodinné koalice, v tomto případě matky s dcerou.

Zcela jiná situace nastává v případě, kdy je otec v duchu mužského principu náročný, **vyžadující**, nicméně **přijímající** a milující. Tento typ otce napomáhá dceři vybudovat dobře strukturované Já, přináší do výchovy rozum a přiměřenou zátěž. Většinou předává především mužský náhled na svět, kde ženská složka není příliš zvýrazňována a oceňována. Dcera může otce obdivovat, jeho svět je pro ni vzdálený,

atraktivní a těžko dosažitelný. Ten, který ji zprostředkovává matka, jí může naopak připadat samozřejmý, ničím neohromující. Tento princip si může přenést i do svého budoucího života, jako žena racionální, schopná dobré organizace vlastního života, nezávislá s problematictějším vztahem k ženám. Nemusí jít o ženu, které ženský svět degraduje jako celek, často jde o matky schopné kloubit pracovní i rodinný život. V základu zde byl stanoven důraz na strukturu a výkon a byla podceněna složka emocí a citů. Oceňování od otce, má pro takto výchovou ovlivněnou ženu výrazně vyšší hodnotu, již proto, že jeho získávání stojí podstatně více námahy a úsilí. Nebezpečí zde hrozí v případech, kdy je otcovo ocenění příliš řídké a jeho nároky neodpovídají možnostem dítěte, popřípadě se neumí k dítěti „sklonit“. Mohou vznikat významné pochybnosti o sobě, snaha vysokým nárokům dostat i za cenu přílišných obětí. Tyto ženy bývají na sebe i druhé v dospělosti příliš tvrdé, neprojevují dostatečnou dávku empatie a mají problém otevřeně vyjadřovat své city. Jde o daň, kterou platí za znehodnocení vlastního ženství a přílišný odklon k identitě diktované mužským světem.

Pro rozvoj ženské identity se patrně jeví jako vysoce přínosný otec, který je schopen předávat onu část mužského principu, popsanou výše, v podobě **smysluplných požadavků, struktury a logického řádu**, za předpokladu **propojení s citovou složkou**. Tu bychom mohli u muže spatřovat především ve schopnosti projevení citu, **pochopení pro dimenzi předávanou ženským způsobem myšlení**. Otec by neměl u dcery ženství potlačovat a znehodnocovat, ale podporovat a oceňovat. Tito otcové jsou většinou ve svém výchovném působení vedeni svou vlastní pozitivní zkušeností s matkou, nejsou hnáni pouze výkonem.

Jednou z mnoha dalších vztahových konfigurací může být situace, kdy **otec v rodině chybí** a výchova dcery je pouze v rukou matky. Patrně zde bude intervenovat také skutečnost z jakého důvodu je otec v rodině nepřítomen a jakým způsobem o něm matka zprostředkovává informace. Pokud je důvodem skutečnost, že otec je neznámý, popřípadě se ke svému potomku není ochoten přihlásit, pak zůstává otcovský prvek v rodině zcela nepostižen. Může zde samozřejmě zastupovat opět jiná otcovská postava, poskytující adekvátní přenos mužského světa.

Jiná konfigurace vztahů se nabízí v případech, kdy **otec zemřel** a vzpomínky na něj zůstávají pozitivně laděné. Vztah matky a dcery může být přetěžován a následkem toho může u dítěte vznikat pocit, že s otcem, na kterého si zanechávají pouze mlhavé nebo pozitivní vzpomínky, by byl vztah méně komplikovaný. Dochází k idealizaci otce, mimo jiné z důvodů, že tento vztah nemohou již provázet žádné požadavky ani konflikty. Může docházet k situacím, kdy se dcera snaží přiblížit otci alespoň tím, že přebírá některé jeho hodnoty, postoje popřípadě zájmy, aby si s ním zachovala alespoň pomyslný vztah. S ohledem na vývoj identity je možno vidět problém především v transferu mužského náhledu na svět, obzvláště, je-li matka nositelkou výrazně ženského principu. Vývoj identity dítěte je, jak již bylo řečeno, neodmyslitelně spojen s pozitivní identifikací s rodiči. Dítě, které má možnost identifikovat se s otcem prostřednictvím pozitivních vzpomínek a vyprávění, pak patrně nemusí mít s ustanovováním vlastní dospělé identity výrazný problém. Přesto zde zůstává určité prázdné místo, které nelze ničím nahradit a je důležité, aby v dospělosti nedocházelo k přenosu neprožitého na partnery. Do popředí mohou vstupovat i neadekvátně volené vztahy, mající ve skutečnosti ženě nahradit chybějícího otce.

3.7 Vztah otce a syna

Samozřejmě i pro tento vztah bude platit již řada výše zmíněných aspektů, provázející vztah otce a dcery. Ještě zřetelněji zde vystupuje orientace vztahu na oblast požadavků a výkonu. Ve vztahu otce a syna je potencionálně ukrytá hrdost i rivalita. Otec, který si váží svého syna a podporuje jeho snahy může podvědomě vnímat skutečnost, že syn jednoho dne musí svého otce „přerůst“, zastínit jeho dlouhodobě budovaný post. Tato myšlenka, ač ne zcela vědomě přítomná, je pro muže znepokojující. Znamená to připustit si, že jeho místo ve světě výkonu bude nutně jednoho dne nahrazeno a uvolněno pro mladší generace. Faktické dozrání a ustanovení stabilní identity muže je úzce spojeno s nalezením svého místa v profesní oblasti. Pro to, aby syn byl připraven na nutnost vydat energii v této oblasti a neupadl do apatického vláčení se osudem, je nutná jistá dávka „agresivity“. Otec je tím, kdo má možnost syna nasměrovat a přiměřeně ho zatížit, tak aby se naučil o své místo ve světě bojovat.

Syn potřebuje pocítit, že ho otec akceptuje a bere vážně. Problematické aspekty se nám jeví především v oblasti přílišné vnucování vlastní autority, nedostatečný prostor pro akceptaci odlišných postojů či hodnot syna. Dalším aspektem, který může být potenciaálně problematický je situace, kdy se syn v době nalézání vlastní identity, které je charakterizováno experimentováním s rolemi, vzdaluje postojovému a hodnotovému systému otce. Mezi otcem a synem může v tomto období vznikat výrazná propast, pramenící z neschopnosti otce projevit pochopení k přirozenému přehodnocování rodičovských hodnot. Odklon od otcovských přesvědčení a opuštění otcovských hodnot, může v konečném důsledku znamenat otcovo nemilosrdné zavrnutí. Syn se pak mnohdy po celý život snaží svému otci dokázat, že jeho hodnoty a zvolený způsob existence jsou přinejmenším stejně „kvalitní“ jako jeho. Výše uvedené výchovné působení je typické především pro autoritativní otce se výrazně zastoupeným mužským principem.

Zcela jiná situace nastává v případě, kdy se otec neangažuje ve výchově ani v období, která jsou pro otcovské ovlivňování důležitá a vztah k synovi je prolut nezájmem. Identifikace s otcem je ztížena, a pokud není nahrazena jiným pozitivním mužským vzorem, pak syn nemá možnost vypěstovat si dostatečnou víru ve vlastní schopnosti. Jednou z cest, jak se s tímto deficitem vyrovnat, je snaha syna ocenění otce získat prostřednictvím vlastních úspěchů. Za nezdravou orientací na výkon, přetěžováním vlastních sil a neoblomnou snahou po úspěchu stojí většinou otec, který svého syna dostatečně neoceníl, popřípadě mu byl lhostejný.

Absence otce u syna z důvodů úmrtí nemusí být pro nalézání identity syna významnou přítěží, za předpokladu, že matka v dostatečné míře zprostředkovává hodnoty otce. Samozřejmě, že vždy, když dojde k úmrtí rodiče sloužícího dítěti k identifikaci, je pro dítě situace ztížena. Na jedné straně to znamená velké ochuzení a do určité míry neodvratitelný náhled do světa dospělých, na straně druhé tato zkušenost přináší sílu vyrovnávat se s nepřízněmi osudu a nahlédnout skutečné lidské hodnoty.

Tato část naší práce nemohla zohlednit veškeré identity formující skutečnosti, které vyplývají z našich nejbližších vztahů. Naší snahou bylo především ukázat, jak se na cestě k vlastní svébytné podobě identity nezbytně setkáváme s představami a podobami

identit našich rodičů. Cesta k sebepoznání a nalezení naší pravé identity jde především přes nahlédnutí, pochopení, zpracování a v dobrém smyslu oprostění se od našich matek a otců.

3.8 Partnerské, sourozenecké a prarodičovské subsystemy

Průběh ontogeneze jedince je však významně zasažen i vztahem matky a otce, dítě má možnost v rámci rodiny nahlížet partnerství. **Subsystem partnerský** hraje ústřední roli utváření vztahů v rodině. Kvalita rodinného soužití je do značné míry závislá na schopnosti muže a ženy vytvořit pro své potomky domov, účinně řešit vznikající problémy, procházet vztahovými krizemi, činit společná rozhodnutí, domluvit se na jednotném přístupu při výchově dětí. Interakce mezi rodiči ovlivňuje celkové klima rodiny a má významný vliv na utváření dalších vazeb v rodině. Dlouhodobější konflikt mezi rodiči se většinou projevuje v interakci s dětmi. Ať již v podobě získávání spojení, či ve snížení pozitivních interakcí s dětmi v důsledku vnitřní nespokojenosti. Může také vzniknout situace, kdy je partnerský vztah příliš utiskován vzhledem k nadměrné orientaci jednoho či obou rodičů na rodičovskou roli. Zcela specifická situace vzniká, pokud je partnerský vztah výrazně ohrožen rozpadem, popřípadě rodiče uvažují o rozvodu. Tato skutečnost se pak výrazně projevuje na celkovém ladění rodiny a v mezních případech celý systém přestává plnit svou funkci. Rozpadající se rodina pak může být zdrojem stresů a napětí pro všechny členy a výrazně se podepisuje do povahy budoucích vztahových problémů dětí.

V rámci **sourozeneckého subsystemu** má dítě možnost získávat řadu interpersonálních zkušeností a dovedností, aplikovatelných v rámci jiných vrstevnických vztahů a sociálních situací. V sociálních kompetencích mu poskytuje vhled do oblasti spolupráce, soupeření, vyjednávání a řešení konfliktů. Sourozenecký vztah se rodí postupně a do značné míry je odvislý od umění rodičů citlivě reagovat na vznikající střety a vhodným způsobem podporovat projevy vzájemné lásky. Sourozeneckým konstelacím, jakožto faktorům ovlivňujících utváření osobnostních rysů se věnoval především **A. Adler**. Pro naše účely bude přínosné zamyslet se nad pořadím narození,

neboť jej vnímáme jako faktor ovlivňující ladění osobnosti jedince, tedy i jeho identitu. Náhledem na sourozenecké vztahy často zjišťujeme, že jednotlivé děti vnímají v dospělosti své rodiče i celkovou rodinnou atmosféru odlišně. Tato skutečnost je způsobena celou řadou vnějších faktorů, především však rozdílnou osobnostní výbavou dětí a rodičů, přinášející do konkrétní podoby vztahů četné modifikace. Následující zamyšlení nad pořadím narození je nutno brát pouze orientačně, neboť je nutné brát v úvahu vždy konkrétní životní konstelaci jedince.

Základní charakteristikou **prvorozených** jedinců bývá cílevědomost, spolehlivost, tendence k perfekcionismu. Tomuto nastavení patrně přispívá výchovné působení rodičů, které je na jedné straně poznamenáno silným entuziasmem, na straně druhé nezkušeností. Na prvorozeného je ve větší míře soustředěna pozornost širší rodiny a je pečlivě a se zaujetím sledován každý posun ve vývoji. Rodiče se pro něj snaží vytvářet podnětné prostředí, věnují mu pozornost a současně mu nechávají méně prostoru pro vlastní iniciativu. Častěji se od těchto dětí očekává výkon, který může dítě stresovat. Musí více než další sourozenci dodržovat stanovená pravidla a určitý životní rytmus. Očekává se, že budou zastánci rodinných norem, popřípadě se zhostí úkolů, které rodiče během svého života nezvládly. Z takto vedených dětí vyrůstají většinou konzervativní lidé, systematičtí, snažící se mít věci pod kontrolou, ambiciózní a důslední. Mají vyvinutý smysl pro odpovědnost, neboť jsou to právě oni, kterým je následně svěřována péče o mladšího sourozence a zdůrazňováno, že jsou ti rozumnější. Tito jedinci mohou mít problém s přílišnou sebekázní a sebekontrolou, trpět pocitem viny, pokud nejsou schopni dosahovat svých cílů.

Mezi ty, do nichž vkládají rodiče velké naděje patří **jedináčci**. Je jim věnováno maximum pozornosti a péče, někdy až úzkostlivě. Kontakt s dospělými je v popředí, což na jedné straně přináší pozitiva v oblasti orientace v dospělém světě, na druhé straně je zde nebezpečí rozvinutí pocitu méněcennosti. Dítě je nuceno vyrovnávat se svou nedokonalostí ve srovnání se svými dospělými vzory. I když má možnost setkávat se s vrstevníky, přesto jde o kontakty časově omezené, uvážíme-li intenzitu kontaktů sourozeneckých. Ve výchově chybí přirozená složka, kterou rodič není schopen ani nejlépe promyšleným výchovným působením nahradit. Jedináčci většinou nemusí o nic

bojovat, nejsou vystaveni mnoha pozitivním i negativním situacím, přinášející život se sourozenci. V rodině většinou panuje klid, dítě má čas i prostor na nerušené soustředění, odpočinek, nemusí se ve větší míře přizpůsobovat. Tato pozitiva jsou však vykoupena větším osamocením, které je možno kompenzovat užšími přátelskými vztahy.

Prostřední děti se nacházejí v situaci, která se může jevit nevýhodně. Zvláštní privilegia a cílevědomé výchovné postoje získal prvorozený a rozvolněnější disciplína s ulehčováním je většinou určena pro nejmladší. Charakteristika prostředních dětí je složitá, často mívají pocit, že nikoho příliš nezajímají, neupoutávají zdaleka takovou pozornost. Staršímu sourozenci nemohou konkurovat a nejmladší dítě bývá středem pozornosti. Častěji se proto upínají k vrstevnickým vztahům. Pozitivem může být menší svázanost rodinnými pravidly a normami, což vede spíše k nekonformnímu ladění osobnosti. Vzhledem ke své pozici se často stávají prostředníky a vyjednávači v rodinných rozepřích. Nejsou posedlí dokonalostí a nevytváří na druhé nátlak.

Nejmladší děti mají v rodinách většinou zcela specifické postavení. Přichází do rodinné situace, kterou bychom mohli nazvat „rozehraná partie“. Rodiče již věnovali úsilí na výchovu prvorozeného, popřípadě druhorozeného a přirozené vývojové postupy dětí je již tolik neuchvacují. Starší sourozenci navíc vyžadují již zcela odlišné výchovné působení, které lze jen částečně zbrzdit, vzhledem k potřebám nejmladšího. Díky tomu se ve výchově nepostupuje již tolik obezřetně, dítě není sledováno s takovou pečlivostí, jako předešlé. Nakolik je mu ubráno v rovině cílevědomého rozvíjení, natolik pravděpodobně získává v rovině citové. Rodiče již opustily nezdravě ambiciózní představy o výchově a nejmladšího dítěte si chtějí především užít pro radost. Do jejich výchovy se ovšem může vkrádat značná nedůslednost, neboť je jim v mnoha případech ulehčováno, ať již z důvodů využití sil kompetentnějších sourozenců, či z nedostatku času. Značnou výhodou oproti prvorozeným lze spatřovat v přirozenějším výchovném prostředí, získávání značných komunikačních dovedností. Obecnou charakteristikou těchto lidí bývá schopnost empatie, komunikativnost, spíše sangvinické osobnostní ladění. Na druhé straně se objevují negativa v podobě malé cílevědomosti, delegování odpovědnosti, nedůslednosti.

Prarodičovský subsystém dotváří celkovou podobu rodinných vztahů. Může působit v mnoha směrech jako podpůrný činitel, především tehdy, je-li provázen akceptací partnerů vlastních dětí. V řadě případů působí též jako „záchranná síť“ při výchově vnoučat. Problematické momenty zde mohou vstupovat v případech, kdy rodiče partnerů necitlivě zasahují do nově utvořené rodiny, zasahují do konfliktů, kontrolují a ponechávají si právo mít na své děti výrazný vliv. Nabízí se nám zde otázka, do jaké míry jsou rodiče schopni smysluplného odpoutání od vlastních dětí a ponechají jim možnost žít dle vlastní svobodné volby. Nebezpečím může být trvalé uvěznění ve vzájemném vztahu. Na jedné straně rodiče, kteří nechtějí nad svým dospělým dítětem ztratit kontrolu, na straně druhé dítěte, které nadále využívá a zotročuje vlastní rodiče. Může jít o past, z níž není cesty ven, i vzhledem k tomu, že obě strany z této hry na „oběti“ profitují a ve skutečnosti se ji bojí ukončit. Citlivá bývá i otázka výchovného působení na vnoučata, které nemusí být vždy v souladu s představami rodičů. Určité momenty transgeneračních vlivů zohledníme též v kapitole rodinných mýtů.

3.9 Komunikace v rodině aneb jak určující rodinné mýty, tradice a tabu dotvářejí podobu identity jedince

Rodinu a domov také dotváří zcela specifická komunikace jejích členů. „**Jazyk rodiny**“ v sobě skrývá něco víc, než jen běžná sdělení otevřená lidem stojících vně. Aktéři rodinné komunikace určitým způsobem sdílejí mnoho situací, které není nutno komunikovat verbálně. Řada nonverbálních sdělení je pro členy rodiny zcela srozumitelná a okolnímu pozorovateli uniká. Současně je možno sledovat řadu **rodinných témat**, která jsou otevírána s určitou pravidelností, mají bohatou historii, zapadají do kontextu společného žití. Rodina svým jazykem dítěti otevírá svět v určité, pro rodinu typické podobě. Současně mu však umožňuje vrůstání do širšího komunikačního prostoru, kde nutně dochází k rozšíření jeho komunikačních dovedností. Dítě má možnost v dalších, pro něj významných, sociálních skupinách aplikovat i konfrontovat to, co je pro jazyk jeho rodiny typické. Postupně si v průběhu ontogeneze uvědomuje, že interakce s druhými mu přináší uspokojení, frustrace, ale také si na základně vnější odezvy o sobě utváří obraz. Jazyk, tradice a dodržované rituály, to vše

utváří neopakovatelné rodinné charisma, které se neodmyslitelně vrývá do podoby identity jedince.

Mluvíme-li o vztazích v rodině, nebo se je snažíme hlouběji analyzovat, pak se centrem našeho zájmu nezbytně stávají verbální i neverbální **komunikační mody**. Komunikace v rodině se stává centrem zájmu systemického uvažování o rodině a je předmětem mnoha výzkumných aktivit. Důležité je nejen to, o čem lidé v rodině diskutují, ale také jakým způsobem. Středem zájmu pozorovatele je především to, kdo a s kým v rodině nejčastěji komunikuje, zda není některý člen v komunikaci často opomíjen, či přímo izolován. Kdo se v rodině jeví, jako iniciátor, kdo naopak spíše přijímá a nechá se řídit. Důležité je i celkové emocionální ladění komunikace. V tomto smyslu vstupuje do popředí také skutečnost, jak se v rodině lidé oceňují, podporují, dodávají sebedůvěry, nebo naopak se dohadují či zraňují. Zda v rodině převládá uvolněná atmosféra, či vnímáme napětí, dusno.

Rodiče se dětem stávají prvními vzory lidské komunikace. Ačkoliv je učení řeči u člověka zakódováno v geneticky podmíněném vývoji, přesto se při jeho učení už od prvních dnů začínají projevovat individuální rozdíly. Rodiče přijímají nutnost věnovat se verbálnímu rozvoji dítěte v prvních vývojových stádiích většinou zcela přirozeně. O to víc je překvapivé, když řada rodičů prvotně převážně něžnou a pozitivní komunikaci, v dalších letech proměňuje v neustálý proud kárání, poučování a nervózního umlčování. Počátek těchto negativních jevů v komunikaci se projevuje především v období zvyšující se negace dítěte (tzn. ve 2. a 3. roce věku). Jde o významný mezník v uvědomění si vlastního „Já“, přirozeně provázející konfliktní momenty. Dítě je ve fázi, kdy není schopno odhlédnout od sebestřednosti a považuje za přirozené, že se mu okolí bude podvolovat. Naráží-li na překážky v podobě prosazování vůle jiného člověka, vyvolává to v něm většinou vzdor. Postupně by si dítě mělo začít potřeby jiných uvědomovat a vnímat skutečnost, že se musí o řadě skutečností s druhými domluvit a to pokud možno pozitivní formou. Nekontrolovatelné záchvaty vzteku a negace by měly odeznívat spolu s rozvojem psychických funkcí a komunikačních dovedností. Do jaké míry bude toto období dramatické, záleží především na způsobu, jakým s dítětem komunikují rodiče. Jestliže rodiče zvolí jednoznačný a lehce čitelný způsob, jakým dávají najevo, že nejsou s

reakcí dítěte spokojeni, zbytečně dítě nezahrnují složitým a pro něj nepochopitelným vysvětlování situace, pak u dítěte postupně dochází k uklidňování. Rodiče ovšem často propadají situaci a jejich reakce jsou směsí vlastního vzteku, únavy a vyčerpání. Dítěti se pak dostává odezva, ve které se jen těžko orientuje. Mnohdy se z tohoto způsobu neadekvátní komunikace stane zvyk, na který navazuje nepříliš vysoká ochota zabývat se neustálými „banálními“ dotazy malého dítěte. Už zde bude patrně první velká křižovatka, na které se začnou rozdělovat děti na ty jedince, kteří budou mít pro rozvoj vlastní identity výrazně lepší podmínky a ty, kteří budou bojovat o možnost být v adekvátní míře vnímány.

Děti, jejichž rodiče selhávají v rozvoji komunikačních dovedností, jsou vnímány spíše negativně. Přesněji jsou náročnějšími partnery v komunikaci, neboť nemají vypěstovanou citlivost pro chování v sociálních situacích. Významnou součástí naší identity, jak již bylo předestřeno v úvodu, je vnímání sebe jakožto součástí lidského společenství. Schopnost smysluplné interakce a orientace v sociálních vztazích je proto důležitou součástí osobnostní výbavy jedince. Aniž bychom byli akceptováni, jako interakční partneri nejsme schopni existovat. Není nutno brát tuto skutečnost v její extrémní poloze, pro dítě je sociálním handicapem již to, že není svými vrstevníky přijímáno pozitivně, pohybuje se na okraji zájmu dětského kolektivu. Sociální aspekt identity se bude s největší pravděpodobností utvářet jinak u dítěte, které je díky komunikaci v rodině zvyklé na nutnost vnímat své komunikační partnery, než v rodině, kde je neustále umlčováno, přezíráno apod. Dítě, které se není schopno „naladit“ na své vrstevníky, vnímat jejich chování a reagování, ztrácí šance na pozitivní zpětné vazby. Takové děti jsou přijímány negativně především proto, že včas nezachycují signály ke změnám svého chování.

Dítě zachycuje nejen to, jakým způsobem s ním matka a otec komunikuje, ale významný vliv zde má především nepřímé působení, prostřednictvím **komunikace mezi rodiči**. Tato skutečnost často rodičům uniká. Soustředí se především na to, jak se k dítěti chovají a nepřikládají významnou důležitost tomu, jak se v očích dítěte projevují k partnerovi. Neznamená to, že by dítě nemohlo být svědkem hádky rodičů, spíše jde o běžný, každodenní způsob komunikace. Ten se výrazně promítá do podoby, jakým dítě

mluví se svými vrstevníky. Využívá-li dítě často direktivní, málo empatické a manipulující mody komunikace, pak je s největší pravděpodobností přejímá právě z rodiny. Totéž samozřejmě platí i pro jejich pozitivní podobu.

Předpokladem zdravě utvářené osobnosti jedince je specifická komunikační forma obsažená ve zdravých vztazích, a tím je **humor**. Na humoru je podstatné to, že dokáže vytvořit uvolněnou atmosféru, je spojen s celkově pozitivním naladěním. Rodina má většinou svou typickou formu užívání humoru, odvislou od životní historie, odkazování k prožitému, a proto je významným spojujícím momentem. Na druhé straně rodina dětem dává možnost v jinak bezpečném prostředí zažít také **konfliktní situace a hádky**. Do hry vstupuje také skutečnost, do jaké míry jsou rodiče schopni korigovat vlastní emoce. Pro dítě nemusí mít menší hádka v rodině žádný negativní dopad, pokud nejde o konflikt destruktivního charakteru a není příliš vyescalován. Daleko náročnější situace nastává v případech, kdy se rodiče nejsou schopni ani pohádat a rodina je zahrnuta odosobněným **mlčením**.

S otázkami komunikace mezi členy rodiny také úzce souvisí **emocionální prožitky**, ať již verbalizované, nebo zakrývané, projevující se v neverbálním projevu. Pokud provádíme výzkum v oblasti rodinných vztahů, narážíme na skutečnost, že si respondenti nevybavují příliš detailně konkrétní situace v rodině, spíše jim zůstává **emočně laděný dojem**. V paměti dítěte zůstávají dlouhodobě ukryty pocity radosti, strachu, smutku, zahanbení. Otázkou je, do jaké míry jsou rodiče schopni naslouchat emočním pochodům vlastních dětí, ukrývajících se za slovy. Děti často nejsou schopny vyjadřovat své pocity slovy. Projevují se většinou přímo v jejich chování, ale především u introvertně založených dětí mohou silné emoční pocity probíhat skrytě. Právě tyto momenty mohou při vývoji osobnosti jedince hrát významnou úlohu a ve skutečnosti je jim věnováno málo pozornosti. Nejde zde pouze o vnímání emocí dítěte, ale také jejich **akceptaci**. To neznamena, že pokud dítě propadne záchvatu vzteku, že toto chování rodiče přijme a nebude s ním dále pracovat. Přírozenou reakcí dospělých je okamžité uklidňování dítěte, ať již mírnou cestou, nebo naopak vlastním výbuchem hněvu. Rodiče se snaží co možná v nejkratším časovém úseku vnutit dítěti, aby necítilo to, co ve skutečnosti prožívá velice intenzivně. Pocity dítěte se ovšem neztrácí, když mu rodič

nakáže, aby je neprožíval. Dítě má mít okamžitou zpětnou vazbu o tom, že jeho chování není pro druhé akceptovatelné, nicméně chápou to, že se nemůže okamžitě uklidnit, když právě prožívá záchvat vzteku. Nejde zde pouze o nejčastěji diskutované emoce destruktivního charakteru, ale také o emoce, které nejsou takto viditelně demonstrovány. Tím máme na mysli především strach, pocit smutku, lítost, zahanbení apod. Rodiče většinou těžko snáší skutečnost, že jejich dítě prožívá tento druh emocí. Dítě signalizující vnitřní smutek vzbuzuje v rodičích skutečné obavy. Tyto emoce také snáze ujdou pozornosti, neboť jejich prožívání mohou děti ukrývat, popřípadě je nejsou schopni sdělit a popsat. Dospělý jedinec zcela běžně zažívá značnou škálu pocitů a emocí, kterých jsou děti také často svědky. Zamysleme se nad tím, jak často dospělý mluví v přítomnosti dětí o tom, jak se cítí a přitom nemají potřebu s dítětem o těchto pocitech diskutovat. Důvodem je to, že rodiče nechtějí dítě zatěžovat vlastními pocity, nebo mají dojem, že dítě není dostatečně vyzrálé na to, aby o těchto věcech mohli diskutovat. Samozřejmě, že na tomto místě nemáme na mysli přílišné zatěžování dítěte, vždy musíme brát v úvahu vývojovou fázi a rozsah slovní zásoby, ve které dítě operuje.

S komunikací v rodině těsně souvisí také **sdílení určitého, pro rodinu typického a významného obsahu**, který je podložen emocionálním základem. Nyní se zamyslíme nad rodinnými tématy, která měla možnost dotvářet identitu jedince a jejichž působnost lze sledovat i u dospělého jedince.

Chceme-li proniknout hlouběji do podstaty utváření identity jedince v rodinném kontextu, bude nezbytné nahlédnout pod povrch každodenních interakcí. Povaha verbálních i neverbálních výměn mezi členy rodinného subsystému je více či méně pozorovatelná a lze ji při dobře vytvořeném vztahu ke zkoumané rodině a zkušenostem s využívanými metodami s úspěchem využít. Výzkumníkovi se však vždy nabízí otázka, opravdu je to co právě vidím a zaznamenávám „skutečné“, není to pouze vytvořená kulisa pro oči badatele, navíc zkreslená jeho vlastní konstrukcí dané reality? Na tuto otázku lze poměrně jednoznačně odpovědět: jen těžko nám jedinci pootvírají dveře do svého intimního prostoru, a pokud už se pro to rozhodnou, patrně bude vždy určitá část jejich rodinného života zakrývána a zkreslována. Situace je o to složitější, že nepůjde pouze o úpravy na vědomé úrovni. Vždy musíme počítat s přítomností řady nevědomých

obran, předsudků a tabu, o nichž jedinec sám může mít pouze mlhavou, ne-li žádnou konkrétní představu. Tento soubor nevědomých motivů, které udávají povahu interakcím, mohou v sobě skrývat právě onen klíč k pochopení kontextu utváření identity jedince. Věnujme nyní prostor rodinné archeologii, dědictví přenášející se i po generačních liniích a prostupující do budoucnosti jedinců.

Oblast rodinných **mýtů, tradic, tabu a scénářů** je uchopitelná velice složitě. Pokud se nám do ní podaří nahlédnout, slibuje nám nesmírné porozumění rodině. Společným jmenovatelem těchto jevů je jejich prostupování do psychické struktury jedince prostřednictvím citově sycených momentů a situací. Často jde o těžko definovatelné a dávno zapomenuté okamžiky, které se nám vryly hluboko pod kůži. Přebývají v nás a pouze čas od času dají o sobě vědět v podobě našeho ne zcela logicky opodstatněného tvrzení, soudu či jednání. Jde o archaická data uložená v našem archivu, probleskující skrze naši personu a udávající jedinečnost nejen nám, ale i celému rodinnému systému. Pojděme však nyní k přesnějším definicím těchto pojmů. **Rodinné mýty** můžeme charakterizovat jako systém iracionálních přesvědčení a postojů, promítajících se do každodenních interakcí. Jde o představy, poselství, konstrukty, které přímo v rodině nejsou diskutovány, nebývají dobře nahlédnuty a přesto rodinným systémem „hýbou“. Každá rodina předává svou jedinečnou podobu těchto iracionálních dat, často z generace na generaci. Slouží též jako obranný mechanismus rodiny, zajišťuje jeho celistvost, ochranný prostor proti narušení jinými systémy z vnějšího prostředí. Nemusí mít však pouze pozitivní povahu, jak už u iracionálních postojů bývá, často nás přivádí na scestí, zabraňují nám v přirozeném a logickém myšlenkovém posunu. Často se nám nedaří nahradit je adekvátnějšími a lépe vyhovujícími postoji, nejsme je schopni opustit, tak, jako nejsme schopni překročit svůj vlastní stín.

V rámci zdravého rodinného soužití se nemusí nutně odklánět od reality, jejich nebezpečí však spočívá v neschopnosti jejich **aktualizace**. Výhodnost mýtu může přetrvávat po určitou fázi životního cyklu, pak ale ztrácí na své přesvědčivosti a neodpovídá nově vznikajícímu rodinnému prostoru. Mýtus „dětí nemají mluvit do záležitostí dospělých“ může být opodstatněná u malých dětí, dospívající děti bychom však do určitých „dospělých“ starostí měli uvádět a akceptovat jejich úhel pohledu.

Nejen, že jim tak umožňujeme pochopit vlastní odpovědnost, kterou nesou za svá rozhodnutí, ale dáváme jim též najevo svou důvěru v jejich schopnosti. Mýty mohou být výhodné, pokud jsme je schopni včas opustit či vypreparovat pouze ty, jejichž užitečnost i nadále trvá. Jejich intuitivní využívání je výhodné i z hlediska ušetření vlastní myšlenkové kapacity při řešení určitých problémových situací. Jde o případy, kdy využíváme zkušenosti předešlých generací, mající často posilující charakter a průchod náročnou situací usnadňují. Tyto mýty pak znějí například, „v naší rodině se můžeme na sebe vždy spolehnout“, „konfliktní situace jsou zde proto, abychom se stávali myšlenkově vyspělejšími a odolnějšími“. Pokud však rodinný mýtus zní „ať se snažíš, jak se snažíš, stejně se ti nepodaří ničeho dosáhnout“, pak je zřejmé, že nám v životě příliš k užitku není.

Mýty se však přehodnocují poměrně náročnou cestou, většinou je nahlédneme až v dospělosti a jejich opuštění pro nás znamená vnitřní souboj. Na jedné straně racionální předpoklady a úvahy dospělého na straně druhé emocionální cestou zaintegrovaná přesvědčení. Řada rodinných mýtů se prolínají s mýty obecně dostupnými v rámci daného socio-kulturního prostředí a mají tak na stoupence či oběť mýtu silný vliv. U dětí lze mýty podsouvat v podobě pohádek a vyprávění. Dítě není schopno do určitého věku rozlišovat skutečnost od fikce a příběhy v nich vyvolávají řadu emocí. Zanechávají tak nesmazatelné stopy v podobě iracionálně přejatých poselství. Touto přístupnou cestou se pak seznamují s dobrem a zlem, vinou a trestem, láskou a nenávisí, zbabělostí a odvahou apod. Postupně si tak, společně s výchovným působením rodičů a blízkého okolí vytváří představu o tom, co se smí a nesmí, jaké chování je ve společnosti oceňováno a jaké zavrhováno. Řada těchto poselství se vztahuje i na partnerské soužití, čímž dává základ rolovému chování v partnerských vztazích.

Pozastavme se nyní u konkrétních mýtů. Při jejich interpretaci bychom měli být velice opatrní, neboť jsou často vysvětlovány jinak, než by jim rozuměla sama rodina. Z vnějšího pohledu se mohou zdát nevhodné, nicméně v rodině plní určitou funkci, kterou vnější pozorovatel nemusí podchytit. V rámci semináře rodinné výchovy se nad mýty našich rodin se studenty zamýšlíme a docházíme ke zjištění, že jejich vliv je často silnější, než jsme ochotni připustit. Při jejich vyrčení se často neubráníme určitému

pousmání, vnímáme jejich iracionalitu a současně k nim máme úctu a vztah. Jmenujme teď některé z mýtů, které jsou často uváděny, nejen v odborné literatuře, ale především z průzkumů mezi studenty.

„Matka se pro své děti musí umět obětovat“. Toto tvrzení je založeno na zcela přirozené biologické provázanosti dítěte s matkou. V ranných fázích vývoje je tento fakt nevyhnutelný a opodstatněný. Pokud však rodina v pozdějších obdobích trvá na tom, aby se matka vzdala svých ambicí a tužeb ve prospěch plného komfortu ostatních členů rodiny, pak patrně dochází k narušení rovnováhy v systému. Jeden člen se stává obětí, není schopen si prosadit své nároky a po čase rezignuje. Výsledkem je vnitřní neuspokojenost a frustrace, projevující se ve vztahu k členům rodiny. Svě nenaplněné ambice může matka začít přenášet na děti, čímž je neúměrně zatěžuje, ve výchově se projevuje perfekcionismus a přílišná kontrola.

„V dobré rodině se mají všichni rádi.“ V mýtu o šťastné a fungující rodině je ukryta touha po harmonii a pevném rodinném zázemí. Většina rodinných systémů je však nucena čas od času řešit konfliktní situace či dlouhodobější spory, mající vliv na vztahy mezi členy. Propadáme iluzorní představě, že příbuzenská příslušnost předpokládá vzájemnou lásku, úctu a pochopení i přes skutečnost, že jsou si někteří členové rodiny v řadě postojů a náhledů velice vzdáleni. V podobném duchu zní i mýty o úctě k rodičům a partnerům. Rodiče musíme ctít, protože jsou to naši rodiče. Partnerská láska je v manželství samozřejmostí, ať se ve vztahu chováme jakkoli.

Mnoho iracionálních přesvědčení se dotýká neschopnosti pozitivně prožívat aktuální klid a štěstí v rodině. V řadě rčení je příslib budoucího zklamání a nezdaru. Tyto mýty jsou pro členy rodiny velkou přitěží, často útočí na sebevědomí jedinců. Mýty pak zní: *„Štěstí se jen mihne.“*, *„Jen se směj, za chvílku budeš brečet.“*, *„U nás musí pořád něco být.“*, *„Nejdřív povinnosti, potom zábava.“* Pokud rodina žije v neustálém očekávání problémů a komplikací, mají členové rodiny strach prožívat radost, orientují se na plnění povinností a vlastní zábava jim přináší pocity viny.

Od rodinných mýtů se mohou odvíjet **rodinná témata**, mající spojitost s určitými událostmi a odpovídají jim specifické způsoby interakce. Mohou mít povahu opakující se hádky, dlouhodobě neřešeného problému, jehož udržování je pro některé členy rodiny výhodné. Často jsou to právě děti, kteří v rodinném systému „profitují“ z problémové situace. Jestliže rodina zastává mýtus „**nemocný člen rodiny musí být zahrnován pečováním, starostlivostí a celkově mu musí být ulehčováno**“, pak v rodině, kde jsou rodiče příliš zaneprázdnění a nemají na děti odpovídající čas mohou těžit ze své časté nemoci. Rodiče se pak orientují více na nemocné dítě, věnují mu dostatek pozornosti a atmosféra v rodině se celkově mění. Dítě může zažívat pocit, že je centrem zájmu a rodiče jsou zde především pro něj.

V této souvislosti mohou být inspirativní, dnes již klasická východiska transakční analýzy E. Berna³⁵, přispívající k objasnění našich iracionálních reakcí v řadě běžných situací. Jejich základem jsou právě ona přesvědčení a postoje, které nám přinesla interakce z rodiči a dalšími významnými postavami v dětství. Transakční analýza rozděluje tři navzájem odlišné stavy ega, ve kterých se člověk může projevat. Odpovídá jim příslušný způsob myšlení, cítění, chování a reagování na druhé. Tyto stavy ega jsou odvozeny od osoby rodiče, dospělého, dítěte.

Stav ega „rodič“ přináší myšlení, cítění a jednání převzaté od osobnosti vlastních rodičů. Tento stav se aktivuje v případech, kdy má člověk potřebu zdůrazňovat pravidla, příkazy, zákazy a předsudky. Uplatnění tak nachází například při výchově vlastních dětí nebo v podobě vlastního svědomí, které přísně hodnotí veškeré naše chování. Z tohoto „postu“ se často předávají i výše zmíněné mýty.

Stav ega „dítě“ vyjadřuje myšlení, cítění a reakce, které si přinášíme z našeho ranného dětství. Tento stav je založen převážně na citových základech. „Dítě v nás“ prožívá strach, hněv, pocit méněcennosti, radost, zvědavost. Dětství je obdobím, ve kterém mohlo dojít k určitým poškozením, právě v důsledku nevhodných výchovných přístupů. Z této doby si přinášíme životní scénáře či životní plány, vytvořené na základě dětských představ, které byly posilovány našimi rodiči.

³⁵ Berne, E. Jak si lidé hrají. Praha: Dialog, 1992. ISBN 80-85194-51-X

Scénářové programování probíhá již v prvních vývojových fázích. V průběhu dětství se k němu přidávají další skutečnosti a momenty, ovlivňující celkové pozitivní či negativní ladění scénáře. Dítě si postupně utváří o sobě i o rodičích určitá přesvědčení, která jsou v některých případech celoživotní a lze je jen velice těžko přehodnocovat. Na základě těchto předsudků si pak může zvolit přístup k sobě samému, lidem, kteří jej obklopují, situacím, se kterými je nucen se vyrovnávat.

Stav ega „dospělý“ odpovídá racionálně uvažující části našeho Já, která jedná objektivně a racionálně, na základě vlastních zkušeností. Tento stav nám umožňuje přehodnocování již nepotřebných a iracionálních přesvědčení, opouštět již nepotřebné mýty.

Jedinečnou atmosféru rodiny dotváří také **rituály, zvyky a tradice**. **Rituál** je možno charakterizovat jako *„Komunikační akt, který je vykonáván stále stejně, přičemž tato neměnnost je součástí jeho smyslu.“*³⁶ Jde o navyklé způsoby vykonávání určitých činností, napomáhajících k pocitu rodinné soudržnosti, pospolitosti a průchodu životně náročnými situacemi. Řada z nich má transgenerační charakter a opět se pojí se zvyky sociokulturního prostředí, mohou též odkazovat k významným mytickým příběhům a hodnotám předešlých generací. Z hlediska historického vývoje máme možnost zaznamenávat výrazné proměny ve využívání těchto bohatě citově sycených okamžiků. Tradiční podoba rodiny je prodchnuta setkáváním k příležitosti mnoha různých svátků, majících předem určený scénář a umožňující vybočení z každodenní běžné činnosti, pozastavení se a prožití sounáležitosti. Současná rodina výrazně zjednodušila způsoby, jakým se tradice udržují, a jejich význam se výrazně snižuje. Často získávají spotřební charakter a neumožňují dětem pochopit jejich pravý význam. Pokud jsou v rodině rituály a tradice zjednodušovány, může docházet k oslabení pocitu emoční zakotvenosti.

V rituálech mohou být využívány symboly a rituální předměty, které jsou po generace předávány a umožňují vnímat kontinuitu rodu, chápat dědictví předcházejících generací. Existence dokumentů a předmětů může být i zamlčována a jejich odhalení je

³⁶ Gjuríčová, Š., Kubička, J. Rodinná terapie, systemické a narativní přístupy. Praha: Grada, 2003. ISBN 80-247-0415-3

podmiňováno například dosažením určitého věku dítěte. Rodiče by současně měli respektovat potřebu dítěte mít své tajemství, o kterém ostatní členové rodiny nevědí.

Emocionální atmosféru rodiny však můžou dotvářet i **tabu**. V řadě rodin existují témata či situace o nichž se otevřeně nediskutuje a nemluví. Původ těchto komunikačních omezení často není přímo znám, přesto je rodinou jako celkem akceptován, neboť jejich otevření je vnímáno jako ohrožující. Pokud se dítě na tabuizovaná témata dotazuje bývá většinou umlčeno a komunikační bariéra v rodině narůstá. Předpoklad, že o věcech, které se v rodinách nechtějí diskutovat lze jednoduše obehnat hradbou mlčení a problém je tím vyřešen je samozřejmě chybný. Narůstá-li v rodině kolem určitého tématu napětí, pak lze předpokládat, že jeho vynesení na světlo může znamenat rozkolísání celého systému. Otázka zní, kterým členům vyhovuje udržování tabu a jaké z toho pro něj vyplývají zisky a kdo z rodiny je pouze následovatelem či obětí. Dříve než otevřeme nejvýznamnější rodinná tabu, bude nutno si tento pojem vymezit. S. Freud definuje tabu jako něco, co je zakázaného, nebezpečného či nečistého. Druhou stránkou však může být také posvátnost. Tabu lze pojímat jako nestarší nepsaný kodex lidského chování, jako něco o čem se nemluví, o čem se nesmí přemýšlet a jehož překročení musí podléhat nejpřísnějším trestům.

Na příkladu studia primitivních kultur dokazuje, že síla tabu je velice mocná a je obestřena ne zcela jasnými a logicky zdůvodnitelnými zákazy a omezeními. Hlavním cílem zůstává ochrana osob, zabezpečení slabých a zajištění důležitých životních aktů, jako je narození a smrt. Mezi nejsilněji působící tabu v oblasti rodinných vztahů můžeme zařadit především incest. Incestní chování vzbuzuje silný odpor, a proto Freud předpokládá, že jde o významnou pudově založenou a na nevědomé hladině přítomnou sílu, ke které mají lidé tendenci. Pod nánosem kulturních regulativů a přísných omezení je tento druh sexuální touhy vytěsněn a objevuje se při důkladné psychotherapeutické práci s klientem. Psychoanalýza zde vychází především z teorie ranných psychosexuálních vazeb dítěte na rodiče, projevující se jako Oidipovský a Elektrín komplex. První infantilní sexuální volba se dle psychoanalytiků váže vždy na rodičovské či sourozenecké postavy. Přirozenou cestou vývoje jedinec dochází k nutnosti orientovat své sexuální tužby na objekty mimo rodinu a incestní tužby propadají vytěsnění.

Klíčová rodinná témata, nejčastěji užívané komunikační mody a celkové emocionální ladění rodiny se bezesporu významně zapisuje do podoby identity jedince a vytváří jeho jedinečný životní příběh. Naší snahou bylo poskytnout dostatečné penzum teoretických poznatků a osobních náhledů na podstatu a důležitost klíčových vztahů. Rodina má bezesporu nesmazatelný vliv na každého jedince, po mnoho let mu osvětluje, ale i zastíňuje důležité aspekty sociální skutečnosti, a tím mu dává „návod“ na způsob bytí. Její působnost však nemusíme pojímat zcela fatálně. V průběhu celého života má jedinec možnost vlastní identitu dotvářet a upravovat, v závislosti na přibývajících zkušenostech a zvyšující se schopnosti hlubší sebereflexe. Jednotlivé úseky života nám otevírají nové obzory a v našem životním příběhu se stále více odráží naše vědomé volby, za které neseme vlastní odpovědnost. Hlubší vhled do podoby našich klíčových vztahů by měl především sloužit vnitřnímu růstu. Pochopení a vyrovnání se s naší minulostí osvětluje mnohé z naší přítomnosti.

Závěr teoretické části práce

Hlavním cílem teoretické části práce, byla především analýza nosných koncepcí, náhledů a strategií, vyjadřujících se k problematice formování identity jedince. Vzhledem k tomu, že jde o fenomén mající své významné zastoupení v mnoha vědeckých disciplínách humanitního charakteru a má multiparadigmatickou povahu, bylo naší snahou zohlednit především ty skutečnosti, které vnímáme pro oblast výchovy jako významné a inspirující. Pokud jsme některé koncepty vynechali či nezmínili, stalo se tak především z důvodu udržení hlavní myšlenkové linie, kterou jsme si pro práci zvolili. Práce je členěna do tří kapitol, které se stanou východiskem pro empirické ověřování.

V rámci první kapitoly jsme se soustředili na přesné vymezení ústředního pojmu, s poukazem na odlišné přístupy jednotlivých myšlenkových škol i autorů. Snažili jsme se též o schematické zachycení vývoje konceptu identity v **historickém a sociokulturním kontextu**, neboť její zasazení do určitého časoprostoru považujeme za významné. Pojem identita byl a stále je otevírán v rámci mnoha filozofických, sociologických i psychologických směrů, jejichž přehled, či způsob možného členění jsme si dovoluili nabídnout prostřednictvím přehledové studie V. Bačové a J. Krogera. Následně jsme se některými koncepty podrobněji zabývali, a to především těmi, které většinou vychází ze sociálně-konstruktivistických myšlenek a v jejichž popředí je vliv jazyka, diskursů a příběhů. Postmoderní skepse vůči „velkým teoriím“ přivádí řadu badatelů k orientaci na výzkum v oblasti lidské každodennosti. Výzkumy se stále častěji zabývají otázkami, jak si jedinec ve světě organizuje svou žitou zkušenost, a jak tato zkušenost spoluutváří jeho identitu. **Naše práce se inspirovala myšlenkami narativní analýzy, snažící se o kombinaci a zohlednění vlivů makro i mikro prostředí. V duchu tohoto přístupu vnímáme identitu jedince, jako kontinuálně se utvářející příběh, zasazený dominantními diskursy daného sociokulturního prostředí, který je výsledkem individuálních aspektů, životních událostí a zkušeností se sociální realitou. Náš životní příběh umožňuje artikulovat to, jakým způsobem uchopujeme náš život, jak mu rozumíme, jakým způsobem ho sobě i ostatním předkládáme.**

Vnímáme zde skutečnost, že identita jedince je bez významných sociálních vztahů zcela nemyslitelná a příběhy o naší existenci vždy určitým způsobem odráží naše nejbližší vztahy. V závěru první kapitoly jsme se zamysleli nad otázkou možnosti autentického bytí, které není přesprávně zahaleno pláštěm konformity, tolik typického pro oblast sociálního styku. Dospíváme k přesvědčení, že většina jedinců vnímá mírnou disproporci mezi tím, jak prezentuje sebe a svou osobu na veřejnosti, popřípadě v rámci určitých sociálních skupin a mezi tím, kým se opravdu cítí být. Vlastní sebeodhalení nemusí být vždy vnímáno pozitivně, mnohdy se jedinec ukrývá za masky, které mají zabránit tomu, aby se jedinec díky své vnitřní slabosti stal terčem kritiky. Důležité je ovšem to, do jaké míry je útek pod ochranu vnějších masek ve skutečnosti jedincem nahlédnut. Neproniknutelná fasáda se může stát doživotním vězením, které zabraňuje v jakémkoliv lidském posunu. Únik z tohoto sebe-klamu znamená pouze vykročení na nepohodlnou cestu, na které jsme nuceni otevřít nejedno z našich temných tajemství a nahlédnout své skutečné Já. Tento celoživotní úkol jsme se snažili přiblížit individuálním procesem C. G. Junga.

K tomu, abychom mohli jako vychovatelé vnímat možnosti a meze rozvoje identity jedince, je nezbytné, abychom znali zákonitosti jejího utváření. Druhá kapitola práce se snažila nabídnout přehled nejvlivnějších a nejvíce propracovaných teorií, které se problematikou vývoje identity zabývají. Na prvním místě jsme nabídli patrně jednu z nejpopulárnějších teorií, mapující psychosociální vývoj jedince, epigenetické schéma E. Eriksona. Na výsledky jeho práce navázal J. E. Marcia, a to především v oblasti empirického výzkumu, pro nás se proto stal dalším významným autorem. Poněkud odlišný přístup zvolila J. Loevinger, která pojímá vývoj ega jedince, jako kvalitativní posuny, především v oblasti morálních soudů, komplexity, nahlížení na sebe i druhé. Tato teorie se výrazně dotýká možností, které udává rodinný a blízký sociální kontext při rozvoji jedince. Teorie podnítila řadu výzkumníků, mezi nimi i S. T. Hausera, který se snažil ve výzkumu, jehož výsledky v práci uvádíme, ověřit, nakolik je spojen dosažený stupeň vývoje dítěte, se stupněm, ve kterém operují rodiče. Přínos vidíme především v mapování toho, jak rodiče s dítětem, které se pohybuje na vyšších stupních rozvoje ega komunikují. Následně jsme se přiblížili psychoanalytickému pojetí P. Blose, který v duchu klasické psychoanalýzy nahlíží formování identity. V jeho případě využívá

termín „charakter“, jako průchod a zpracování několika zásadních vývojových úkolů. Mezi nimi také zpracování a vyrovnání se s traumaty z dětství, ustanovení sexuální identity či vnímání vlastní ego kontinuity. V závěru jsme přednesli koncept morálního vývoje navrženém L. Kohlbergem.

V rámci tohoto přehledu jsme se snažili zhodnotit přínosy těchto teorií i jejich slabší místa a poukázat na problematiku uchopení tohoto pojmu v jeho celistvosti. Jednotlivé měřicí nástroje, které jsme v práci představili jsou schopny pojmut vždy určité aspekty tohoto jevu a staly se tak pro nás výrazným upozorněním nad možnostmi zobecňovat výsledky výzkumných šetření.

Třetí část kapitoly pojmáme jako náhled na klíčové aspekty rodinných vztahů, které vnímáme při utváření identity jedince jako významné a o jejichž ověření se budeme snažit v rámci naší výzkumné sondy. Identitu jedince jsme významně propojili s rodinným příběhem, v rámci kterého měl jedinec možnost vyzrávat a jehož významy po mnohá léta přirozeně přejímal. Inspirativní zdroje jsme zde nacházeli především v **systemickém uchopení rodinného kontextu**, který se snaží bořit naše navyklé způsoby uvažování o skutečnosti a nacházet nové cesty, jakými můžeme náš život vést. Tento přístup je pro naše uvažování o rodinném vlivu velice významný, neboť připomíná jedinci skutečnost, že je to právo on, kdo má možnost se svým životem nakládat do značné míry dle vlastního uvážení. Přílišným zdůrazňováním chyb rodičů ve výchově se snažíme najít viníka neuspokojivých aspektů naší vlastní existence, snažíme se sejmout ze sebe odpovědnost. Bráníme se proměnám, které pro nás znamenají krok do neznáma.

Centrem našeho zájmu se stává otázka, čím vybavuje rodina jedince, jejichž identita je utvořena zdravě. Jakou povahu mají vztahy v těchto rodinách, jaká je jejich atmosféra. Pokud bychom chtěli zaznamenat a shrnout aspekty, které jsme v rámci třetí kapitoly otevřeli, a které vnímáme pro rozvoj identity jedince za podstatné shrneme je do následujících oblastí.

Významná pro nás byla otázka **možnosti identifikovat se s rodičovskými vzory**. Možnost pozitivní identifikace spojujeme s rodičovským působením, které je možno

charakterizovat jako přijímající, milující, vyžadující, oceňující a inspirující. Neznamená to v žádném případě, že výchova je prosta chyb. Předpokládáme, že řada problematických a hůře zvládnutých míst ve výchově může být zcela přirozeně korigována působením dalších blízkých identifikačních vzorů, popřípadě pozdějšími korektivními zkušenostmi v rámci dalších sociálních kontaktů. V potaz je zde nutno brát i **vliv významných životních událostí a zkušeností**, které do výchovy mnohdy zcela neočekávaně zasahují a celkovou atmosféru rodiny přetváří. V silách rodičů není vždy děti izolovat či ochraňovat před náročnými životními situacemi, které děti společně s rodiči musí projít. Veškeré tyto události se nepochybně výrazně promítají do podoby identity dítěte. Nejen, že mu do určité míry pootevřely „reálný“ svět, ale současně mu odebraly určitou část dětských snů a iluzí. Patrně jsou to však životní momenty, které napomáhají osobnosti jedince vyžrát, pokud nepůsobí příliš destruktivně.

Vyžívání identity jedince je možné především v prostředí, které je otevřeno pro sdílení a sdělování. Dítě, kterému je umožněno otevřeně vyjadřovat své názory, pocity je schopno naučit se vnímat a akceptovat názory a pocity ostatních. Pouze v rodině má dítě možnost zcela bezpečně prožívat své emoce a naučit se s nimi zacházet. Prožívání radosti, smutku, zlosti patří k běžným projevům, které obohacují lidskou zkušenost. Do této oblasti jsme zařadili i způsob, jakým jsou v rodině řešeny konflikty. Poukázali jsme zde také na skutečnost, že dítě přejímá zcela přirozenou cestou komunikační mody svých rodičů.

S otázkami komunikace v rodině souvisí i **přítomnost významných rodinných témat, přesvědčení a zvyků**, které jsou většinou postaveny na iracionálním podkladě a dítě je přejímá a zakomponovává zcela přirozeně do svého zkušenostního „repertoáru“. Tyto rodinné významy nejsou vždy zcela uvědomovány, důležité je však, nakolik je rodina ochotna nahlédnout a přehodnocovat nepotřebné a předsudečné obsahy a předcházet tím nežádoucímu ustrnutí ve vlastním vývoji, tedy i vývoji identity jednotlivých členů.

Významné období pro utváření dospělé identity je především období adolescence, kdy se přirozeně otevírá nutnost **přehodnocovat rodičovské postoje a hodnoty**. Pro

rodiče to znamená uvědomit si, že jejich výchovné poslání bude završeno a dítěti by se mělo umožnit vydat se na cestu hledání sebe sama. Rodiče by měli pochopit, že dobrovolným „vypuštěním dítěte z hnízda“ potvrzují skutečnost, že vychovali životaschopného jedince, v jehož schopnost obstát ve světě věří. Tato důvěra rodiče významně napomáhá utvoření obrazu o sobě, jako o člověku, který má svou vlastní hodnotu, jeho identita není pouze odvozená, ale má svůj pevný základ.

4. kapitola

Projekt kvalitativní výzkumné sondy

Vliv rodinných vztahů na vývoj identity jedince

4.1 Teoretický rámec a charakteristika výzkumného problému

Zpracování teoretických východisek výzkumného problému, výzkumná aktivita v této oblasti a literatura vztahující se k tématu, byla předmětem teoretické části práce.

4.2 Cíl výzkumné sondy

Cílem výzkumné sondy je poukázat na určité **obecnější principy ve vztazích mezi rodiči a dětmi, které napomáhají k utvoření zdravé a stabilní identity jedince.**³⁷ Za tímto účelem představíme několik retrospektivních příběhů o vztazích mezi rodiči a dětmi.

Středem našeho zájmu bude především otázka **povahy klíčových vztahů, celkové atmosféry, inspirací i omezení**, které rodinný kontext v průběhu ontogeneze jedinci přinesl. Naší snahou bude reflektovat, jakým způsobem respondent příběh o své rodině prezentuje, a jak sebe v rámci tohoto příběhu umísťuje.

4.3 Úkoly výzkumné sondy

Za použití metody narativní analýzy se budeme snažit zjistit, zda lze nalézt souvislost mezi námi navrženými obecnějšími principy utváření identity jedince v rodině a konkrétním, rodinným kontextem jednotlivých respondentů.

³⁷ Zdravě a stabilně nastavenou identitu jedince na tomto místě charakterizujeme jako spokojenost s tím, kým v životě jsem, vlastní životní cestou, vnímání hodnoty sebe sama i druhých. Současně do tohoto celkového životního pocitu začleňujeme i odraz ustanovených kvalitních lidských hodnot, reflektování svého vlivu na druhé a odpovědnosti za způsob vedení vlastní existence.

Obecné principy:

- **Kvalita rodinných vztahů** a její **celková atmosféra** se významně podílí na vytvoření zdravé identity jedince.
- K ustanovení zdravé identity jedince napomáhá možnost **pozitivní identifikace** s rodičovskými postavami.
- Důležitým aspektem rodinného prostředí, je možnost **sdílení a sdělování**, a tím i utváření představy o sobě, jako hodnotném jedinci, majícím právo na vlastní pocity a názory.
- Pro utváření zdravé identity jedince je důležitá možnost **zdravého psychického odloučení od rodičů v období adolescence**. K tomu napomáhá i **akceptace cesty**, kterou si dítě ve svém životě zvolilo.
- Vyzrávání identity jedince je významně odvislé od **životních událostí**, které do výchovy i pozdějšího života nezbytně intervenují.

4.4 Výzkumný soubor

Pro získání výzkumného souboru volíme princip stratifikovaného záměrného výběru. Metoda je volena především z důvodu intimní povahy výzkumu. Respondent musí být ochoten vypovídat o mnohém ze svého osobního života. Pokud chceme získat tato osobní a vědomě příliš nezkreslená data, pak musíme předpokládat, že respondent bude mít naši důvěru. Princip stratifikace volíme z důvodu plastického pohledu. Chceme zajistit údaje od příslušníků obou pohlaví, angažovaných v rozdílných oblastech profesního života a stupně dosaženého vzdělání. Předpokladem je skutečnost, že tyto jedince, dle vnějšího dojmu, shledáváme, jako ty, kteří mají svou identitu ukotvenou stabilně. Zdůrazňujeme, že nám nejde ve výraznější míře o to, jakých profesních výsledků jedinec dosahuje, ale především o „lidský rozměr“.

4.5 Metoda získání kvalitativních dat

V rámci našeho výzkumné sondy jsme pro sběr dat zvolili **metodu polostrukturovaného interview**. Výzkumníci udávají, že při využití metody narativní analýzy, kterou pro zpracování naší sondy chceme využít, není tato forma sběru dat zcela ideální. Respondent je ve svém „vyprávění“ omezen a limitován, tzn. ztrácíme mnohé z jeho autenticity, možnosti projevit ve svém vyprávění vlastní identitu. Naše rozhodnutí však bylo vedeno snahou získat informace, které bezprostředně souvisí se vztahy v rodině. Důvodnou obavou se stal fakt, že vyprávění o rodině se může za určitých okolností stát bezbřehé a těžko zpracovatelné. Vzhledem k tomu, že jde o oblast vysoce osobních vzpomínek, pocitů a faktů, snažili jsme se pro interview vytvořit několik základních orientačních otázek, ke kterým chceme, aby se respondent vyjádřil. Interview budeme pojímat především jako respondentovo volné vyprávění a otázky budeme klást nenásilnou formou. Tato metoda by měla zajistit dostatečný prostor pro vybavení významných momentů i pocitů z rodinného života, které by v rámci fixního nastavení otázek nemusely vyvstat.

Polostrukturované interview:

1/ Jak byste mohli charakterizovat emocionální atmosféru ve vaší orientační rodině. Vybavují se Vám některé momenty či pocity, které Vám i po léta zůstávají v paměti? Může jít i o úplné detaily, či „banality“.

2/ Můžete mi říct něco o Vašem vztahu s matkou a otcem, především z období dětství a dospívání.

3/ Pociťujete, že Vás Vaši rodiče v určitém směru výrazněji ovlivnili, inspirovali, nasměrovali?

4/ Vnímáte skutečnost, že pro Vás rodiče byli, či stále jsou, v určitém ohledu významnější brzdou? Narazili jste nebo narazíte v určité oblasti na jejich nepochopení?

5/ Pociťujete vnitřní uspokojení nad tím, kým se cítíte být, a jakým směrem se Váš život ubírá?

4.6 Metoda zpracování a analýzy dat

Pro potřeby výzkumu bude vytvořen audiozáznam rozhovorů s respondenty. Hlavní metodou, kterou využijeme pro analýzu získaného výzkumného materiálu, je **narativní analýza**.³⁸ Jde o interpretační metodu, která je nejlépe využitelná při snaze o holistický přístup k otázkám života jedince. Výzkumník se snaží zachytit v předkládaném příběhu nosné momenty, mající souvislost s prezentací vlastní identity, umístování sebe sama do určitého typu příběhů i ovlivňování průběhu vyprávění, vzhledem k posluchači.

Tuto metodu jsme zvolili též z důvodu našeho pojetí ústředního tématu, tedy identity, jako kontinuálně se utvářejícího a přetvářejícího příběhu, který je ovlivněn životními událostmi, zkušenostmi a diskursy panujícími v daném sociokulturním prostředí. **Chceme zachytit určitou část životního příběhu respondenta, jeho zkušenost s nejvýznamnější sociální skupinou – rodinou.**

V popředí našeho zájmu bude reflexe respondentových zážitků, které se pojí k postavám otce a matky. Jeho soukromá verze vzpomínek a pocitů, vážící se na tyto klíčové postavy nás přivádí k procesu vyzrání jádra jeho osobnosti – identity. Předpokládáme, že respondentův příběh bude zasažen značnou mírou subjektivity, která je pro vzpomínky na niterné pocity charakteristická. Dalším předpokladem je skutečnost, že naše výzkumná aktivita nutně vytváří umělé mantinely a statické náhledy na životní dynamiku.

V neposlední řadě bychom chtěli předestřít, že s touto metodou nemáme žádné předchozí výzkumné zkušenosti. K dispozici jsou mnohá výzkumná šetření, která

³⁸ Informace o této metodě in: Benwell, B., Stokoe, E. Discourse and identity. Edinburg: Edinburg University Press, 2006. ISBN 0-7486-1750-7
další informace též in: Miovský, M. Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu. Praha: Grada, 2006. ISBN 80-247-1362-4

nepochybně poskytují dostatečný studijní materiál, přesto jsme zachytili značnou variabilitu, co se týče konečného zpracování a interpretace dat.

4.7 Zajištění validity

Předpokládáme, že naše výzkumná sonda nebude díky svému omezenému rozsahu schopna nabídnout universálně platné obecné závěry. Přesto bychom rádi poskytlí co možná nejautentičtější záznamy rozhovorů, jejichž interpretaci budeme opětovně konzultovat s jednotlivými respondenty. Validita bude tedy zajištěna především opětovnou reflexí a kontrolou závěrů, které z interpretace vyplynou. Respondenti se budou moci vyjádřit, popřípadě korigovat zkreslení, ke kterému by mohlo subjektivní analýzou dojít. Zde je ovšem nutno zohlednit skutečnost, že výzkumník se v rámci kvalitativních sond stává vždy součástí sdělovaného. Respondent vždy podává výzkumníkovi pouze určité, vědomě i podvědomě, upravené výseče svého života. Do hry vstupuje osobnost výzkumníka i jeho vlastní zkušenost s předmětem výzkumu, schopnost „naladění se“ na respondenta.

4.8 Výstupy sondy a časový harmonogram

Výzkumná sonda bude sloužit především pro potřeby dizertační práce, popřípadě jako podklad pro další výzkumné aktivity, týkající se oblasti rodinných vztahů. Výzkum bude probíhat v I. čtvrtletí roku 2006

Zápis rozhovorů s respondenty a jejich interpretace

Respondent č. 1

Žena, SŠ vzdělání, momentálně studující VŠ obor andragogika, 35 let, zvažuje rozvod, s manželem již nežije, 2 děti ve věku 4 a 6 let. Bratr o 3 roky starší, rodiče rozvedení v jejích 17-ti letech. Povoláním asistentka.

1/ *My jsme byli jako rodina docela v pohodě, určitě tam převažovalo víc pozitivního. Jenom co jsem vnímala v dětství, že já jsem byla spíš spojená s rodinou táty a brácha zase s mámou a její rodinou. Naši byli docela vtipní, byl to takovej docela hezkej pár. Až do těch 17ti let, to se naši začali rozvádět. V podstatě ale s nima nemám žádný speciální zážitky, že by jsme něco společně podnikali, na co bych si vzpomněla. Rodiče žili hodně společensky, chodili za kulturou, známejma, tancovat.*

2/ *Já nevím, během dětství tam nebyl žádněj špatnej vztah s mámou, ale myslím, že byl nijakej. Já jsem se mámě nikdy nesvěřovala. Ona byla vždycky taková jako generálská, všechno se točilo podle ní. Táta, brácha i já jsme skákali, jak ona nařizovala. Rozhodně jsem k ní s ničím nepřišla, že bych se jí svěřovala aby mi poradila. To ani za tátou, kterýho jsem trochu obdivovala, hodně četl, byl takovej samotář a zároveň vtipálek. Za tátou jsem chodila tak, jak choděj dcery, schovat se, někdy se svěřit. Ale spíš mám dojem, že jsem si všechno nechávala pro sebe. Možná občas s bráchou, ale ten byl starší, tak ten mě taky moc neřešil. Já jsem ani neměla žádný speciální starosti, začala jsem brzo sportovat, tak tam se to všechno odehrávalo, mezi tou partou těch lidí. Nevím s mámou si nepamatuju, že by to bylo nějaký moc hezký.*

3/ *Myslím si, že díky mámě jsem dobře vychovaná. Ona byla hodně přísná, a tak si myslím, že mě to zachránilo i v budoucnu před různějma problémama. U nás byl striktní režim. Táta do toho moc nezasahoval. Jako žena bych nikdy nechtěla být jako ona. Pro mě nikdy nebyla a není žádný vzor ženskosti. Smysl života mojí mámy chápu, akceptuju, ale nikdy bych touto cestou nešla. Moc jsem o tom ale jako dítě nepřemýšlela.*

4/ *Když mi bylo 17 let, tak se naši, pro mě ze zcela nepochopitelných důvodů, rozvedli. Dodneška to nechápu. Nějak jim to asi nefungovalo, nechtěli to ventilovat, měli k tomu své důvody. Mě to docela hodně ranilo. Já jsem na to přišla z nějakýho dopisu, co jsem našla. Oni mi to neřekli. Takže to pro mě byla rána. Já jsem tenkrát říkala, že nechci ani jednoho. Bylo to docela špatný období. Táta se odstěhoval, já jsem šla s mámou do novýho bytu, kam si přivedla hned partnera, kterýho jsem samozřejmě neměla ráda. Máma se mi hrozně odcizila a ona to vůbec neřešila. Táta si hned taky někoho našel. Nevím možná už ty partnery měli předtím. Tenkrát mi jasně řekl buď já nebo ta nová partnerka a máma mi řekla, že s tím mužem chce být, ať se třeba stavím na hlavu. Pak to bylo docela rychlý, jednou jsem přišla večer domů a máma na mě byla docela ošklivá, začala mi říkat, že když se chci courat s chlapama, že se můžu sebrat a jít. *Tak jsem se sebrala a šla jsem, bylo mi sedmnáct. Ona to vůbec neřešila. Šla jsem bydlet ke kamarádce, který umřela maminka a společně jsme tyhle muka prožívaly. Pak jsem za rok dělala maturitu, to máma vůbec taky neřešila, to jsem byla u babičky. Já si myslím, že tam je dost zakopanej problém a má to vliv i na dnešní moje starosti.* Nevím ta ženská se asi zbláznila, pro mě to je nepochopitelný, že bych šla někam na úkor dětí. Ten vztah měl pro ni asi perspektivu, ale nechat děti někde v tomhle věku, to nechápu.*

Já jsem si několikrát pokoušela vzít prášky, ale pak jsem si řekla, že nejsem hloupá, proč bych to dělala. Odjela jsem do zahraničí, kde jsem se dostala do relativního klidu. Nežila jsem tady 4 roky.

Já jim to chci zapomenout. Možná tam měla negativní vliv i babička, ona mámu přesvědčovala, táta, že nic není, tak ať je s tím druhým, to byl podnikatel. *Tyhle dvě ženský, ne že bych nenáviděla, ale já je fakt nemám ráda. To jsou snad jediný lidi na světě, která já nemám ráda.* S tátou jsme se taky odcizili, kvůli nějakým majetkovým věcem. Tak ráda bych ho viděla, bráchu taky. Neviděli jsme se osm let. Myslím si, že je podstatný mít rodinu.

Nemám to vyřešený, tíží mě to. Já když máma přijde na návštěvu, tak je to opravdu psychická zátěž a moje děti to vnímají. Je mi fyzicky nepříjemná, to její chování je tak jiný. Nemám si s ní co říct. Nechala mě na holičkách, a pak za mnou ještě přišla a chtěla

nějakou materiální pomoc, od holky, kterou rodiče v sedmnácti vlastně vyhodili. Chci si už žít svůj život, ať je jaký je. Jednou jsem s ní o tom mluvila, jaký to pro mě bylo a ona si to vůbec neuvědomuje. Nechápe, jak jsem to prožívala.

5/ Já sama se sebou nejsem spokojená, to asi nikdy nebudu. Já dokážu bejt hrozně šťastná a najednou děsně nešťastná. Na to čím jsem si prošla, tak jsem to prošla nakonec docela dobře. Pro mě je v životě podstatný, že mám kolem sebe lidi, který mě akceptují a berou takovou, jaká jsem. Pro mě jsou lidi hodně pozitivní, každý mě může něco dát a je to moc fajn. Teď jsem začala studovat a mám spoustu zájmů, mám pořád co dělat. S tím, kam jsem došla jsem spokojená, ale vnitřně, duševně asi spokojená nejsem. Mám problémy, nevím pořádně, kdo jsem, co chci. Já nevím, co budu třeba za rok pracovně dělat. Co dělám, to dělám pro peníze, ale nevím, kde je nějaká svoboda. Nejradši bych někam odjela na samotu, byla v přírodě, to by mi zase chyběli ty lidi a děti by nemohli dělat nějaký svoje věci. Potřebuju se oprostít od toho co bylo. Po rozchodu s partnerem jsem rozhodně víc svá. Mám pocit, že jsem se automaticky přizpůsobovala, přehodila jsem se do jeho stylu a najednou jsem měla pocit, že to vlastně vůbec nejsem já. Radši budu sama, ale nevím, jaký vliv to bude mít na děti.

Interpretace

Respondentka působí jako žena velice schopná, soběstačná, aktivní, energická. Sama vnímá velice pozitivně to, čeho i za relativně náročných podmínek dosáhla. O sobě a některých významných životních rozhodnutích, však poměrně dost pochybuje, necítí se vnitřně spokojená, mívá značné propady nálad, výrazné problémy vnímá především v partnerských vztazích. Velice schopně dokáže kloubit povinnosti pracovní, studijní i mateřské, blízkým přátelům přiznává, že jí tato kombinace někdy vyčerpává. Chce budít dojem ženy, která má svůj život pod kontrolou.

Respondentka vnímá atmosféru v rodině do svých 17-ti let převážně jako pozitivní, ačkoliv vztah s matkou definuje jako „nijaký“. Matka se jeví jako autoritativní žena, nepříliš empatická, která v rodině zajišťuje řád, což respondentka vnímá pro svůj budoucí život kladně. Je schopna si i v náročnějších podmínkách život zorganizovat zvládat nároky i hůře slučitelných rolí. Jako vzor ženy, jí však není schopna přijmout, což si uvědomuje až v dospělosti. Současně udává, že se matce většinou s ničím nesvěřovala, spíše otci, ke kterému cítila určitý obdiv. Nevnímá, že by s rodiči prožívala nějaké významné zážitky. Důležitá pro ni především byla parta ve sportovním oddíle, kde se cítila dobře.

Na tomto místě bychom mohli hodnotit atmosféru v rodině, v průběhu dětství, jako přijatelnou, ačkoliv bylo utvořeno patrně málo prostoru pro společné sdílení. Z vyprávění respondentky vyznívá nedostatečně saturovaná potřeba empatického přijetí. Rodina však byla do období adolescence funkční. *Je zde patrné, že pokud nedochází k výrazným problémům, pak má jedinec tendenci vnímat rodiče, v ranném dětství, spíše pozitivně.* V případě respondentky se situace výrazněji komplikuje až v období střední adolescence.

Výrazně negativním momentem, který se pojí do období adolescentních let, je zcela nepředvídaný rozvod rodičů. Vnímá negativně, nejen to, že je rodiče předem neinformovali, ale především skutečnost, že jí po rozpadu vztahu vlastně nikdo již u sebe nechtěl. V sedmnácti letech je tedy nucena postavit se na vlastní nohy, ještě před ukončením střední školy, uzavírá se jí možnost studovat VŠ. Matka se o její problémy postupně přestala zajímat, dala přednost novému partnerskému vztahu, totéž platí i o otci.

Toto období vnímá jako silně předělové, několikrát se pokoušela vzít prášky. Celou situaci řeší odjezdem do zahraničí, kde se postupně její život stabilizuje. S otcem není již několik let v kontaktu, s matkou má i nadále problematický vztah. Ráda by vztah s otcem upravila, ale neví už jakým způsobem, celkově by měla tuto životní etapu ráda uzavřenou. Má pocit, že tyto negativní prožitky mají dopad na její dnešní život, především vztahovou oblast. V současné době se rozvádí, v manželství se cítila příliš ve vleku dominantního partnera, měla pocit, že nemůže být sama sebou. Velice rychle navazuje nový vztah, aniž by měla dořešen vztah s manželem, což přináší nové vnitřní konflikty. O správnosti svého rozhodnutí rozvést se není zcela přesvědčena, především s ohledem na děti.

Z rozhovoru je zřejmé, že by respondentka chtěla mít vztahy s rodiči uspokojivým způsobem vyřešené. *Zde se nám potvrzuje, že dospělému jedinci stále do určité míry záleží na tom, jak jej rodič vnímá, je to součástí jeho životního zázemí i pocitu spokojenosti.* Proces separace v tomto případě proběhl silně negativně a dodnes je vnímán jako významná křivda vůči vlastní osobě. Období adolescence bylo ve znamení komplikovaného nacházení „pevné půdy pod nohama“, neboť respondentka nebyla na tento náhlý předěl vůbec připravena. Problémy se však projevují i nadále, a to především v partnerských vztazích, kde je vlastní neukotvenost, neujasněnost, co od vztahu očekávám, co jsem schopna nabízet, zřetelná.

Respondent č. 2

Žena, VŠ vzdělání, obor ekonomie, 40 let, vdaná, 3 děti ve věku 0,5, 7 a 11 let. Jedináček. Momentálně na mateřské dovolené. Původní profese soukromá podnikatelka v oblasti cestovního ruchu.

1/ U nás bylo komplikovaný bydlení, u babičky s dědou, byl tam takovej stres. Už jako malá si pamatuju, jak ten děda prudil, matka z něho byla nervózní a přenášela to na mě. *Já jsem vnímala velký dusno, ty neslušitelný povahy, babička věčně vystresovaná někde v koutě, děda otrávenej, zavřenej v ložnici, neustále hekající, co ho bolí. Ten malej pokoj rodičů. Jak jsme se potom přestěhovali, tak to byla strašná změna, najednou prostor, vlastní pokoj, pak jsem byla pořád někde venku s kamarádkama. Musím říct, že jsem si toho stačila během dospívání hodně užít a vlastně jsem ani nevnímala potřebu nějak brzy se od rodičů stěhovat. Bylo to někdy s nima náročný, ale v podstatě jsem si dělala, co jsem chtěla.*

2/ *Já si nepamatuju, že by se máma o mě moc starala, já tam vidím spíš furt ty babičky. Je to blbý, že to tak říkám, ale bez těch babiček nevím, jak bych dopadla. Máma v ty době, když jsem byla malá, tak si prostě žila svůj život.*

Máma má na mě dodneška velký vliv, dokáže mě dodnes vytočit svou blbostí, svýma argumentama, kterým není možný porozumět. Je strašně hodná, ale není moc inteligentní, navíc si vždycky vybere nějakýho nepřítele, vůči kterému bojuje. Ona se tím v mejch očích strašně snižuje. Jinak ale vím, že se na ni můžu spolehnout, že kdybych jí v kteroukoliv dobu zavolala, že potřebuju pomoct, tak je k dispozici. No ale je to vykoupené tím, že si vnitřně nerozumíme. Upřímně, já necítím ani žádnou speciální vděčnost, když mi pomáhá, já bych bez toho, že mě vychovaly babičky asi těžko byla tam, kde jsem dneska. Já se s ní vlastně bavím jen o banalitách, vůbec nic podstatnýho jsem s ní nikdy nerozebírala. Já si myslím, že mě má hodně vysoko, že jsme střed toho jejího života, protože mám ty děti, v tom se vidí a realizuje, má smysl. Teď jí ty děti přijdou podstatný.

Máma sama... její život byl, řekla bych zbytečný, tam nebylo vůbec nic. Nemá žádný koníčky, nic jí nebaví, nemá vůli, přitom má nadání. Já si jí nevážím. Naznačila jsme jí, že pokud bude pořád takovej vyděrač, že s ní ten náš dialog ukončím. Hrozně mě vyčerpává, táhne ke dnu.

S tátou je to něco úplně jiných, toho si považuju. Nikdy mi do ničeho nezasahoval nebo do ničeho moc nemluvil. Když jsme začala studovat vejšku, tak mě pořád říkal “ty vylítneš”, “tebe vyhoděj”, “ty se vůbec neučíš”. Chtěla jsem mu dokázat, že to zvládnu. *To musím říct, tu vejšku, jsem speciálně dělala kvůli nim, abych jim udělala radost. Abych dokázala tátovi, že na to mám, aby si mě považoval. Mě samotnou ta vejška nebavila.*

S tátou mám skvělý zážitky. Hlavně potom na ty dovolené, to se nedalo s oběma rodičema jet, bylo daleko lepší bejt s každým zvlášť. Jejich manželství, to bylo absolutně mimo, nechápu, že spolu zůstali. Táta si uděla blok, je vůči mámě úplně uzavřejnej.

3/ Táta mě hodně shazoval, ale ve skutečnosti mě tím povzbuzoval. Já nemám ráda, když mě někdo lituje. On to možná vycejtil, byl takticky dobřej. *To podceňování mě táhlo k větším výkonům. Kdyby mě říkal, jak mi to všechno jde, tak bych se asi nemusela snažit.*

4/ *Táta měl radost z dokončení školy, je se mnou spokojený, mám pocit, že jsem mu udělala v životě radost. Rozumíme si spolu, máme se pořád o čem bavit. S mámou to je horší, tam ona má prostě úplně jiný vidění situací, já si podle ní asi nejsem schopná ve vztahu nic pořádně prosadit. Ona všechno řeší zkratkovitě, všechno je buď černý nebo bílý, jiný odstín nebo modifikace neexistujou. Přitom jsem taková její chloubka. Já mám zrovna pocit, že v tom partnerství jsem je hodně překročila, já čím jsem starší, tím víc si vážím pohody a klidu.*

5/ Určitě, já si myslím, že se mi spoustu věcí podařilo, nejenom ty děti. Já nemám pocit, že bych žila jenom pro tu rodinu, ale je to něco, co je pro mě takovou nepostradatelnou základnou. Ta moje vnitřní nespokojenost, spíš pramení z toho, že potřebuju mít pořád něco před sebou, za čím jdu. Asi to tak se mnou bude pořád.

Interpretace

Respondentka se jeví jako žena, která organizuje pečlivě až pedantsky svůj život, výrazně jí záleží na výsledcích vlastních dětí. Po několikaletém období, kdy se snažila kloubit pracovní i rodinný život vnímá silné vyčerpání a zaměstnání opouští. U respondentky se projevuje tendence k přílišnému perfekcionismu, snahu zvládat vše stoprocentně, což se jí do určité míry, a za občasného vyčerpání organismu, daří. Vnitřní tenzi, která tuto tendenci provází, odbourává častější konzumací alkoholu. V současné době se věnuje především rodině, což vnímá jako velice důležité a přemýšlí o změně profese, popřípadě dalším studiu.

Atmosféra v rodině je v dětství vzhledem ke komplikovanému soužití více generací vnímána jako „dusná“. Situace se výrazně proměňuje až po odstěhování do nového bytu. Prarodiče však měli na výchovu respondentky významný vliv. Matka i otec nejsou v dětství vnímáni výrazně, do určité míry se věnují každý vlastnímu životu a výchovu dcery přenechávají rodičům. Mezi respondentkou a babičkou se proto rozvíjí silný citový vztah, který do značné míry nahrazuje vztah s matkou. Ten je pohledem dospělé ženy vnímán na dvou úrovních, na jedné straně jde o nepochopení, rozdílné názory na život až opovrhování na druhé straně respondentka vnímá, že je „chloubou matky“, jejíž smysl současného života je především v péči o vnoučata. Nepéči v dětství respondentka matce výrazně nezazlívá, citovou saturaci zajišťovala babička. Přesto zmiňuje, že pokud ji matka v současnosti pomáhá, tak nepocituje vděčnost. Na tomto místě se nám potvrzuje, že dítě akceptuje poměrně významnou variabilitu rodičovského chování, vnímá ho jako pozitivní, či normální, ale v rodině si nachází další výraznější vztah.

Vztah s otcem se jeví jako pozitivní, přirozený, i v současné době si rozumí. Respondentka vnímá skutečnost, že určitých výsledků se snažila dosáhnout také kvůli tomu, aby mu udělala radost, aby byl na ni pyšný. Uznává, že vysokou školu dělala pouze kvůli rodičům, nebyla to cesta, kterou by volila kvůli sobě. Z dnešního pohledu ho vnímá jako ztrátu životního času, volila by jiný obor, a to především z hlediska svých zájmů a ne z hlediska profesních potřeb. Z toho co respondentka udává je patrné, že měla potřebu, aby ji rodiče oceňovali a měli z ní radost. Respondentka se v průběhu dětství

jeví jako velice pečlivá, vždy s výbornými výsledky ve škole, velice těžko snášela vlastní selhání.

Vztah rodičů vnímá jako nefunkční, udává, že s obě rodiči nebylo díky hádkám možno v dětství trávit společně volný čas. Má pocit, že tento fakt ji ovlivnil do budoucna významně, váží si velice vlastního zázemí a klidu, snaží se být v partnerském vztahu tolerantní.

Separace od rodičů proběhla u respondentky bez problémů, odstěhovala se od rodičů až v ranné dospělosti /27let/. Rodiče její zvolenou životní cestu přijímají velice pozitivně, matka ji svým způsobem obdivuje, přesto je jejich vztah konfliktní. Respondentka vnímá velice pozitivně, že otcí udělala v životě radost a spolu si rozumí.

V tomto případě se nám výrazněji projevuje skutečnost, že děti si často v rodině nachází jiné pozitivní identifikační vzory, především tehdy, když rodiče neplní svou roli zcela adekvátně. Tento fakt nemusí mít významné negativní dopady na život jedince, přesto vnímáme, že respondentka má vztah k matce i v dospělosti problematičtější. Touha po ocenění se zde projevuje v tendenci k perfekcionismu, který často vede k vyčerpání či frustraci, což respondentka řeší častějším pitím alkoholu. Další moment, který vnímáme ve vztazích mezi rodiči a dětmi v rámci tohoto životního příběhu je skutečnost dynamického vývoje vztahu. Zdá se, že adolescentní období proběhlo u respondentky v klidu a rodiče jí i v dospělosti výrazně oceňují.

Respondent č. 3

Žena, nedokončené SŠ vzdělání, 39 let, 1 sestra, rozvedená, 1 dítě ve věku 20 let.

Soukromá podnikatelka.

1/ Atmosféru vnímám dost předělově, díky smrti otce. Do té doby si nepamatuju, že by něco nebylo v pořádku, hodně se to všechno točilo kolem mě, byla jsem takovej ten ukázkovej, opečovávanej jedináček. Tam to ovlivila nejvíc ta smrt otce, do té doby jsem to vnímala asi všechno samozřejmě. /pozn. 7mi letech/ Pak nastal neskutečnej zlom, to se mi vlastně úplně zhroutil, do té doby ideální svět. To se asi nedá dost dobře popsat slovy, ty pocity, ta atmosféra byla ze začátku hrozná.

2/ *Mámu jsem do těch 7-mi let vnímala hodně pozitivně, ona mi vlastně absolutně zabezpečovala to, co jsem potřebovala, byla velice starostlivá. I když já to už z dnešního pohledu vnímám jako hodiny nudy, protože ona byla strašně pomalá, pořád si krájela nějaký ty domácí nudle a já sem vlastně pořád čekala, až si na mě udělá čas a vlastně jsem se nikdy nedočkala. Ona si nehrála. To bylo takový to: „hraj si, pak půjdeme ven“.* Ona mě tak jako dozorovala, ale nikdy se nezapojila do té hry se mnou. Měla pocit, že se mi věnuje, ale v podstatě to byl dozor. *To babička, ta si se mnou hrála, ta se uměla zapojit, dát do toho svou fantazii.* Vnímala jsem, že v té hře byla se mnou. Já sem to měla sloučený z těch příbuzných, který mě zabezpečovali a ty babičky, ke který mám, ač se všichni diví, asi nesilnější vztah. Ona mě hlídala od roku a asi tam vykonávala něco, na co matka byla asi možná příliš mladá nebo toho nebyla schopná. Matka ta fungovala perfektně vždycky, když jsem byla nemocná, ten strach ji vybudil k tomu, že začala číst ty pohádky, mluvila za medvědy. To asi tak je pořád, naše rodina je schopná se semknout v okamžiku krize.

Ten největší startovací průšvih našeho vztahu byla smrt otce. Matka, když se vzpamatovala z toho šoku, tak si mě dosadila jako partnera. Co nemůžu hodit na partnera jako břemeno, ve smyslu svých emocí, to hodila na mě. To znamená ona mě nevnímala jako partnera, v takových těch pozitivních věcech, ale v tom negativním. Nevím si sama se sebou rady, mám emoční propady, jdu v sinusoidě, tak, kde je někdo, kdo mi s tím pomůže. Ona byla v podstatě velice nezralá, nebyla schopna pochopit, jakým břemenem

zatěžuje osmiletý dítě, břemenem vlastních emocí. To bylo takový to: „ty jdeš ven a já tady budu sama, buď tu se mnou“, prostě, jak tohle může někdo dělat dítěti, vzbuzovat v něm pocity viny, že já se venku bavím a chudák maminka se třese samotou. To je asi to, co jí nemůžu odpustit. *Ona mi v podstatě vzala kus dětství a já jsem měla potřebu utíkat.* Ona ty útky vnímala, měla mě potřebu omezovat. To bylo absolutní ovládnutí prostoru. S ostatníma měla ten vztah úplně normální, pro ostatní ona je laskavá, účastná, vyslechne a poradí, zřejmě i dobře. Já si myslím, že kdybych vůči ní nebyla tak blízko, tak jsem si to tak neodskákala. Ségra to třeba může všechno vidět trochu jinýma očima, byla o dost mladší a spoustu věcí vůbec nemohla v daný okamžik vnímat. Jejich vztah je založený na něčem jiném, tam je to asi nastavený opravdu jako matka a dítě. Tam jsou úplně jiná témata. *Na druhý straně je pravda, že máma spoustu let fungovala velice dobře, v rámci daných možností.* To břemeno samozřejmě houstlo, ty léta její samoty se podepsaly tak, že když přišla moje puberta, tak ona měla pocit rozvodu. To bylo dramatický. Pak vlastně následovalo několik let všelijakých hádek a vyčítání, prakticky to není mezi námi uzavřeno dodnes. Nebo spíš je to na té úrovni, že matka se mě už asi bojí cokoli říct nebo jsem jí už daleko lhostejnější, do těch konfliktů nejde, ale to nepochopení tam je pořád. Ona není snad schopná akceptovat jedinýho máho partnera bez nějakých připomínek, nevím, co si vlastně pro mě představovala. *Ona mě vždycky měla za výjimečný dítě, chlubila se tím, co jsem všechno jako dítě už četla za náročnější knihy a jaký mám talenty, ale ve skutečnosti to byla součást těch úniků.* Já jsem žila ve svých fantaziích a světech, z tohoto pohledu vnímám své dětství jako moc bohaté.

S otcem, to je dost idealizovaný, matka nám ho vždycky zprostředkovala nekriticky. Já k němu mám asi blíž z toho důvodu, že mezi náma nevznikly, díky tomu přerušení, žádný konflikty. Je mi jasné, že by to bylo asi úplně jiné. Pamatuju si ale, že on měl ke mě takový ten vztah zabavit mě, abych mu dala pokoj. Tam to nebylo o ničem jiném, když se na to koukám odosobněně. Když mě hlídal, tak pro mě vymyslel úžasný nápady, který jsem si měla zpracovávat sama a on si mohl dělat něco svého. On byl výjimečný, nezabýval se mou každodenností. On byl v podstatě umělec, ta rodina, on nás asi měl moc rád, tu rodinu chtěl mít, ale především chtěl tvořit. Neměli jsme mu moc zasahovat do toho, co on vytvářel, popřípadě se to kolem té jeho tvorby točilo.

3/ Já se od matky asi můžu učit té laskavosti k dětem, kterou já až tak nepocítuju, ale ona mi to tolika drobnějma věcma zprotivila. Já jsem od ní nebyla schopna spoustu věcí, obecně platných a pozitivních, vůbec přijmout. Ona se ke mě jako k dítěti vůbec nechovala, tak, jak může hlásat lásku k dětem.

4/ Nepochopení je asi maximální, já si myslím, že jsme manželé po třiceti letech, kteří se fakt nemusí. Tam proběhl kvalitativně odlišný vztah, který byl neadekvátní. Já si s tím vztahem nevím rady. Díváme se dneska na sebe a v těch očích je strašná únava, je tam takový to, co jsme to proboha se sebou vlastně provedly.

5/ Tak určitě to má svůj vývoj. *Já se vnímám velice dobře profesně, jinak ve vztazích vnímám dost problémů*, neumím moc projevovat cit, protože mám dojem, že tím vydírám, matka mě tím svým citem vydírala. Matce šlo především o to, abych ji měla bezmezně ráda, abych ji dala všechno, co ji nedal život. Nemám pocit, že by mě k něčemu pořádnému vedla. Já jsem asi získala v průběhu života spoustu informací, které používám až dnes. *Ona by mě nedovolila být sama sebou, kdybych se neodstříhla*. Pochopení pro mou osobu, tam ona neměla šanci si sáhnout. Chtěla pro mě to, co je obecně nejlepší pro ní. Ona mě vyburcovala k tomu, najít sebe samu, otevřela mi výborně duchovní svět.

Interpretace

Respondentka se z vnějšího pohledu jeví jako žena, která se spoléhá především sama na sebe. Po profesní stránce je se svým životem velice spokojena, naplnění v této sféře lidského působení vnímá pro sebe jako významné. Oblast partnerských vztahů vnímá jako důležitou součást osobního života, přesto si vysoce cení vlastní svobody, pro kterou si, jak sama uvádí, šla poměrně náročnou cestou. Má na mysli především nevydařené manželství, ze kterého odešla za velice složitých podmínek. Toto období má spojené s nacházením sebe sama a nalézání vlastního místa, nejen v profesním světě. Sama přiznává, že v mnohém ve svém životě chybje, uvědomuje si vlastní negativní stránky, se kterými se snaží čas od času bojovat. Udává, že nejproblematictějšími aspekty jejího života byla po mnoho let především oblast vztahová.

Atmosféra primární rodiny se jí, až do smrti otce (7let), jeví jako pozitivní a zajišťující. Významný vztah si utváří též s babičkou, která má schopnost empatie a vhledu do světa dětské fantazie. Pro respondentku je tento vztah klíčový. Nepochybným předělem a vytržením z relativně ideálního dětského světa se stává náhlé úmrtí otce, které matka prožívá velice těžce. Respondentka má pocit, že touto událostí končí její skutečné dětství. Labilnější matka není schopna prožívat ztrátu partnera bez významnějšího, a dle respondenty, zatěžujícího sepětí s dcerou. Pociťuje negativně, skutečnost, že ji matka dosazuje do role partnera, důvodem byla patrně také skutečnost, že respondentka byla na svůj věk osobnostně vyspělé dítě. Náhled na matku je do značné míry negativní, nelze však zcela určit, zda se vztah komplikuje díky tomu, že matka s dcerou sdílela řadu svých emocionálních propadů, nebo byl tento vztah komplikován až pozdějšími problémy v období adolescentního osamostatňování. Z daného příběhu lze však do určité míry vycítit dlouhodobější neshody a respondentka prakticky téměř na okraji udává, že matka po několik let fungovala velice schopně. Je zde tedy patrná určitá disproporce, jde patrně o vztah, který byl dlouhodoběji zatížen, a není již možné nahlédnout ho objektivněji.

Do určité míry je to také osobnostní nastavení respondenty, spíše introvertní typ, utíkající do vlastního fantazijního světa, kam ostatní nemají přístup, který patrně komplikoval komunikaci s matkou. Ta po ztrátě partnera začala žít především životem

své dcery, která tuto situaci vnímala jako neúnosné zatěžování a neponechání dostatečného prostoru.

Díky útekům do „svého“ světa, respondentka vnímá své dětství, jako bohaté. O určité nekonformnosti a menší přizpůsobivosti respondentky svědčí i odchod ze školy před maturitou. Respondentka sama dodává, že období ranné a střední adolescence bylo, co se týče vztahu s matkou, patrně nejkomplikovanější. Matka nesla velice těžce osamostatňování dcery, ta pro možnost odchodu z domova volí neuvážený vstup do manželství. Následuje několikaleté období konfliktů mezi matkou a respondentkou a náročný rozvod. Respondentka udává, že toto období bylo paradoxně nejdůležitějším pro rozvoj její identity. Náročné životní období ji napomohlo k určitému „kvalitativnímu osobnostnímu posunu“, přesto vztah s matkou není dodnes zcela zpracován.

Respondent č. 4

Žena, VŠ vzdělání, 30 let, jedináček, rozvedená, bezdětná, žije v trvalém partnerském vztahu, pracuje v oboru civilní letectví.

1/ *Já mám pocit, že u nás byl vždycky nesmírně klid, bylo všechno hodně zorganizovaný, i když potom co máma začala hodně pracovat, tak jsem byla doma dost často sama. Někdy mám pocit, že jsem od určitýho věku vlastně držela tu domácnost, protože máma to nestíhala. Já vím, že táta kolem mě hodně skákal, ale třeba když jsem chtěla nějaký zvíře, tak to byl nesmírně boj. On vůbec nechápal, že někoho pro sebe potřebuju. Taky táta uměl udělat pěkný dusno, vůbec, jak jsem byla starší, tak jsme vlastně byly s mámou proti němu dost semknutý, nedalo se mu spousta věcí vůbec říct.*

2/ *Do těch deseti let si nepamatuju, že bych vnímala něco negativního, ale postupně mi tak nějak docházelo, že máma je hodně v područí táty. Myslím, že se ho do určitý míry bála. Tam byl možná problém především kvůli práci. Maminka byla hodně ambiciózní a schopná, vydělávala víc než táta a on to asi těžce nesl. Tak to asi ventiloval tím, že jí držel strašně zkrátka, když si chtěla něco koupit, on to hrozně sledoval. Vlastně mi přišlo úplně normální, že si maminka něco koupila a dala si to k sousedům, až bude lepší konstalace. Vůbec jí to neulehčoval, *táta byl prostě hlava rodiny*, a tak doma nepomáhal, i když ona přišla domů třeba v osm hodin večer a musela začít žehlit... *Táta chtěl mít všechno pedantsky v pořádku, to já mám po něm, nebo možná už jsem to měla jako dítě.* Já jsem přišla ze školy domů a uklidila jsem celý byt, do té doby jsem si prostě nešla hrát. Maminka potom zavolala z práce, jaký jsou známky. To bylo taky trochu těžký, ona hrozně řešila, jak kdo dopadl a třeba když jsem dostala horší známku, tak hned řešila co dostali ostatní. Strašně si na těch výsledcích zakládala. Já nevím, měla jsem vlastně úplně všechno, i daleko víc než třeba moje kamarádky. Třeba úplně blbost, mamina mi koupila mončičáky, táta jim hned udělal postýlky. Já myslím, že oni prostě dělali maximum, ale nevím jestli byli spolu šťastný. Z vnějšího pohledu asi nebylo co vytknout, ale taky vím, jak táta mámu stresoval. Odjížděli jsme na chalupu a on řekl, že za pět minut odjíždíme. Mamina lítala, vůbec to nestíhala, ale táta seděl v autě a díval se na hodinky. To bylo úplně zbytečný. Já tohle tátovi asi nikdy nezapomenu.... O tom se*

hrozně těžko mluví, já myslím, kdyby věděl, jak to jednou dopadne, tak asi by možná maminku takhle nestresoval. To omezování bylo i v tom, jak třeba nechtěl nikde jinde přespat než doma, to se jelo na chalupu a večer zpátky, nebo maminka chtěla k ségře mimo Prahu a táta tam odmítl spát. Ona si prostě nebyla schopna tyhle, pro mě úplně běžný záležitosti, vůbec prosadit.

Během té mé puberty, která podle mě vůbec žádná nebyla, já si nikdy moc nedovolovala vybočit, tak to jsme se s maminkou hodně proti tátovi semknuly. I když on se taky trochu zlepšil. Bylo to takový spojenectví. Největší problém, který jsem v těch čtrnácti s nima řešila, byl výběr školy. Táta prostě vybral stavební průmyslovku a hotovo. Vůbec ho nějaký moje argumenty nezajímaly, já s tím bojuju dodneška, že ta škola byla úplně na nic, já to nikdy dělat nechtěla. *Moje nápady, to byly pro něj absolutní nesmysly.* No tam během té puberty jsme se asi hodně rozdělili. Musím přiznat, že i ta maminka tam pořád řešila tu mojí školu, jaký jazyky se učit. Pro ně bylo to vzdělání a ty známky alfa omega. *Všichni mi tak nalajnovali a já jsem si vlastně, asi vůbec nebyla schopna něco prosadit, sama vybrat.* Je pravda, že jsem si třeba vymyslela nějaký dražší koníček, třeba tenis, nebo šerm, tak to mě hned zapsali a absolutně to brali jako samozřejmost.

3/ Tak já si myslím, že oba moji rodiče toho dosáhli po pracovní stránce hodně, *v tom se jim prostě asi nikdy nemůžu vyrovnat.* Ta jejich snaha dát mi co nejlepší vzdělání se jim prostě nedá upřít. Oni prostě rozhodně chtěli, abych se nepotácela v nějakém průměru. Já když tátovi řeknu, že by se mi třeba líbilo mít kavárnu, tak jen zvedne oči, pro něho je to absolutně podřadná záležitost. Já dělám povolání, které oba rodiče taky dělali, není co řešit, je to podle něj velice seriózní práce a o to mu jde.

4/ *Tak co se týče nepochopení, tak tedy já bojuju vlastně s tátou dodnes, i když se máme moc rádi.* Já vím, že se mu nikdy nezavděčím, podle jeho měřítek nežiju asi ideálně. Nevím, on je schopen se se mnou dohadovat i kvůli tomu, jakou lednici jsem si koupila, že podle jeho kritérií je nevyhovující. Myslím, že je hodně zklamaný, co se týče mých partnerských vztahů, to je u nás skoro tabu. On si pro mě představoval někoho, asi jako jen on. Vzdělaného, precizního muže na úrovni, co si svůj život organizuje přesně tak, jak se má. Vůbec nebere v úvahu nějaké alternativy. To moje krátké manželství a

následný rozvod on asi prožíval strašně špatně, hodně jsem mu tím ublížila a je pravda, že mi to nikdy nenevyčetl. Asi je moc zklamaný i teď, ale už se mi to bojí říct, spíš to tak naznačuje, jak si ten svůj život vlastně představuju, jak je možný, že to nemám pod kontrolou. Trochu se děším toho, až ještě víc zestárne, jak to spolu vlastně zvládnem.

5/ Tak zrovna nedávno jsem si tak rekapitulovala svůj život a já mám pocit, že jsem vlastně ničeho pořádného nedosáhla, kromě té vejšky. Nikdo mě nerespektuje jako dospělého člověka, v těch vztazích jsem si hodně namlela. Já si asi strašně málo věřím, i když to tak asi navenek není poznat. Chtěla bych žít úplně jinak, někdy mám pocit, že se mi to asi nepodaří. Představuju si úplně jiný zaměstnání, možná i tu rodinu, chtěla bych se přestěhovat. Já žiju ve velkém provizoriu a jen se děším toho, jak mi ty léta života vlastně utíkají.

Interpretace

Respondentka působí poměrně „nedozrálé“, přesto je to jedinec s velkým smyslem pro odpovědnost a ochotou věnovat druhým lidem značnou pozornost. Sama sobě je významným kritikem, pociťuje tíhu vlastního perfekcionismu, který ji znemožňuje prožívat pozitivně tady a teď. Upíná se s mnoha různými projekty do budoucna, se stálým pocitem: „pak, si již opravdu začnu života užívat“.

Respondentka vnímá atmosféru v rodině jako klidnou, vše je dobře zorganizováno, přesto je vzhledem k perfekcionistickým tendencím obou rodičů doma někdy „dusno“. Rodiče jsou výrazně orientováni na profesní oblast, což se promítá i do výchovy jediné dcery. Ta by měla splňovat jejich představy, neboť z jejich pohledu pro to má ideální podmínky. Respondentka tento tlak na výkon pociťuje a do značné míry je schopna rodičovské představy naplňovat. Velice dobře se učí, a jak sama přiznává, nemá tendenci k žádnému vybočování. Sama se vnímá také jako perfekcionistka, nikdy není spokojena s dosaženými výsledky, ačkoliv z vnějšího pohledu se jeví jako velice schopná. Negativním rysem výchovy se zde patrně bude jevit přílišné pedanství, které v respondentce vyvolalo životní pocit nedostatečnosti, neschopnosti prosadit si před rodiči vlastní hodnoty. Problém nedostatečného sebeocení se v adolescenci projevoval a dodnes projevuje především v oblasti vztahové. Respondentka má tendenci volit si

partnery silně nespolehlivé, s nižším stupněm vzdělání, dalo by se říci pravý opak vlastního otce. Vztahy jsou většinou komplikované, manželství záhy končí rozvodem. Ve vztazích se snaží prosazovat model své rodiny, dalo by se říci, že by velice ráda žila zorganizovaně, ovšem s partnerem, který bude nekonvenční. Chybu ve výběru partnera opakuje i po zkušenosti s rozvodem.

Další významnou událostí v životě respondentky je úmrtí matky (18 let), které prožívá nesmírně těžce, prakticky se na několik měsíců snaží vyhýbat sociálním kontaktům. Vztah k matce byl velice pozitivní a bližší, než k otci, dopadá na ni tíha nepřilíš ideální komunikace s otcem, a nejen to, je nucena převzít odpovědnost za svůj další životní směr. Z vnějšího pohledu je i v dospělosti hodně závislá na jeho názorech a hodnocení, které jí připadají vůči vlastní osobě příliš přísné. Ačkoliv respondentka udává, že se s otcem na ničem většinou neshodnou, přesto je mu ve svých soudech a představách o tom, jak mají věci fungovat, hodně podobná. Do jejího života proniká pocit, že nemá nic ukotveno tak, jak by chtěla mít, deklaruje vlastní nespokojenost, pramenící patrně z nedostatečného pocitu zázemí. Z příběhu bychom mohli vyčíst, skutečnost, že respondentka neměla vlastní identitu, v době úmrtí matky ukotvenu. V mnohém byla ještě na matce významně závislá, proto byla adaptace na její úmrtí náročná. Následné roky se jeví spíše jako snaha oprostít se od vlivu otce, o tom vypovídá i snaha nalézt partnera, který bude jeho opakem.

V tomto případě rodiče zajisté působili jako pozitivní identifikační vzory, ovšem s nedostatečným prostorem pro vlastní iniciativu při rozhodování o důležitých věcech /např. výběr střední školy/. Možná právě tento náročný životní předěl, v podobě úmrtí matky, přinesl respondentce nesnadný úkol, utvořit si vlastní identitu a vybudovat si vlastní, nejen na rodičích závislé, zázemí.

Respondent č. 5

**Muž, VŠ vzdělání, 36 let, ženatý, 2 děti ve věku 2, 6. Rodiče rozvedení, 3 sourozenci.
Povolání IT manager.**

1/ *Do určitého věku, jsem vnímal celkově naši rodinu úplně přirozeně, že je vše v pohodě prostě to fungovalo, matka, otec byl trochu stranou. Do nějakých 13-ti let nebyly problémy, který bych jako dítě vnímal, ale byly tam problémy ve vztahu nestarší sestra a matka. Když se na to dívám zpětně, tak matka ségru neadekvátně trestala a my ostatní jsme tomu přihlíželi. Já jsem se vždycky klidil z cesty, přiznám se, že ani nevím jestli mi bylo ségry nějak extrémně líto. Byla to skoro běžná záležitost. Věděl jsem, že to není správný, protože vůči jiným dětem to nebylo, ale nebyl jsem nějak schopný, aktivně jsem proti tomu nedělal nic.*

2/ *Já jsem měl maminku rád, ne, že bych ji teď rád neměl, ale dívám se na ní už jinýma očima, uvědomuju si, že dělala nějaký věci nedobře, ale tehdy jsem jí měl rád. Já sem byl její mazlíček. Jezdil jsem pro ní na kole do práce, abych ji chránil. Ona si mě k tomu svým způsobem vedla. Táta byl vždycky tak jako stranou, přišel vždycky pozdě z práce, navečeřel se, přečetl noviny, s náma se moc nebavil, ale nosil nám z práce vždycky nějaký papíry a tak. Když přišel z práce, tak jsme za ním běželi, co nám přinesl, on vytáhl nějakou kancelářskou sponku a my jsme šťastný zase běželi zpátky. Ale jinak se moc doma neprojevoval. Přes víkend jsme někam jeli, tak to byl s náma. Pro tátu byla dominantní babička, to mi došlo až později, že mamka s babičkou asi nějakým způsobem soupeřily. Rozhodně to nebyl dobrý vztah. Hodně se to točilo kolem babičky a táta byl její miláček. On jí vykal a poslouchal ji. Určitě tam byla dominantní, ale memyslím si, že chtěla nutně všechno řídit. Ona taky dost vychovávala tu nejstarší ségru, kterou mimo jiné vychovávaly i tety, když rodiče studovali v zahraničí.*

Ségra mnohokrát utekla z domova. U babičky nemělo smysl se schovávat, ta bydlela pod náma, tak utíkala k těm tetám a tám pár dní byla a pak se zase vrátila, měla tam zázemí. To začalo docela brzo, tak v šestý třídě. Nejostřejší to bylo na střední škole. Bylo to většinou zapříčiněno matkou, která ji terorizovala, ona se proti ní nedokázala bránit a otec podle mě nikdy nic neudělal.

Asi největší šok bylo to, když nám rodiče oznámili, že se rozvedou. Člověk měl pocit, že to není dobrý, ale ono se moc nedalo poznat, jestli otec s matkou vychází nebo ne, on se navenek neprojevoval. Rodiče nám řekli, že si maminka našla nového přítele, a odstěhuje se k němu a na nás bylo rozhodnout se, jestli chceme zůstat doma nebo se odstěhovat taky. Tehdy jsme všichni řekli, že zůstaneme doma, až na nejmladšího brácha, kterej vůbec netušil, co se děje. Otec se ze začátku snažil, hodně dělaly holky, pak se k nám nastěhovala tátova přítelkyně. Nakonec se k nám vrátil i brácha, matka se tomu moc nebránila, její přítel nás tam vysloveně nechtěl. Pro nás to byl taky neakceptovatelný člověk.

3/ Rodiče mě určitě nasměrovali, ale to si uvědomuju až teď. *Máma mi dala rozhodně lásku, dala mi moc toho citu,* myslím na úkor ostatních dětí. Mám po ní takový pobláznění, radost ze života. *Otec mě asi nejvíc ovlivnil v tom analytickém způsobu myšlení,* nejsem zdaleka tak dobrý jako on, ale myslím si, že ta kombinace analytiky a kreativity, je poměrně zajímavý mix, který mi pomáhá v práci i v životě. Otec mě kladl pořád takový vyšší cíle, nenechat se zmást, nevím, prostě předával nám takový univiverzální společenské hodnoty.

4/ S matkou nemám pocit, že se nějak rozcházíme, ona už není v některých věcech moc soudná, nic vážnýho se neřeší. Ona mě obdivuje, celý život mi to dělalo dobře, ale teď už to беру jinak. *Strašně jsem jí zazlíval ten rozvod, ale postupem času jsem si řekl, že nejsem soudcem svých rodičů.* Otázka byla, jestli se měli trápit dál, takhle si alespoň oba užili několi přijatelných let, asi jsme to odnesly spíš my, jako děti.

S otcem je to složitější, to co dělám, pro něj není nikdy dost dobrý. On pro mě byl vždycky takovou negativní motivací. *To, že mě nikdy nepochválí, mě žene dál.* On mi celý život neuměl říct: „no to je dobrý, to se ti povedlo“. Vím, od jeho známých z práce, že byl pyšnej na některý moje výsledky, ale mě to nikdy neřekl. V podstatě mám za sebou 36 let neúspěchu u otce. Už mě teď samozřejmě nemusí plácet po zádech, já už jsem si dávno rozmyslel sám, že to co dělám má smysl, takže mi už stačí, když mi to nebude jenom nějak extrémně shazovat, když to co dělám, nebude komentovat.

5/ Já mám satisfakci z toho, čeho jsme dosáhl, to znamená práce, vztah, děti. Jsem na to hrdý. Na druhou stranu bych chtěl vnést do svého života trochu odlehčení. Chtěl bych si ten život víc prožívat a užívat. Chtěl bych umět věci víc „flákat“, aby to bylo radostnější. Ta moje zodpovědnost je ovšem součástí mého úspěchu.

Interpretace

Respondent působí jako jedinec s dobře ukotvenou identitou, stabilizovaným systémem životních preferencí a hodnot. Pozitivně hodnotí profesní úspěchy, kterých dosahuje především díky cílevědomosti a ochotě věnovat značnou část životní energie do této oblasti. Na druhé straně se cítí pohlcen každodenním přívalem povinností a vnímá negativně vlastní neschopnost čas od času poodstoupit a život více prožívat.

Atmosféru své primární rodiny hodnotí jako normální, zcela běžnou, avšak s poukazem na problematický vztah matky s nejstarší dcerou. Pohledem dospělého jedince mu tento vztah připadá jako neadkvátní, jako dítě jej však nebyl schopen jakkoli řešit. Jeho vztah s matkou byl zcela odlišný, vnímal se jako preferované dítě, kterému matka poskytovala dostatečné citové zázemí. Podotýká, že patrně na úkor ostatních sourozenců. Až do ranné adolescence mu připadá život rodiny zcela standardní. Otec je významně orientován na pracovní oblast a rodině nevěnoval, z pohledu respondenta, dostatečnou pozornost. Vztah rodičů se postupně rozpadá, což si jako dítě zcela neuvědomoval. Rozhodnutí rodičů vztah ukončit, ho výrazně zasáhlo. Především pro něj bylo náročné, smířit se se skutečností, že se matka ihned odstěhovala ke svému novému příteli. Udává, že jí to nebyl po mnoho let schopen odpustit, rozhodl se proto zůstat s otcem. S matkou se však stále stýká a v současnosti mu rozhodnutí o rozvodu přijde spíše rozumné. Ze strany matky cítí stálou podporu, která však nemá stejnou hodnotu, jako podpora otce. Respondent vnímal a dodnes hodnotí negativně skutečnost, že ho otec nikdy nebyl schopen ocenit. Možná právě z toho důvodu se sám poměrně výrazně orientuje na výkon, je u něj patrná značná cílevědomost a přiznává, že je pro něj úspěch velice důležitý. V současné době má k oběma rodičům ustálený vztah, s tvrzením, že pravděpodobně nemá právo je příliš hodnotit. Rodinné vztahy jsou však, patrně i díky rozvodu rodičů, pro něj významné a věnuje jim pozornost.

Respondent č. 6

Žena, 36 let, svobodná, bezdětná, VŠ vzdělání, povolání sales manager, jedna sestra, žije sama, nemá trvalého partnera.

Respondentka je žena, která o sobě a svém životě dost často přemýšlí, analyzuje své vztahy a ráda o nich diskutuje. Z profesního hlediska je velice úspěšná, a to především díky vlastní cílevědomosti. V osobním životě je hodně „závislá“ na radách a mínění druhých, dalo by se říci, že je v této oblasti nedozrálá.

1/ *Tak já asi jako většina lidí, říkám, že jsem měla moc hezký dětství. Nic nám nechybělo, rodiče se o nás starali, ale vím, že tam byly i slabší momenty, někdy je to hezký trochu zastrčený. Spíš to tak vnímám s odstupem času, já si pamatuju, jak jsem jednou křičela na rodiče, ať se rozvedou, že toho už mám dost. To nebylo úplně úžasný, když se rodiče hádali, tak to řešili často prostřednictvím mě, takový to: „řekni laskavě tátovi...“*

2/ *Měla jsem určitě daleko lepší vztah s tátou. Až teď v dospělosti si uvědomuju, že taky asi dělal chyby, dovoľoval mi něco, co máma předtím zakázala, tím ji samozřejmě podkopával autoritu. Když jsem měla nějaký problémy, tak jsem ale vždycky šla radši za ním. On se o nás víc staral, víc se nám věnoval. Blbli jsme nebo když jsem byla nemocná. Hodně špatně jsem nesla, když jsem se dozvěděla, že má nějaký vedlejší vztah, to jsem ho nenáviděla, brala jsem to jako podraz na nás všechny.*

Máma dodneška v té naší rodině hraje takovou tu zlou, přísnou roli. Hodně jsem od ní byla bita. Máma mě řezala jako koně, to nepřeháním. Já sem taky byla dost paličatá, tak jsem jí řekla, tak mě třeba zabij a nechala jsem se zmlátit. To ségra ta začala křičet, ta nikdy snad nedostala, protože se nenechala. S mámou to byl vždycky boj. Měla jsem vždycky pocit, že nejsem tak dobrá, jak ona si představuje. Když jsem třeba přinesla dvojku, tako ona mi řekla, že to snad mohla být jednička. Máma spíš byla asi ten negativní článek.

Pak jak se narodila ségra, tak jsem měla pocit, že ona je ten mazlíček, byla vymodlená a já jsem měla pocit, že jí všechno prochází. Ségra nikdy nebyla bita, já jsem to tak vždycky říkala, „no jo ségra, ta může všechno“, ale asi jsem to tak neprožívala. Já nejsem vůči ní vůbec zatrpklá. Táta s ní měl asi bližší vztah než se mnou. Vím, když si pak našla partnera o 27 let staršího, rozvedeného, že táta tenkrát říkal, že z toho umře.

3/ *Já jsem mámě chtěla dokázat, že nejsem tak neschopná, jak ona si myslí. Asi mi to negativní hodně posunulo, to jak mi nevěřila. I když já nevím, jestli ona mi ve skutečnosti nevěřila, já jsem to tak prostě vnímala. Já jsem si s ním spoustu věcí vyřešila až teď v dospělosti. Řadu věcí jsem jí řekla, ale nevím, jestli jí to čeho jsem dosáhla je dost.*

4/ To neporozumění tam určitě je, ale já se přiznám, že už to tak neřeším, hodně jsme si to probrali a já mám pocit, že to asi nemá smysl. Vím, že některé věci svým dětem rozhodně dělat nebudu, nikdy bych neřešila vlastní vztahové problémy před dětma.

5/ *Tak já mám pocit, že jsem toho dosáhla hodně, co se týče povolání. S tím jsem asi maximálně spokojená. V těch vztazích mi to prostě nějak nejde, já jsem se vždycky bála citově se vázat, mám z toho nějaký strach.*

Interpretace

Respondentka vnímá atmosféru v rodině převážně jako pozitivní, přesto pohledem dospělého člověka vnímá negativně rozpory a hádky rodičů. Důvodem kritiky je především role prostředníka, kterou ji rodiče při svých konfliktech přisoudili.

Vztah s otcem je popisován jako velice hezký a bližší, než vztah s matkou. Ta hraje v rodině roli náročnějšího a trestajícího rodiče, který patrně ne vždy dostává dostatečnou podporu od partnera, a tak se projevují rozpory ve výchově. V každém případě je vztah k matce patrně problematičtější, nejen díky přísnosti, ale také v nedostatku pozitivního oceňování. V dospělosti se tato skutečnost může projevovat ve zvýšené koncentraci na dosahování úspěchů, které by měli matku „přinutit“ dceru docenit. Příběh dcery a matky nevyznívá z vyprávění pozitivně, přesto respondentka udává, že v dnešní době má již vztah nahlédnut a dále ho významněji neřeší.

Z našeho pohledu se tato rodinná konstelace patrně výrazněji projevila ve vztahové nejistotě respondentky. Nedostatečná podpora matky, snaha dokázat jí vlastní kvality, i v dospělém životě mohou být v konečném důsledku jedním z důvodů, proč si respondentka nevěří, že by mohla fungovat ve vážnějším citovém vztahu.

Respondentka je velice spokojena s úspěchy v pracovní oblasti, dalo by se říci, že žije především vlastním zaměstnáním. Ve vztahové oblasti však není spokojena, nemá žádný trvalý vztah a zatím si ho ani nedokáže představit.

Respondent č. 7

Žena, věk 29 let, SŠ vzdělání, vdaná, jedno dítě, sestra o 7 let starší, momentálně na mateřské dovolené

1/ *Já mám na dětství hrozně hezký vzpomínky. Jo byly tam velký problémy, rodiče se chtěli rozvést a táta se mě několikrát ptal, s kým zůstanu, ale na dětství vzpomínám moc ráda.*

2/ *Tátu jsem v dětství měla trochu jako Boha, máme dodnes moc dobrou vztah. Rodiče se před náma hodně hádali. Já jsem tátu asi vždycky vnímala jako toho lepšího, ale až později mi došlo, že ta naše máma není zas až tak špatná. Já si pamatuju, že jsem jednou byla nějak hodně nemocná a máma přišla z práce a nejdřív šla za babičkou, která s náma bydlela a až potom za mnou. Tenkrát mi to přišlo strašně líto. Ono vůbec, tam byla taková dost *nejednotnost nebo benevolence*, rodiče nás nechali rozhodovat o dost důležitých věcech. Taky jsem neměla pocit, že by nás moc k něčemu vlastně vedli. Já jsem vnímala dost špatně to, jak ségru máma bila, vzpomínám si, jak jí jednou honila kolem stolu s nějakou vařečkou. Často nám máma zakázala dívat se třeba na televizi a když nás hlídala táta, tak nám to dovolil úplně v pohodě. Mámu tím stavěl do toho špatného světla a vlastně chápu, že ona chtěla, aby jsme byly odpočatý, dojížděly jsme každý den do školy. Máma je spíš takovej chlap, generál. S tátou se dalo o všem mluvit. Já mám pocit, že ten jejich vztah taky hodně komplikovala babička, ta jim asi do všeho dost zasahovala a máma byla v jejím područí. Když umřela, tak se myslím mámě hodně ten život změnil v pozitivním slova smyslu. Ona tam ta babička opravdu škodila hodně.*

3/ *Vliv na mě mají rodiče asi dodnes, já se s nima ještě teď umím neskutečně chytout. Mám pocit, že si ale už taky o věcech dokážeme daleko víc promluvit a dohodnout se. Asi bych snášela dost špatně, kdyby se teď rodiče rozvedli.*

4/ *Táta se nemohl smířit s tím, že jsem si vzala o hodně staršího muže, který byl už jednou ženatý. Mám pocit, že se tím ten náš vztah pokazil, on měl pocit, že mě asi vychoval pro něco lepšího. Já jsem mu mohla říkat horem dolem, že jsem takhle šťastná, že mi to vyhovuje. Teď to asi už překousl, ale uvnitř to v něm zůstalo, i když po narození*

syna se zase začal na nás dost vázat. Snažím se rodičům pomáhat a nevím, mám je moc ráda.

5/ Já se momentálně cítím moc šťastná, mám zdravého syna, daří se nám dobře, já si opravdu na nic nemůžu stěžovat. Asi teď nad budoucností moc nepřemýšlím, já se raduju z toho co je teď. Jasně, že mě třeba napadne, že manžel stárne a nevím, jak to bude vypadat třeba za deset let, ale tím se teď nezabývám.

Interpretace

Vzhledem k tomu, že tato respondentka je o 7 let mladší sestrou předešlé respondentky, máme možnost nahlédnout rodinnou atmosféru i pohledem dalšího člena rodiny. Respondentka se jeví jako velice otevřený, komunikativní a pozitivně naladěný člověk.

Respondentka hodnotí dětství velice pozitivně. Přiznává, že rodiče se dost hádali, přesto tuto skutečnost vnímá patrně méně negativně, než její sestra. Uznává i to, že starší sestra byla od matky poměrně často bita. Ve shodě se svou sestrou udává, že matka byla přísná a vyžadující, nicméně vidí i odvrácenou stranu benevolence nastolenou otcem. Nejednotnost ve výchově byla patrně jedním z důvodů, proč se v rodině utvářela seskupení či koalice, proti jiným členům rodiny. Při poslechu tohoto příběhu máme pocit, že je mladší sestra celkově méně zasažena problematickými vztahy v rodině, konflikty v rodině neprožívala s takovou intenzitou, jako její sestra, vztahy k rodičům se, i přes občasné hádky, jeví jako silný. Respondentka je spokojena i ve svém osobním životě. Velký věkový rozdíl s partnerem (27 let) nemusí mít nutnou spojitost s rodinnou konstelací, ačkoliv je často, především v psychoanalytickém pojetí, neadekvátnímu vztahu s otcem.

Závěry empirické sondy

Hlavním záměrem empirické části práce bylo potvrzení obecnějších principů ve vztazích mezi rodiči a dětmi postulovaných v závěru teoretické části, které napomáhají utvářet stabilní a zdravě nastavenou formu identity. Za tímto účelem jsme představili sedm autentických rozhovorů s respondenty, kteří byli ochotni vypovědět mnohé ze svých osobních prožitků, vážících se k rodinnému kontextu. Jsme si vědomi, že námi získaný vzorek, není dostatečně reprezentativní, než abychom z něho mohli vyvozovat výraznější množství obecných závěrů. Tento empirický vstup považujeme pouze za dílčí sondu, díky níž jsme si mohli vyzkoušet možnosti, omezení a náročnost kvalitativního výzkumu. Otázky uvedené v rámci výzkumného projektu, jsme respondentům pokládali velice nenásilnou formou, naší snahou bylo ponechat co největší prostor pro utváření vlastního rodinného příběhu.

Středem našeho zájmu se stalo především vnímání **celkové rodinné atmosféry**, jak respondent prožíval **vztah k matce a otci**, popřípadě k jiné blízké osobě. Snažili jsem se zachytit proměny vztahů v průběhu ontogeneze jedince. Jako podstatné jsme vnímali též otázky významných **ovlivnění, inspirací a omezení**, které tyto vztahy přinesly. Závěrečná část rozhovoru byla ponechána pro **zhodnocení vlastního životního pocitu**, spokojenosti či pochybností o vlastní zvolené cestě životem.

Prvotní reakce respondentů na otázku týkající se atmosféry v rodině byla ve většině případů pozitivní. **Většina našich respondentů vnímala atmosféru v rodině, do určité doby, jako optimální, pěknou.** Vyjímkou byla resp. č. 2, která udává, že díky špatným bytovým poměrům vnímala neshody rodičů i prarodičů již od ranného dětství.

Tab.1 Výpovědi o rodinné atmosféře:

Resp.č.	Tvrzení
1	“My jsme byli jako rodina docela v pohodě, určitě tam převažovalo více pozitivního.”
3	“Atmosféru vnímám dost předělově, díky smrti otce. Do té doby si

	nepamatuju, že by něco nebylo v pořádku, hodně se to točilo kolem mě....”
4	“Já mám pocit, že u nás byl nesmírně klid, bylo všechno hodně zorganizovaný...”
5	“Do určitého věku, jsem vnímal celkově naši rodinu úplně přirozeně, že je vše v pohodě, prostě to fungovalo...”
6	“Tak já, asi jako většina lidí, říkám, že jsem měla moc hezký dětství. Nic nám nechybělo, rodiče se o nás starali, ale vím, že tam byli i slabší momenty...”
7	“Já mám na dětství hrozně hezký vzpomínky. Jo byly tam problémy, ale..... na dětství vzpomínám moc ráda.”

V období utváření prvotní formy dětské identity patrně u všech respondentů byly vytvořeny podmínky pro získání pocitu bezpečí a základů pro **možnost s rodiči se identifikovat**. V případě respondentky č. 2 saturovala potřebu přijetí ve výraznější formě babička.

Mohli bychom usuzovat na skutečnost, že k **pozitivní identifikaci** s rodiči v průběhu ranného dětství nedochází pouze za předpokladu, že se rodiče dopouští **významných pochybení, popřípadě neexistuje-li žádný další blízký pozitivní vztah**. Na tomto místě však musíme podotknout, že většina jedinců má na své ranné dětství relativně málo konkrétních vzpomínek, většinou jde pouze o „záblesky“ či pocity.

Postupně však někteří respondenti připouští, že v rodině existovaly určité, v některých případech i významnější vztahové problémy. Respondent č. 5 udává pochybení své matky ve vztahu k nejstarší sestře. On sám pocíťoval ze strany matky citové zázemí. Podobný problém nastává též u respondentky č. 6., ta vnímala svou matku jako velice přísnou a trestající. Stejný náhled na tuto skutečnost měla i její sestra, která ovšem fyzicky trestaná od matky nebyla. Problémy se zde tedy týkaly především sourozenců.

Nutně ve výpovědích musíme zohledňovat **vztahovou dynamiku** a postupně vzrůstající schopnost dítěte zaznamenávat a hodnotit situace v rodině. Vnímané

problémy a zcela konkrétní kritika, spadá většinou již do pozdějšího věku respondentů, popřípadě je propojena s náročnou životní situací v rodině.

Tab. 2 **Výpovědi o povaze vztahů:**

Resp.č.	Tvrzení
1	<p>“Já nevím, během dětství, tam nebyl žádný špatný vztah s mámou, ale myslím, že byl nijaký.”</p> <p>“Tátu jsem trochu obdivovala, hodně četl, byl takovej samotář a zároveň vtipálek.”</p>
2	<p>“Já si nepamatuju, že by se máma o mě moc starala, já tam vidím spíš furt ty babičky.”</p> <p>“S tátou je to něco úplně jinýho, toho si považuju.” “S tátou mám skvělý zážitky.”</p>
3	<p>“Mámu jsem do těch sedmi let vnímala hodně pozitivně...”</p> <p>“S otcem, to je dost idealizovaný.... Já k němu mám asi blíž z toho důvodu, že mezi náma nevznikly, díky tomu přerušení, žádný konflikty.”</p>
4	<p>“Já vím, že táta kolem mě hodně skákal, ale...”</p> <p>“Když jsem byla starší, tak jsme vlastně byly s mámou proti němu dost semknutý,...”</p>
5	<p>“Já jsem měl maminku rád, ne, že bych ji teď rád neměl, ale dívám se na ni už jinýma očima, uvědomuju si, že dělala nějaký věci nedobře, ale tehdy jsme ji měl rád.”</p> <p>“Táta byl vždycky tak jako stranou, přišel vždycky pozdě z práce...”</p>
6	<p>“Měla jsem daleko lepší vztah s tátou. On se o nás víc staral, víc se nám věnoval.”</p> <p>“Máma dodneška v té naší rodině hraje takovou tu zlou, přísnou roli.”</p>
7	<p>“Tátu jsem v dětství měla trochu jako Boha, máme dodnes moc hezký vztah.”</p> <p>“Máma je spíš takovej chlap, generál. Později mi došlo, že ta naše máma není zase tak špatná.”</p>

V našem vzorku má většina žen výraznější vztah k otci, to neplatí pro resp. č. 4 a resp. č. 5 ti naopak vnímali v dětství pozitivněji matku. Vzhledem k tomu, že máme k dispozici malé množství údajů pro srovnání, nemůžeme se k tomuto jevu významně vyjadřovat. Napadá nás zde především myšlenka větší "vzácnosti" otců, vzhledem ke kratšímu časovému úseku, který dětem ve srovnání s matkami ve většině případů věnují, jde také patrně o odlehčenější či atraktivnější náplň tohoto času. Matky do výchovy mohou vnášet více stresu v podobě organizace běžného provozu domácnosti, kloubení pracovních a organizačních záležitostí.

Další oblast, kterou považujeme v naší sondě za významnou, spadá do sféry **sdílení a sdělování**. Máme na mysli především společně prožívané radosti, starosti, debaty, akceptace názorů dítěte apod. **Schopnost a ochota dětem naslouchat patrně významně podporuje pocit vlastní svébytnosti, hodnoty**. Potvrzení toho, že názory dítěte mají "váhu", i když jde zatím o náhledy zjednodušené či infantilní. K tomuto bodu se nevztahovala konkrétní otázka, snažili jsme se získat dojem především z volného vyprávění respondenta. Žádný z našich respondentů neuvádí, že by si sebe výrazněji nevážil, pochyboval o své hodnotě. Přesto se u některých respondentů objevují určité pochybnosti o správnosti vlastních rozhodnutí či výsledků vlastního snažení.

K výpovědím o možnosti sdílet a sdělovat udáváme:

Resp. 4 udává, že dodnes vnímá negativně skutečnost, že otec příliš nebral její názory, nenechal jí o ničem podstatném možnost spolurozhodnout. Sama má pocit, že si málo věří. O menší sebedůvěře svědčí také neadekvátní výběr partnerů. Vždy jde o muže s nižším vzděláním, než má ona. Zde patrně intervenovala skutečnost příliš ambiciózních rodičů, jejichž problémem nebylo ani tak nevyslechnutí dítěte, ale spíše prosazování vlastních "rozumně a logicky zvážených" názorů. K variantám navrhovaných dítětem, nebylo vzhledem k jejich "nedokonalosti" možno významně přihlížet. Respondentka z vnějšího pohledu nepůsobí jako málo sebevědomá, spíše jde o sféru vnitřních prožitků. Přísnost, kterou vůči sobě aplikuje, a která jí nedovoluje vidět vlastní úspěchy, je patrně přenesena z původní rodiny. Nedostatečná sebedůvěra se v oblasti vztahové projevuje též

u resp č. 6 pociťuje strach z citových vazeb. V jejím případě, byl vztah s matkou patrně výrazněji komplikován, udávala, že byla od ní často bita.

V otázkách **optimálního odloučení** patrně docházelo u našich respondentů k největším problémům a pochybením. To vnímáme jako podstatné, neboť do určité míry předznamenávají povahu vztahu k rodičům i v dalších letech. Musíme však brát v úvahu, že jde o obecně náročnější životní fázi pro obě strany. Na jedné straně dítě, které má přirozenou potřebu odpoutat se, vůči rodičům se projevuje kritičtěji, čelí zvyšujícím se nárokům na vlastní odpovědnost. Na druhé straně rodiče, kteří si musí zvyknout na myšlenku, že jejich výchovná funkce končí, znamená to nové uspořádání života, někdy i období prožívané jako “syndrom dětí vylétajících z hnízda”. Výše zmíněné problémy se většinou významně prolínaly s náročnými životními situacemi, které se u našeho vzorku objevují ve vysoké míře.

Tab. 3 **Výpovědi o možnostech optimálního odloučení :**

Resp. č.	Komentář, tvrzení
1	<p>V tomto případě jde patrně o nejvýraznější rodičovské selhání. Po rozvodu jí žádný z rodičů již, vzhledem k nově utvořeným partnerským vztahům, nechce. V sedmnácti letech je donucena, ještě před maturitou, začít samostatný život. Vztah se touto skutečností významně porušil a respondentka ho problematicky vnímá až dodnes. Ačkoliv se snaží rodičům odpustit, přesto matku vnímá silně negativně, dokonce jí vinní z vlastních vztahových problémů. Vztahy by však chtěla mít vyřešené, vnímá jejich důležitost.</p> <p>“Nemám si s ní co říct. Když přijde na návštěvu, je to pro mě psychická zátěž. Je mi fyzicky nepříjemná.”</p>
2	<p>Zde separace proběhla bez problémů, respondentka nepociťovala výraznou potřebu od rodičů odejít. Vztah k matce však provází ambivalence.</p> <p>“Je strašně hodná, ale není moc inteligentní. Víím, že se na ni můžu</p>

	<p>spolehnout. Máma sama... její život byl, řekla bych zbytečný, tam nebylo vůbec nic. Nemá žádné koníčky, nic jí nebaví... Přitom jsem taková její chloubka.”</p> <p>Vztah k otci je v tomto případě velice pěkný. “Táta měl radost z dokončení školy, je se mnou spokojený, mám pocit, že jsem mu udělala v životě radost. Rozumíme si spolu, máme se pořád o čem bavit.”</p>
3	<p>Zde výrazně intervenovala smrt otce. Vztah se jeví touto událostí a patrně nevhodným výchovným postojem matky zcela zatížen. Především v průběhu adolescence je odloučení vnímáno jako náročné a ze strany matky nezvládnuté. Mísí se zde snaha o přílišnou citovou blízkost, patrně obdiv i strach, neadekvátní soužití matky a dcery, jejichž osobnostní rysy jsou odlišné. Vztah je dodnes, i přes oboustrannou snahu, nedořešen.</p> <p>“...když přišla moje puberta, tak ona měla pocit rozvodu. To bylo dramatický.”</p> <p>“Ona mě vždycky měla za výjimečný dítě, chlubila se tím, co jsem všechno jako dítě už četla za náročnější knihy, a jaký mám talenty, ale ve skutečnosti to byla součást těch mých úniků.”</p> <p>“Nepochopení je asi maximální, já si myslím, že jsme manželé po třiceti letech, kteří se fakt nemusí.”</p>
4	<p>V tomto případě intervenuje negativně především úmrtí matky. Tato skutečnost spadá do období, kdy na ní dcera byla ještě významně závislá. Vnímá silně ztrátu zázemí a následně i náročnost vytvořit si zázemí vlastní. I přes veškeré neshody má otce velice ráda.</p> <p>“tak tedy já bojuju vlastně s tátou dodnes, i když se máme moc rádi.”</p>
5	<p>Respondent prožívá jako náročný moment především rozvod rodičů. Ačkoliv bylo toto období velice náročné, přesto se v dospělosti k této události vyjadřuje spíše s pochopením. Rodičům nic nezazlívá, větším problémem je patrně skutečnost, že otec respondenta nebyl nikdy schopen otevřeně syna za něco pochválit, což mu v období adolescence chybělo.</p>

	<p>“On mi celej život neuměl říct: no to je dobrý, to se ti povedelo.”</p> <p>“Matka mě obdivuje, celý život mi to dělalo dobře, ale teď už to беру jinak.”</p> <p>“Strašně jsem jí zazlíval ten rozvod, ale postupem času jsem si řekl, že nejsem soudcem svých rodičů.”</p>
6 a 7	<p>V rodině těchto sester se projevuje jako největší problém dominantní postavení matky a hádky rodičů. Přes veškerá problematická místa se v dospělosti na rodiče obě sestry dívají s určitou dávkou vhledu a pochopení.</p> <p>“To neporozumění tam určitě je, ale já se přiznám, že už to tak neřeším, hodně jsme si to probrali a já mám pocit, že to asi nemá smysl.”</p> <p>“Vliv na mě mají rodiče asi dodnes, já se s nima ještě teď umím neskutečně chytout. Mám pocit, že si ale už taky o věcech dokážeme daleko více promluvit a dohodnout se.”</p>

Do našich životů se, i za původně pozitivních podmínek, vpisují **výrazné události**, které bychom zcela nevědecky mohli nazvat „dílem osudu“, a které často velice zamíchají našimi životními preferencemi a hodnotami. Mohou pomoci jedinci vyžrát, posunout se na pomyslné vývojové lince života, upevní svébytnost jeho identity, mohou však také působit negativně, a to především tehdy, pokud se jedinec přes tyto náročné momenty nebyl schopen úspěšně přenést, neodrazil se ode dna. Kontury jeho identity se pak mohou pozvolna začít rozpíjet. Naše práce přinesla několik málo lidských příběhů, které byly naplněny mnoha lidskými radostmi, ztrátami, pochybnostmi i hledáním. Dalo by se říci, že jde o jedince, které osud příliš nešetřil, a možná jsou to právě proto lidé, kteří z vnějšího pohledu působí velice stabilně.

Tab. 4 **Výpovědi o celkovém životním pocitu**

Resp. č.	Tvrzení
1	“Na to, čím jsem si prošla, tak jsem to prošla nakonec docela dobře. Pro mě je v životě podstatný, že mám kolem sebe lidi, kteří mě akceptují a berou takovou, jaká jsem. Pro mě jsou lidi hodně pozitivní, každý mi může něco dát

	a je to moc fajn.”
2	“Určitě si myslím, že se mi spoustu věcí podařilo, nejenom ty děti. Já nemám pocit, že bych žila jenom pro tu rodinu, ale je to něco, co je pro mě takovou nepostradatelnou základnou.”
3	“Já se vnímám velice dobře profesně, jinak ve vztazích vnímám dost problémů... Vztah s matkou mě vyburcoval k tomu, najít sebe samu, otevřela mi výborně duchovní svět.”
4	“Tak zrovna nedávno jsem si tak rekapitulovala svůj život a já mám pocit, že jsem vlastně ničeho pořádného nedosáhla, kromě té vejšky.” “No zase, když vidím kolem sebe jiné lidi, tak jsem na tom asi dobře. Já jsem prostě na sebe náročná.”
5	“Já mám satisfakci z toho, čeho jsem v životě dosáhl, to znamená práce, vztah, děti. Jsem na to hrdý.”
6 a 7	“Tak já si myslím, že jsem toho dosáhla hodně, co se týče povolání. S tím jsem asi maximálně spokojená. V těch vztazích mi to prostě nějak nejde...” “Já se momentálně cítím moc šťastná, mám zdravého syna, daří se nám dobře, já si opravdu na nic nemůžu stěžovat.”

V samostném závěru práce bychom rádi zrekapitulovali naše zjištění:

U všech respondentů se nám potvrdila možnost **pozitivní identifikace** s rodiči, tedy základního předpokladu pro ustanovení prvotní formy dětské identity.

V otázkách možnosti v rodině **sdílet a sdělovat vlastní pocity a názory**, bychom mohli najít problematičtější aspekty u třech respondentek, které udávají, že buď necítili dostatečnou možnost rodičům se svěřovat, popřípadě rodiče jejich názory zcela nepřijímali. U jedné respondentky docházelo dokonce k častějším fyzickým trestům, což pokládáme, za významnější pochybení v komunikaci s dítětem. Ve všech případech však děti měli s druhým rodičem, popřípadě prarodičem lepší vztah a tato potřeba byla pravděpodobně dostatečně, i když s problémy, saturována u všech.

Otázka **kvality vztahů a celkové atmosféry** je nutno nahlížet v dynamické podobě. V našem vzorku se původně optimální vztahy v průběhu adolescence u řady respondentů výrazněji zkomplikovaly. Souvislost zde nacházíme především s náročnějším obdobím, ve kterém se nachází rodiče. Ti se dostávají do období prvních rekapitulací vlastního života. Děti jsou již téměř dospělé a ubývá tak jeden z významných důvodů, proč v dlouhodoběji nefungujícím stavu setrvávat. Na jedné straně je zde určitá jistota rodiny, na straně druhé touha pokusit se navázat jiný, optimálnější a především méně opotřebovaný partnerský vztah. Rodiče se pravděpodobně při průchodu náročnými vztahovými problémy méně zabývají tím, jak celou situaci vnímají jejich děti, i když šlo v našem vzorku převážně o děti v období střední adolescence. U všech našich respondentů je však možno brát vztahový základ jako optimální.

Tímto jsem současně odpověděli na otázku vlivů **významných životních událostí**. Na základě našich zjištění, bychom mohli potvrdit, že se do podoby naší identity významněji vtiskují. V případě našich respondentů šlo především o úmrtí a rozvody rodičů.

Možnost **zdravého psychického odloučení** byla u většiny našich respondentů problematická, ať již z důvodů přílišné i nedostatečné citové vázanosti, či způsobená

neočekávaným ukončením vztahu v podobě úmrtí rodiče. Na tomto místě bychom patrně mohli podotknout, že všem respondentům na další povaze vztahu záleží, mají snahu vztah s rodiči upravovat a pocítují stále potřebu, aby je rodiče přijímali a měli rádi. Tyto aspekty se pravděpodobně mohli významněji promítnout do vztahových problémů našich respondentů. Pouze tři, ze sedmi, respondentů jsou ve vztazích spokojeni.

Pro výzkumnou sondu jsme vybrali respondenty, kteří se z vnějšího pohledu jeví, jako ti, **jejichž identita je stabilně utvořena**. Naším cílem bylo proto nahlédnout též do světa jejich vnitřních prožitků a vzpomínek, které se váží k nejbližším vztahům. Reflexe jejich vzpomínek a pocitů nás v určitém ohledu utvrdila v názoru, že výchova dětí patrně nikdy nemůže probíhat bez určitých komplikací či slabších míst, vždy se do ní vtiskávají předem neznámá úskalí našich životních cest. Na výchovu dítěte se nelze nikdy zcela připravit, vždy se do ní promítá určitá dávka improvizace. Proto ani na poli vědy o výchově nemůžeme rodičům poskytnout žádné absolutní pravdy či postupy, můžeme pouze analyzovat a nabízet alternativní cesty.

Anotace

Dizertační práce je pojednána, jako teoreticko-empirická sonda do podoby klíčových rodinných vztahů, majících vliv na dotváření podoby identity jedince. V rámci práce jsou rozpracovávána témata vývoje konceptu identity v historickém a sociokulturním náhledu, významnější pozornost je věnována postmoderním myšlenkovým náhledům na identitu jedince. Inspirativním zdrojem se stává myšlenka identity, jako kontinuálně se utvářejícího příběhu, zasaženého významnými diskursy i zkušenostmi jedince se sociální realitou. Významný prostor je věnován analýze vývojových teorií, které nám podávají nezbytné informace o zákonitostech vývoje identity v průběhu ontogeneze. Stěžejní část práce, která vyústí v empirickou sondu, je pojata, jako rozbor rodinného kontextu, především pak těch klíčových vztahů, které měli možnost spouutvářet podobu identity jedince. Empirická sonda přináší sadu retrospektivních náhledů na atmosféru a vztahy v rodinách respondentů, jejíž cílem bylo ověřit navržené obecnější principy ve vztazích mezi rodiči a dětmi, které napomáhají utvoření zdravé formy identity.

Použitá literatura:

- 1) Bačová, V. Teórie osobnej a sociálnej identity v sociálnej psychológii. Čs. Psychologie, ročník XXXVIII, č. 1, s. 29
- 2) Badinterová, E. XY O mužské identitě. Praha: Paseka, 2005. ISBN 80-7185-727-0
- 3) Benwell, B., Stokoe, E. Discourse and identity. Edinburg: Edinburg University Press, 2006. ISBN 0-7486-1750-7
- 4) Berne, E. Jak si lidé hrají. Praha: Dialog, 1992. ISBN 80-85914-51-X
- 5) Berger, P. I., Luckmann, T. Sociální konstrukce reality. Brno: CDK, 1999. ISBN 80-85959-46-1
- 6) Burr, V. Social Constructionism. New York: Routledge, 2003. ISBN 0-415-31760-6
- 7) Corenau, G. Anatomie lásky. Praha: Portál, 2000. 80-7178-398-6
- 8) Croosley, M. L. Introducing Narrative Psychology. Buckingham: Open University Press, 2000. ISBN 0-33520290-X
- 9) Drapela, V., Hrabal, V. Vybrané poradenské směry teorie a strategie. Praha: UK, 1995. ISBN 80-7184-011-4
- 10) Drapela, V. Přehled teorií osobnosti. Praha: Portál, 1997. ISBN 80-7178-766-3
- 11) Erikson, H. E. Identity and the life cycle. New York: International University Press, 1956
- 12) Erikson, H. E. Identity Youth and Crisis. London: W.W.Norton & Company, 1994. ISBN 0-393-31144-9
- 13) Erikson, H. E. Osm věků člověka. Praha: Propsy, 1996
- 14) Fay, B. Současná filosofie sociálních věd. Praha: Slon, 2002. ISBN 80-86429-10-5
- 15) Fromm, E. Mít nebo být? Praha: Naše vojsko, 1992. 80-206-0181-3
- 16) Fromm, E. Strach ze svobody. Praha: Naše vojsko, 1993. 80-206-0290-9
- 17) Giddens, A. Modernity and Self Identity. Cambridge: Polity Press, 2005, ISBN 0-7456-0932-5
- 18) Gjuričová, Š., Kubička, J. Rodinná terapie, systemické a narativní přístupy. Praha: Grada, 2003. ISBN 80-247-0415-3

- 19) Goffman, E. Stigma. Praha: Slon, 2003. ISBN 80-86429-21-0
- 20) Goffman, E. Všichni hrajeme divadlo. Praha: Nakladatelství studia Ypsilon, 1999. ISBN 80-86429-21-0
- 21) Gottman, J.M. Meta-Emotion. How Families Communicate Emocionaly. Mahwah: LEA, 1997. ISBN 0-8058-1996-7
- 22) Hall, S., Gay, P. Question of Cultural Identity. London: Sage, 2005. ISBN 0-8039-7883-9
- 23) Harris, T.A. Já jsem OK, ty jsi OK. Praha: Pragma, 1997. ISBN 80-7205-508-9
- 24) Hauser, S.T. Adolescents and their families, path of ego-development. New York: The free press, 1991. ISBN 0-02-914260-1
- 25) Hellinger, B., Hovel, G. Rodinné konstelace objevná síla. Praha: Triton, 1994. ISBN 80-7254-512-4
- 26) Horská, P., a kol. Francouzsko-český dialog o rodině. Praha, Komise pro historickou a sociální demografii, 1992. ISSN 0323-0937
- 27) Horský, J., Seligová, M. Rodina našich předků. Praha: NLN, 1997. ISBN 80-7106-195-6
- 28) Jacobi, J. Psychologie C. G. Junga. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 1992
- 29) Janoušek, J. Sociálně kognitivní teorie Alberta Bandury. ČS psychologie, ročník XXXVI, číslo 5
- 30) Jonesová, E. Terapie rodinných systémů, vývoj v milánských systemických terapiích. Praha: Konfrontace, 1996. 80-901773-6-0
- 31) Jung, C.G. Manželství jako psychologický vztah. In: Duše moderního člověka. Brno: Atlantis, 1994. ISBN 80-7108-087-X
- 32) Kast, V. Otcové-dcery, matky-synové. Práce s rodičovskými komplexy jako cesta k vlastní identitě. Praha: Portál, 2004. 80-7178-838-4
- 33) Keller, J. Nedomyšlená společnost. Brno: Doplněk, 1995. ISBN 80-85765-41-1
- 34) Kořa, J. Hledání identity v období krize výchovy. In: Transmise kultury a škola. Praha: Cahiers du CeFReS No 15, 1998, s. 171-183
- 35) Koukolík, F. Já o vztahu mozku, vědomí a sebeuvědomování. Praha: Karolinum, 2003. ISBN 80-246-0736-0
- 36) Kratochvíl, S. Manželská terapie. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-332-3

- 37) Kroger, J. Identity in Adolescence. New York: Routledge, 2004. ISBN 0-415-28107-5
- 38) Layder, D. Social and Personal Identity. London: SAGE, 2004. ISBN 0-7619-4489-3
- 39) Layder, D. Understanding social theory. London: Sage, 2004. ISBN 0-7619-4489-3
- 40) Leman, K. Sourozenecké konstelace. Praha: Portál, 1997. ISBN 80-7178-152-5
- 41) Ludewig, K. Systemická terapie. Praha: Pallata, 1992. ISBN 80-901710-0-1
- 42) Macek, P. Adolescence. Psychologické a sociální charakteristiky dospívajících. Praha: Portál, 1999. 80-7178-348-X
- 43) Matějček, Z., Dytrych, Z. Jak a proč nás trápí děti. Praha: Grada, 1997. ISBN 80-7169-587-4
- 44) Matějček, Z. Počátky našeho duševního života. Praha: Panorama, 1986
- 45) Matějček, Z. Co děti nejvíce potřebují. Praha: Portál, 1994. ISBN 80-7178-006-5
- 46) Matějček, Z. Dítě a rodina v psychologickém poradenství. Praha: SPN, 1992. ISBN 80-04-252336-2
- 47) Matějček, Z. Praxe dětského psychologického poradenství. Praha, SPN, 1991. ISBN 80-04-24526-9
- 48) Matějček, Z. Děti, rodina a stres. Praha: Galén, 1994. ISBN 80-85824-06-X
- 49) Matoušek, O. Rodina jako instituce a vztahová síť. Praha: Slon, 1997. ISBN 80-85850-24-9
- 50) Michálek, J. Topologie výchovy. Praha: Oikoymenh, 1996. ISBN 80-86005-01-1
- 51) Miovský, M. Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu. Praha: Grada, 2006. 80-247-1362-4
- 52) Možný, I. Sociologie rodiny. Praha: Slon, 1999. ISBN 80-85850-75-3
- 53) Nekvapilová, J. Identita jako filozofický problém. Nepublikovaná recenzní esej, 2002
- 54) Oakley, A. Pohlaví, gender a společnost. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-403-6
- 55) Pernerovalá, R. Tabu v rodinné komunikaci. Praha: Portál, 2000. 80-7178-363-3

- 56) Plaňava, I. Manželství a rodiny. Brno: Doplněk, 2000. 80-7239-039-2
- 57) Plaňava, I. Rodinné mýty. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 19/1, 1984, s. 67 – 73
- 58) Plaňava, I. Spolu každý sám. V manželství a rodině. Praha: NLN, 1998. ISBN 80-7106-292-8
- 59) Plocek, K., a kol. C. G. Jung výbor z díla. Brno: nakl. T. Janečka, 1996. ISBN 80-85880-12-1
- 60) Pelikán, J. Výchova jako teoretický problém. Ostrava: Amosium servis, 1995. 80854988-27-8
- 61) Pelikán, J. Pomáhat být. Otevřené otázky provázející výchovy. Praha: Karolinum, 2002. ISBN 80-246-0345-4
- 62) Pelikán, J. Výchova pro život. Praha: ISV, 1997. ISBN 80-85866-23-4
- 63) Pelikán, J. Základy empirického výzkumu pedagogických jevů. Praha: Karolinum, 2002. ISBN 80-7184-569-8
- 64) Pešková, J. Já, člověk. Praha: SPN, 1991. 80-04-21766-4
- 65) Piaget, J. Psychologie dítěte. Praha: Portál, 1997. ISBN 80-7178-146-0
- 66) Pružinská, J., Gabura, J. Poradenský proces. Praha: Slon, 1995. ISBN 80-85850-10-9
- 67) Rieger, Z., Vyhnálková, H. Ostrov rodiny. Hradec Králové: Konforntace, 2001. ISBN 80-86088-06-5
- 68) Rheinwaldová, E. Rodičovství není pro každého. Praha: Motto, 1996. ISBN 80-901338-4-3
- 69) Sarbin, T.R. Narrative Psychology. New York: Praeger, 1986. ISBN 0-415-30735-X
- 70) Sartre, J.P. Nevolnost. Praha: Odeon, 1993. ISBN 80-207-0387-X
- 71) Satirová, V. Kniha o rodině. Praha: Práh, 1994. ISBN 80-901325-0-2
- 72) Sheedyová – Kurcinková, M. Problémové dítě v rodině a ve škole. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-174-6
- 73) Schlippe, A., Schwetzer, J. Systemická terapie a poradenství. Brno: Cesta, 2001. ISBN 80-7295-013-4
- 74) Smékal, V. Utváření a vývoj osobnosti. Brno: Barrister a Principal, 2002. ISBN 80-85947-83-8

- 75) Sobotková, I. Úspěšně fungující rodiny. Konfrontace, 11, 2000 b, 1, s. 47-49
- 76) Strauss, A. Základy kvalitativního výzkumu. Brno: Sdružení podané ruce, 1999. ISBN 80-85834-60-X
- 77) Štech, S. a kol. Dítě, výchova a kulturní proměny světa. Praha: Ped. Fakulta UK, 1995
- 78) Špitz, J., Gjuríčová, Š. a kol. Vidět věci jinak. Praha: Slon, 1998. ISBN 80-85850-51-6
- 79) Taxová, J. Pedagogicko-psychologické zvláštnosti dospívání. Praha: SPN, 1987
- 80) Vágnerová, M. Vývojová psychologie. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-308-0
- 81) West, K. Dobrodružství psychického vývoje. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-684-5
- 82) Yalom, I. Máma a smysl života. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-731-0

Souhlasím s tím, aby moje dizertační práce byla půjčována ke studijním účelům. Žádám, aby citace byly uváděny způsobem užívaným ve vědeckých pracích a aby se vypučovatelé řádně zapsali do příloženého seznamu.

[Signature]

V Praze 22.9.2006

Poř. Číslo	Jméno čtenáře	Číslo OP	Bydliště	Datum

